

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

LAW
Series

№ 4(100)/2020

ISSN 2518-7945 (Print)
ISSN 2663-5119 (Online)
Индексі 74619
Индекс 74619

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDY
UNIVERSITY

ҚҰҚЫҚ сериясы

Серия ПРАВО

LAW Series

№ 4(100)/2020

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2020 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2020 г.

October–November–December
December, 30th, 2020

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2020
Караганда, 2020
Karaganda, 2020

Бас редакторы

заң ғыл. д-ры

Н.О. Дулатбеков

Жауапты хатшы

заң ғыл. канд.

Г.А. Ильясова

Редакция алқасы

- Г.З. Кожаметов,** заң ғыл. д-ры, Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды университеті (Қазақстан);
- С.К. Амандыкова,** заң ғыл. д-ры, АІУ Жоғары құқық мектебі, Нұр-Сұлтан (Қазақстан);
- М.А. Сарсембаев,** заң ғыл. д-ры, бас ғылыми қызметкер, «Болашақ» консалтингтік тобы» ЖШС, Нұр-Сұлтан (Қазақстан);
- К.А. Бакишев,** заң ғыл. д-ры, Қазтұтынуодағы ҚЭУ (Қазақстан);
- Чанкова Добринка,** PhD д-ры, Неофит Рильский атындағы Оңтүстік-Батыс университеті, Благоевград (Болгария);
- Б.А. Тайторина,** заң ғыл. д-ры, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медициналық университеті, Алматы (Қазақстан);
- Н.В. Мороз,** заң ғыл. канд., «МИФИ» Ұлттық ядролық зерттеу университеті, Москва (Ресей);
- Греджи Марко,** PhD д-ры, Феррара университеті (Италия)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28.

Тел.: (7212) 77-04-38 (ішкі 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: law-vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, Т.А. Кохановер

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Құқық» сериясы.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ00VPY00027383 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 29.12.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 14,12 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 88.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ-ның баспасының баспаханасында басылып шықты. 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2020

Главный редактор

д-р юрид. наук

Н.О. Дулатбеков

Ответственный секретарь

канд. юрид. наук

Г.А. Ильясова

Редакционная коллегия

- Г.З. Кожахметов,** д-р юрид. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
- С.К. Амандыкова,** д-р юрид. наук, Высшая школа права АІУ, Нур-Султан (Казахстан);
- М.А. Сарсембаев,** д-р юрид. наук, гнс, ТОО «Консалтинговая группа «Болашак», Нур-Султан (Казахстан);
- К.А. Бакишев,** д-р юрид. наук, КЭУ Казпотребсоюза (Казахстан);
- Чанкова Добринка,** д-р PhD, Юго-Западный университет им. Неофита Рильского, Благоевград (Болгария);
- Б.А. Тайторина,** д-р юрид. наук, Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова, Алматы (Казахстан);
- Н.В. Мороз,** канд. юрид. наук, Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», Москва (Россия);
- Греджи Марко,** д-р PhD, Университет Феррара (Италия)

Адрес редакции: 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28.

Тел.: (7212) 77-04-38 (внутр. 1026); факс: (7212) 35-63-98.

E-mail: vestnikku@gmail.com. Сайт: law-vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева, Т.А. Кохановер

Компьютерная верстка

Г.К. Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Право».

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ00VPY00027383 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 29.12.2020 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 14,12 п.л. Тираж 200 экз.

Цена договорная. Заказ № 88.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова».

100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова, 2020

Main Editor
Doctor of law
N.O. Dulatbekov

Secretary
Cand. of law
G.A. Ilyassova

Editorial board

- G.Z. Kozhakhmetov**, Doctor of law Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
S.K. Amandykova, Doctor of law AIU Higher law school (Kazakhstan);
M.A. Sarsembayev, Doctor of senior research associate LLC Consulting group «Bolashak», Nur Sultan (Kazakhstan);
K.A. Bakishev, Doctor of law KEU (Kazakhstan);
Chankova Dobrinka, PhD doctor South-West University «Neofit Rilski», Blagoevgrad (Bulgaria);
B.A. Taitorina, Doctor of law, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty (Kazakhstan);
N.V. Moroz, Cand. of law National research nuclear University «MEPhI», Moscow (Russia);
Greggi Marco, PhD doctor University of Ferrara (Italy)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan.
Tel.: (7212) 77-04-38 (add. 1026); fax: (7212) 35-63-98.
E-mail: vestnikku@gmail.com. Web-site: law-vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva, T. Kokhanover

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Law» series.

ISSN 2518-7945 (Print). ISSN 2663-5119 (Online).

Proprietary: NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov».

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ00VPY00027383 dated 30.09.2020.

Signed in print 29.12.2020. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 14,12 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 88.

Printed in the Publishing house of NLC «Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov».
28, University Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2020

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАН!

Сіздерге «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналының 100-ші мерекелік санын ұсынып отырмыз. «Қарағанды университетінің хабаршысы» ғылыми мерзімді басылымы Қазақстан және басқа елдер ғалымдарының әр түрлі ғылым салаларындағы зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспасөзде жариялауға бағытталған. Журналдың мақсаты — халықаралық ғылыми қауымдастықты жаңа әдістер және идеялармен таныстыра отырып, маңызды ғылыми және білім беру ақпараттарымен алмасуға тиімді жағдай жасау. Журнал ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ ғылым және білім саласындағы бақылау бойынша комитетпен ұсынылған басылымдар тізіміне енгізілген.

Журнал 1996 жылы алғашында екі серия («Гуманитарлық ғылымдар сериясы» және «Жаратылыстану ғылымдар сериясы») бойынша жарық көрді. 2004 жылдан бастап «Математика», «Физика», «Химия», «Биология. Медицина. География», «Экономика», «Педагогика», «Филология», «Тарих. Философия. Құқық» сияқты сегіз серия бойынша материалдар жарияласа, 2010 жылы «Құқық» өз алдына бөлек серия ретінде шығарылып, жалпы саны тоғызға жетті.

2015 жылдан бастап «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналының «Химия», «Физика», «Математика» бағытындағы сериялары Web of Science Core Collection халықаралық базасының «Emerging Sources Citation Index (ESCI)» платформасына енді. Қазіргі уақытта «Қарағанды университетінің хабаршысы» журналында отандық ғалымдардың өзекті мәселелер бойынша ғылыми зерттеулерінен басқа, ТМД елдері және Германия, Польша, Қытай, Египет, Түркия Үндістан, Пәкістан секілді әлемдік ғылыми ортада 9 серия бойынша ғылыми жұмыс нәтижелерін жариялайтын беделді басылымға айналып отыр. Журналдың халықаралық талаптарға сәйкес келетін 3 тілдегі жеке сайтында редакциялық алқа саясаты, онлайн мақала жіберу мен онлайн рецензиялау талаптары көрсетілген. Журналда жарияланған барлық мақалаларға цифрлік объект идентификаторы беріледі. Журнал алдыңғы қатарлы отандық және шетелдік кітапханалық жүйелермен және дерекқорлармен ынтымақтастық жасап, қазақстандық дәйексөздер базасы бойынша импакт факторға ие. Бұл өз кезегінде жарияланған материалдарға жылдам және ашық қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Тәуелсіз еліміздің ғылымы мен білімінің дамуында айшықты қолтаңбамыз қалыптасты. Осындай абырой биігіне көтерілу ұзақ жылғы қажыр-қайраттың, үздіксіз ізденудің, талмай алға ұмтылудың нәтижесі деп білемін. Адамзат алдында тұрған аса ділгір мәселелерді шешуді өзінің мәңгілік межесі, игі мақсатына айналдырған басылым әлі де соны ғылыми жаңалықтардың жаршысы бола беретініне бек сенімдімін. Журналдың ғылыми әлеуетінің артуына үлес қосқан барлық авторлар мен ғалым-зерттеушілерге ризашылығымызды білдіре отырып, 100-ші мерекелік басылымның шығуына орай баршаңызды шын жүректен құттықтаймын!

Тәуелсіз еліміздің ғылымы мен білімінің дамуында айшықты қолтаңбамыз қалыптасты. Осындай абырой биігіне көтерілу ұзақ жылғы қажыр-қайраттың, үздіксіз ізденудің, талмай алға ұмтылудың нәтижесі деп білемін. Адамзат алдында тұрған аса ділгір мәселелерді шешуді өзінің мәңгілік межесі, игі мақсатына айналдырған басылым әлі де соны ғылыми жаңалықтардың жаршысы бола беретініне бек сенімдімін. Журналдың ғылыми әлеуетінің артуына үлес қосқан барлық авторлар мен ғалым-зерттеушілерге ризашылығымызды білдіре отырып, 100-ші мерекелік басылымның шығуына орай баршаңызды шын жүректен құттықтаймын!

*Редакциялық кеңестің төрағасы
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
заң ғылымдарының докторы,
профессор Н.О. Дулатбеков*

МАЗМУНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

- Тайторина Б.А., Байсалова Г.Т., Ильясова Б.К.* Правовые и этические основы передачи органов и тканей человека 8
- Мамедов Р.Ю., Нурбекова Г.Т.* Некоторые вопросы правового регулирования банковской системы на современном этапе: на примере Азербайджанской Республики и Республики Казахстан 16

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Akhmetova N.S., Starozhilova N.P.* Development of the system of sources of Kazakh law ... 25
- Байжанова К.Т., Ботагарин Р.Б.* Байқоңыр қаласының ерекше құқықтық мәртебесінің кейбір мәселелері 39
- Турлаев А.В., Шакирова А.Б.* Білім беру саласындағы жеке тұлға құқықтарының пайда болуы мен дамуының генезисі (тарихи-теориялық талдау) 50

ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

- Biyebayeva A.A., Kalguzhinova A.M., Zhumasheva A.T.* Revisiting the improvement of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan on liability for the murder for hire 58
- Arenova L.R., Sultanbekova G. B.* Issues of the legal concept on the mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction and their financing 68
- Хлус А.М.* Пути оптимизации методического обеспечения расследования незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности 76

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

- Клюева Е.Н.* Особенности определения маломерных и прогулочных судов по законодательству Украины 86
- Issayeva A.Zh., Aitimov B.Zh.* The concept and classification of labor disputes 94

МЕРЕЙТОЙ ҚАРСАҢЫНДА К ЮБИЛЕЮ TO THE ANNIVERSARY

- Сайрамбаева Ж.Т.* Халықаралық құқықтық білімнің қайнар көзі — халықаралық құқық кафедрасына 30 жыл! 104

Тусупова А.Ж. О факультете международных отношений и кафедре международного права КазНУ им. аль-Фараби..... 106

Серикбаев А.М. Поздравление от коллектива юридического факультета Карагандинского университета имени академика Е.А.Букетова 109

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР — СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ — INFORMATION ABOUT AUTHORS 110

2020 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысы. Құқық сериясы» журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші — Указатель статей, опубликованных в журнале «Вестник Карагандинского университета. Серия Право» в 2020 году — Index of articles published in «Bulletin of the Karaganda University. Law Series» in 2020 111

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

DOI 10.31489/2020L4/8-15

УДК 342.951;351.84/.85

Б.А. Тайторина^{1*}, Г.Т. Байсалова², Б.К. Ильясова³

¹Казахский национальный медицинский университет им. С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан;

²Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан;

³Евразийская юридическая академия им. Д.А. Кунаева, Алматы, Казахстан

(E-mail: binur.a@mail.ru, Scopus author ID: 57192686384; gulzira_06041967@mail.ru, baxonya_2775@mail.ru)

Правовые и этические основы пересадки органов и тканей человека

В Республике Казахстан трансплантология занимает в ряду высокотехнологичных отраслей особое место, ее развитию придается важное значение на уровне государственной политики, в том числе вопросам правового регулирования. Актуальность проблематики обусловлена тем обстоятельством, что наиболее острой и наименее решенную проблему современной отечественной трансплантологии представляет правовое регулирование органного донорства, особенно изъятие органов у умерших для их пересадки нуждающимся реципиентам. Целью статьи является анализ современных проблем трансплантологии в Республике Казахстан, основанный на исследовании нормативных актов, доктринальных источников, эмпирических данных и средств массовой информации. Авторами статьи рассмотрены правовые и этические аспекты трансплантации органов и тканей человека в парадигме современных исследований в области медицины, права и биоэтики и законодательства, регулирующего общественные отношения в системе здравоохранения. Несовершенство законодательной базы трансплантологии в республике чревато развитием риска коммерциализации и криминализации трансплантационных мероприятий. На основе анализа позитивных и негативных тенденций развития трансплантологии в Республике Казахстан сделан вывод о необходимости совершенствования правовых механизмов реализации государственной политики в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: трансплантация, презумпция согласия, донор, реципиент, закон, трансплантология, право.

Введение

Проблематика правового регулирования трансплантологии и этических основ пересадки органов и тканей человека в Республике Казахстан актуализируется, во-первых, в связи с бурным развитием данной отрасли медицины и, во-вторых, принятием нового Кодекса «О здоровье народа и системе здравоохранения», содержащего новеллы в регламентации института трансплантации. Актуальность темы подтверждается повышенным интересом со стороны международных политических организаций, возглавляемых Всемирной организацией здравоохранения, а также международных и национальных профессиональных организаций в области трансплантологии [1]. Усилия данных организаций и государств сосредоточены на разработке ряда правовых и этических рамок, призванных побудить все страны искоренить неприемлемую незаконную практику в сфере трансплантологии при одновременном осуществлении программ, направленных на достижение национальной или региональной самодостаточности в удовлетворении потребностей в трансплантации органов [2].

*Корреспондент автор. E-mail: binur.a@mail.ru

Правовые и этические принципы, которыми руководствуются при донорстве и трансплантации органов, представляют собой эффективный барьер для незаконной деятельности, а также могут быть использованы для разрешения конфликтов, связанных с развитием новых направлений науки (клонирование, тканевая инженерия, стволовые клетки). В связи с изложенным выше, для юридической науки Республики Казахстан в современный период формирования и развития новой комплексной отрасли — медицинского права — исследование правовых проблем трансплантологии имеет важное методологическое значение. До настоящего времени в отечественной юридической доктрине исследование вопросов правового регулирования пересадки органов и тканей человека не проводилось.

Цель статьи — на основе изучения научных источников, законодательных актов, эмпирических данных и иных материалов осуществить анализ современных проблем трансплантологии в Республике Казахстан.

Методы исследования

В целях исследования проблемы изучены и проанализированы научные источники и законодательство Республики Казахстан и зарубежных стран. При проведении анализа этических и правовых аспектов пересадки органов и тканей человека были применены следующие методы: анализа и синтеза, индукции и дедукции, сравнительно-аналитический, научного обобщения, логический, формально-юридический, специально-юридический методы, позволяющие сопоставлять отечественную и международную методологию работы.

Обсуждение

Трансплантация представляет собой акт передачи органа, ткани или клетки от одного человека (донора) к другому (реципиенту). Стремительное развитие этой высокотехнологичной отрасли медицины с 1970-х гг. в сочетании с такими факторами, как общая численность населения, рост и расширение пожилого населения, обусловили растущий спрос на донорские ткани и органы. В современном мире существует неблагоприятная устойчивая тенденция: на фоне недостаточности донорских органов увеличивается как количество пациентов, ожидающих трансплантации, так и пациентов, умирающих в очереди на нее. Кризис нехватки донорских органов обусловил такие неблагоприятные обстоятельства, как лишение тысяч пациентов нового и лучшего качества жизни и увеличение стоимости альтернативной медицинской помощи — диализа.

В настоящее время в странах мира наличествуют все основания для констатации значительного прогресса в развитии трансплантологии и организации донорского процесса. Наиболее прогрессивным и эффективным является процесс совершенствования в данной сфере в Испании, которая в рейтинге стран в этой области почти три десятилетия занимает лидирующую позицию и удерживает первенство, периодически превосходя саму себя, демонстрируя все новые рекорды. В современный период статистика предоставляет данные, сохраняющие рекордные позиции 2018 г., когда в стране было зарегистрировано 48 эффективных доноров на миллион населения (более 2200 чел.). Следом идут Бельгия, Португалия и Австрия [3; 1650; 4]. Среди стран бывшего СССР наилучшие результаты демонстрируют Республика Беларусь и Эстония, в которых ежегодно выполняется 52,9 и 43,8 трансплантаций на 1000000 человек населения соответственно. Как показывает опыт Беларуси, факторами успеха в этой стране являются создание Единого регистра трансплантации, двухуровневая система трансплантации, а также принятие модели донорства, основанной на презумпции согласия. Основной проблемой для всех государств остается дефицит донорских органов [5; 8]. Казахстанские исследователи в унисон зарубежным коллегам констатируют: «В современной хирургии общепризнанно, что успешная трансплантация донорского органа или ткани восстанавливает качество жизни значительной части пациентов, обеспечивая их полную медицинскую реабилитацию. Одновременно с этим, все нуждающиеся пациенты не могут быть обеспечены трансплантацией в силу ряда причин, одним из главных сдерживающих факторов является дефицит донорских органов» [6; 228].

В истории Казахстана истоки успеха в области трансплантологии зафиксированы в 1979 г., когда в бытность Казахской Советской Социалистической Республики в Институте экспериментальной и клинической хирургии успешно провели первую операцию по пересадке почки от трупного донора.

В 1992 г. в Национальном научном центре хирургии им. А.Н. Сызганова академиками М.А. Алиевым и Ж.А. Доскалиевым проведена первая гетеротопическая трансплантация поджелудочной железы. Первая гетеротопическая трансплантация донорской печени в Казахстане успешно проведена в 1996 г. академиком М.А. Алиевым в Национальном научном центре хирургии имени

А.Н. Сызганова. Однако впоследствии до 2000 года развитие трансплантологии в республике было приостановлено. В 2011 г. впервые проведена родственная прижизненная трансплантация печени в Национальном научном центре хирургии.

Отдавая должное реальной фактологии, следует отметить колоссальные успехи трансплантологии в эпоху независимого Казахстана. Государственная политика на законодательном уровне определила вектор успеха в данной области: была создана отличная база медицинских клиник с современным оборудованием, предприняты меры для подготовки высококлассных специалистов, виртуозно осуществляющих все мероприятия, — от заместительной терапии до оказания реабилитационной помощи (операции по пересадке сердца, печени и легких). Казахстан имплементировал опыт Испании — организацию национальной системы органного донорства, которая основана на службе трансплантационной координации с трехуровневой моделью управления. В целом, операции по трансплантации органов в Казахстане проводятся в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи в 11 центрах трансплантологии Казахстана.

Точкой отсчета успеха трансплантологии страны принято считать 2012 г. [7], когда на созданной базе было выполнено 65 трансплантаций, а с 2014 г. ежегодное количество операций превышает цифру 300, всего с 2012 г. было сделано более 1,5 тыс. операций. 8 августа 2012 г. впервые в Казахстане была проведена операция по пересадке сердца пациенту, у которого было сложное сердечно-сосудистое заболевание [8]. 2012 г. знаменателен для Казахстана также и тем, что в АО «Национальный научный центр материнства и детства» казахстанские и иностранные специалисты провели первую операцию по трансплантации почки у ребенка. В 2013 г. в Казахстане также впервые и успешно проведены ортотопическая трансплантация печени от трупного донора, трансплантация печени у ребенка в АО «Республиканский научный центр неотложной медицинской помощи»; в Институте хирургии им. А.Н. Сызганова произведен мультиорганый забор органов от трупного донора и проведена одновременная трансплантация 4 органов 4 реципиентам. В 2014 г. академик Ж.А. Доскалиев впервые провел родственную трансплантацию, что стало началом нового направления в клинической практике, которая соответствовала мировому уровню медицины. С 2015 г. в Казахстане выполняется трансплантация легких.

В настоящее время в Казахстане успешно функционируют 12 центров по трансплантологии (9 государственных и 3 частных): Республиканский центр по координации трансплантации и высокотехнологичных медицинских услуг Министерства здравоохранения Республики Казахстан (г. Нур-Султан), Центр урологии и трансплантации почки (г. Алматы), Институт урологии и трансплантологии, Национальный научный центр онкологии и трансплантологии (г. Нур-Султан), АО «Национальный научный центр хирургии им. А.Н. Сызганова» (г. Алматы), Научно-клинический центр кардиохирургии и трансплантологии (г. Тараз), Региональный центр координации по трансплантации органов (г. Караганда) и др. Комплекс медицинских мероприятий по трансплантации органов и тканей человека в Республике Казахстан входят в гарантированный объем бесплатной медицинской помощи, все расходы оплачиваются из Фонда медицинского страхования. После трансплантации доноры и реципиенты проходят реабилитационный период лечения, в последующем находятся под наблюдением медицинских работников по месту жительства, проходят курсы амбулаторного лечения, обеспечиваются бесплатными лекарственными препаратами. С 2019 г. медицинские клиники, в которых поддерживается жизнедеятельность органов и систем и осуществляется забор донорских органов, получают оплату за подготовку донорских органов.

Важнейшим критерием эффективности казахстанской трансплантологии является качество операций по пересадке органов и тканей. Показатель — выживаемость реципиентов. В специальных источниках содержатся статистические данные: выживаемость реципиентов почки в течение 1 года составила 95–97 %, реципиентов печени — 85 %, реципиентов сердца — 86 % [9; 4]. Анализ результатов операций по пересадке органов от живых доноров показал отсутствие летальных исходов.

Потенциал медицинских учреждений, подготовка и профессионализм казахстанских хирургов задействованы не в полной мере ввиду катастрофической нехватки донорских органов. В настоящий момент на листе ожидания органов стоят почти 3500 казахстанцев, в том числе и дети [10; 11].

По официальным данным, в республике в последние годы отмечается резкое снижение количества трансплантаций: в 2017 г. было осуществлено 303 трансплантации, в 2018 г. — 212 операций. Таким образом, ключевой проблемой, которая тормозит на сегодняшний день развитие трансплантологии в республике, является нехватка донорских органов. Очевидна пропасть между количеством

проведенных операций и цифрой, отражающей реальную потребность пациентов, нуждающихся в пересадке органов в нашей стране [12; 7].

Между тем зарубежные системы здравоохранения представляют более благополучную статистику. Для сравнения: в Хорватии с населением 5 миллионов человек выполняется 50 трансплантаций сердца ежегодно; Высшая школа медицины Ганновера ежегодно представляет прекрасные результаты — около 120 трансплантаций лёгких, 140 трансплантаций сердца [10]. В странах с высокими показателями донорства соответственно высока степень социальной ответственности и осведомленности общества. «Эффективная система донорства позволяет медикам многих развитых стран ежегодно спасать сотни тысяч жизней, осуществляя пересадку различных органов и тканей» [13]. В целях достижения эффективности системы донорства в нашем обществе необходимо повышать степень осведомленности и социальной ответственности граждан. К примеру, следует широко освещать такие редкие события, как проведение 18 мая 2020 г. во время пандемии в Казахстане уникальной донорской операции, в результате которой органы одного умершего спасли жизнь сразу пятерым пациентам [14].

В Казахстане, по мнению специалистов в области медицины, трансплантология как наука «шагнула намного дальше, чем могут осознать обычные люди» [13]. В то же время в Казахстане презумпция согласия действует на законодательном уровне с 2009 г. (согласно ст. 169 гл. 27 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 г.), исходя из которой медицинская организация может изъять у трупа органы или часть органов даже в случае, если умерший человек не оформил надлежащим образом прижизненного согласия на изъятие органов [15]. Однако практика показывает, что специалисты сталкиваются с практически непреодолимой проблемой отказа родственников умершего от дачи согласия на трансплантацию органов. Население с опаской относится к посмертному донорству и родные чаще всего не дают согласие на изъятие органов после смерти близких, при том, что один человек может подарить жизнь как минимум шестерым. Основанием для отказа становятся следующие факторы: морально-нравственные, религиозные барьеры, неосведомленность населения о возможностях снижения смертности и повышения качества жизни людей, нуждающихся в пересадке органов и тканей, неверное толкование норм действующего законодательства о трансплантологии, боязнь риска коммерциализации и криминализации.

В обстановке жарких дискуссий разрабатывалась и принималась редакция Кодекса Республики Казахстан от 7 июля 2020 г. № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения». Обсуждение проекта нового Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» показало, что в обществе существует противоречивая позиция о перспективах развития трансплантологии по меньшей мере двух сторон. Позиция первой стороны заключается в выводе о необходимости развития органного донорства на основе презумпции согласия — как правило, ядро составляют специалисты в области здравоохранения. Вторая сторона — часть населения, выражающая в социальных сетях и СМИ недоумение и возмущение по поводу того, почему все казахстанцы должны стать будущими донорами, называя позицию первой стороны неэтичным и абсурдным подходом к решению проблем дефицита органов. Апологеты данной точки зрения используют аргумент о том, что Кодекс противоречит Конституции Республики Казахстан, игнорируя волю и права человека на личную неприкосновенность. Однако Кодекс содержит нормы о том, что если пациент при жизни напишет оформленный официально отказ от донорства, то с него снимается эта обязанность. Кроме того, если человек при жизни не выразил свою волю, опекуны и родственники вправе принять решение об отказе от донорства, в связи с чем трансплантация органов станет невозможной. Если несогласие не было заявлено и подписано, то, в соответствии с презумпцией согласия, умерший признается донором.

Результаты

Правовые и этические проблемы трупного донорства необходимо решать цивилизованными методами, апробированными в мировой практике здравоохранения [16; 132]. Дискуссия по поводу правовых и этических проблем развития трансплантологии в Казахстане актуализируется в связи с возникновением прецедента, связанного с подозрением о незаконном изъятии органов от живых доноров. В 2017–2018 гг. в Казахстане действовала организованная гражданами иностранных государств преступная группа в сфере трансплантации человеческих органов [17]. Правоохранительные органы Республики Казахстан в 2019 г. пресекли деятельность этой транснациональной организованной преступной группы, которая занималась незаконной трансплантацией человеческих тканей и органов в рамках международного трансплантационного туризма. Прецедент является основанием для утвер-

ждения о несовершенстве законодательной базы современной трансплантологии, в целом, и медицинского туризма, в частности. Данная ситуация негативно сказалась на деятельности медицинских организаций — резко снизилось количество операций по пересадке органов и тканей человека, что, по сути, означает расплату ценой жизни многих пациентов, не дождавшихся трансплантации жизненно важных органов.

По данным Всемирной организации здравоохранения, большинство трансплантированных органов во всем мире получают от живых доноров. В Великобритании ежегодное число живых доноров аналогично числу мертвых доноров. Живое донорство вносит значительный вклад в программы трансплантации почек (и в меньшей степени печени) по всему миру и имеет ряд преимуществ. Трансплантация становится факультативной и может быть запланирована на благоприятное для пациента время. В большинстве развивающихся стран почти все операции по пересадке почки осуществляются живыми донорами, и для эксплуатации желающих продать почку была создана индустрия «трансплантационного туризма» [18; 8]. Следует упомянуть, что при этом многие страны законодательно запрещают покупку и продажу органов в соответствии с руководящими принципами ВОЗ по трансплантации органов человека [19]. Пожертвования могут быть «направленными» от донора к известному получателю или «не направленными», альтруистическими. Во всех случаях донорства живых органов важно, чтобы потенциальный донор был полностью информирован и свободен от принуждения к донорству и не подвергался риску для донора.

По оценкам ВОЗ, 10 % трансплантаций органов, выполняемых во всем мире, были связаны с неприемлемыми видами деятельности — торговлей органами. Принятая в 2008 г. на встрече на высшем уровне более 150 международных представителей научных и медицинских организаций, государственных служащих, социологов и специалистов по этике в Турции «Стамбульская декларация о торговле органами и трансплантационном туризме» призывает к запрещению торговли органами, коммерциализации трансплантации и трансплантационного туризма, поскольку коммерциализация трансплантации или покупка и продажа органов нацелены на бедных и других уязвимых доноров, она неизбежно ведет к неравенству и несправедливости и должна быть запрещена. Следует учесть, что жертвами незаконной торговли чаще оказываются несовершеннолетние, неграмотные и обедневшие лица, иммигранты без документов, заключенные и политические или экономические беженцы. Резолюция Всемирной ассамблеи здравоохранения (2004) призывает государства-члены всеми мерами способствовать защите беднейших и уязвимых групп населения от трансплантационного туризма и торговли тканями и органами.

Заключение

При принятии решений о трансплантации органов должны применяться такие биоэтические принципы, как автономия, благотворительность и справедливость. Это означает, что благополучие каждого человека должно быть главной целью политики и мероприятий в области здравоохранения. Поэтому существует необходимость в информированном согласии без принуждения, выраженном на основе точной и понятной информации [20; 1209].

В литературных источниках предлагаются способы преодоления кризиса нехватки донорских органов, которые представляют собой модели эффективного решения проблемы. К ним относятся: реализация соответствующих образовательных программ для населения и персонала больниц, обосновывающих необходимость и преимущества донорства органов, надлежащее использование маргинальных (расширенных) критериев донорства, принятие парного донорства органов, принятие концепции «предполагаемого согласия», внедрение системы «вознагражденного дарения» для семьи больного донора, а также для живого донора, разработка альтруистической системы донорства от живого донора неизвестному реципиенту, принятие концепции контролируемой системы финансовой оплаты донора [21]. Вопросами чрезвычайной важности для современного состояния службы трансплантологии в Республике Казахстан является усовершенствование нормативно-правовой базы органного донорства, достижение солидарной осознанности и объединения медицинских работников, устранение напряженного отношения населения к трансплантации, в целом. Представляется возможным и необходимым, опираясь на лучшие мировые традиции, создать унифицированную модель органного донорства в Республике Казахстан. Прежде всего, следует уделить внимание вопросам преодоления пробелов в законодательстве, регулирующем данную сферу медицинской деятельности. На законодательном уровне надлежит урегулировать порядок создания Регистра несогласных на посмертную трансплантацию органов, процедуры реализации «презумпции согласия», «испрошенного

согласия». Судя по уровню дискуссии о целесообразности внесения изменений по проблемным вопросам трансплантологии в законодательство республики, современное казахстанское общество нуждается в принятии и популяризации специальной программы развития трансплантологии во имя спасения жизни тысяч казахстанцев, зарегистрированных в листе ожидания донорских органов.

Список литературы

- 1 Declaration of Helsinki 2008 — The World Medical Association. Edinburgh, World Medical Association, 2008 [Electronic resource]. — Access mode: URL: <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-helsinki/doh-oct2008/>.
- 2 Geneva, World Health Organization, 2008 [Electronic resource]. — Access mode: URL: <https://www.who.int/whosis/whostat/2008/en/>.
- 3 Kennedy I. The case for «presumed consent» in organ donation. // I. Kennedy, R.A. Sells, A.S. Daar. // *Lancet*. 1998;351(9116): — 1797 p.
- 4 Рекорд в цифрах: Испания вновь стала лидером по донорству в мире [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://rustransplant.com/record-v-cifrah-ispaniya-vnov-stala/>.
- 5 Щастный А.Т. Достижения и проблемы трансплантологии на современном этапе / А.Т. Щастный, Е.В. Михневич // *Вестн. Витеб. гос. мед. ун-та*. — 2018. — № 5(17). — С. 7–16.
- 6 Султанов Э.Ш. Опыт трансплантации донорской почки в Республике Казахстан / Э.Ш. Султанов, А.К. Зайналов и др. // *Вестн. КазНМУ*. — 2012. — № 2. — С. 228, 229.
- 7 Совершенствуя сферу трансплантологии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nnch.kz/ru/otsentre/smi-o-nas/617-sovershenstvuya-sferu-transplantologii>.
- 8 История о первом пересаженном сердце. Легко ли решиться стать донором? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://baigenews.kz/analysis/reviews/istoriya_o_pervom_peresazhennom_serdtshe_legko_li_reshitsya_stat_donorom/.
- 9 Доскалиев Ж. Трансплантология в Казахстане / Ж. Доскалиев // *Трансплантология*. — 2018. — № 1(8). — С. 3–5.
- 10 Пересадка органов и обязательная вакцинация. О чём говорили на слушаниях по проекту Кодекса о здоровье? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://transplant.kz/ru/8-news/191-peresadka-organov-i-obyazatelnaya-vaktsinatsiya-o-chjom-govorili-na-slushaniyakh-po-proektu-kodeksa-o-zdorove.html#two>.
- 11 Около 100 казахстанцев умирают ежегодно, не дождавшись донорских органов — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://tengrinews.kz/medicine/okolo-100-kazahstanzev-umirayut-egodno-dojdavshis-384712/>.
- 12 Doszhan A. Liver transplantation in the Republic of Kazakhstan and abroad (history, state of the problem at the moment) // A. Doszhan, R. Bektaeva, M. Doskali // *Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan*— 2015. — № 3 (37). — P.60–65.
- 13 Трансплантология Казахстана испытывает нехватку донорских органов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31350912.
- 14 Юрий Пя: Казахстан — единственная страна в Центральной Азии, где проводится донорство органов во время пандемии [Электронный ресурс] / Пя Юрий. — Режим доступа: https://forbes.kz/news/2020/05/22/newsid_225909.
- 15 Кодекс Республики Казахстан от 18 сентября 2009 года № 193-IV «О здоровье народа и системе здравоохранения» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz/document>.
- 16 Iyer TKK. Kidneys for transplant— «opting out» law in Singapore. *Forensic Sci Int*. 1987; 35(2–3):131–140. — 1105 p.
- 17 О несогласии изъятия органов министр Биртанов призывает казахстанцев сообщать при жизни [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.zakon.kz/5003767-o-nesoglasii-izyatiya-organov-ministr.html>.
- 18 IV Научно-практическая конференция «Московская трансплантология»: круглый стол // *Трансплантология*. — 2012. — № 4. — С. 77–81.
- 19 McNeill D. Japanese flock to China for organ transplants. // D. McNeill, C. Coonan // *Japan Focus* April 2, 2006. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.japanfocus.org/-Clifford-Coonan/1818>.
- 20 Truog R.D. Consent for organ donation — // *Balancing conflicting ethical obligations*. *New Eng J of Med* 2008;358;1209–11. 1281 p.
- 21 Organ Shortage Crisis: Problems and Possible Solutions Drexel University, College of Medicine, Philadelphia, Pennsylvania, USA. [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0041134507014595?via%3Dihub>.

Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова, Б.Қ. Ильясова

Адамның ағзалары мен тіндерін ауыстырудың құқықтық және этикалық негіздері

Қазақстан Республикасында трансплантология жоғары технологиялық өндірістер арасында ерекше орын алады, трансплантологияның дамуы мемлекеттік саясат деңгейінде, оның ішінде құқықтық реттеу мәселелеріне үлкен мән беріледі. Мәселенің өзектілігі қазіргі заманғы отандық трансплантологияның ең өткір және аз шешілген мәселесі органдардың донорлығын құқықтық реттеу, әсіресе мұқтаж алушыларға трансплантациялау үшін қайтыс болған адамдардан органдарды алу

болып табылатындығына байланысты. Мақаланың мақсаты — нормативтік құқықтық актілерді, доктриналық дереккөздерді, эмпирикалық деректерді және бұқаралық ақпарат құралдарын зерттеу негізінде Қазақстан Республикасындағы трансплантологияның заманауи мәселелерін талдау. Мақала авторлары медицина, құқық және биоэтика саласындағы заманауи зерттеулер парадигмасындағы адам ағзалары мен тіндерін трансплантациялаудың құқықтық және этикалық аспектілерін және денсаулық сақтау жүйесіндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін заңнаманы қарастырған. Республикада трансплантологияның заңнамалық базасының жетілмегендігі трансплантациялық іс-шараларды коммерцияландыру және криминализациялау қаупінің дамуымен байланысты. Қазақстан Республикасында трансплантологияны дамытудың оң және теріс үрдістерін талдау негізінде денсаулық сақтаудың осы саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың құқықтық тетіктерін жетілдіру қажеттігі туралы қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: трансплантация, келісім презумпциясы, донор, реципиент, заң, трансплантология, құқық.

B.A. Taitorina, G.T. Baisalova, B.K. Ilyassova

Legal and ethical basis transmissions of human bodies and tissues

In the Republic of Kazakhstan, transplantation occupies a special place among high-tech industries, its development is given great importance at the level of state policy, including legal regulation. The relevance of the problem is due to the fact that the most acute and least solved problem of modern domestic transplantation is the legal regulation of organ donation, especially the removal of organs from the deceased for their transplantation to needy recipients. The purpose of the article is to analyze the modern problems of transplantation in the Republic of Kazakhstan, based on the study of regulations, doctrinal sources, empirical data and the media. The authors of the article considered the legal and ethical aspects of transplantation of human organs and tissues in the paradigm of modern research in the field of medicine, law and bioethics and legislation regulating public relations in the healthcare system. The imperfection of the legal framework for transplantation in the republic is fraught with the development of the risk of commercialization and criminalization of transplant activities. Based on the analysis of positive and negative trends in the development of transplantation in the Republic of Kazakhstan, it is concluded that it is necessary to improve the legal mechanisms for the implementation of state policy in this area of health care.

Keywords: transplantation, presumption of consent, donor, recipient, transplantology, law.

References

- 1 Declaration of Helsinki 2008 — The World Medical Association. Edinburgh, World Medical Association, 2008 [Electronic resource]. *wma.net* Retrieved from URL: <https://www.wma.net/what-we-do/medical-ethics/declaration-of-helsinki/doh-oct2008/>.
- 2 Geneva, World Health Organization, 2008 [Electronic resource]. *who.int* Retrieved from URL: <https://www.who.int/whosis/whostat/2008/en/>.
- 3 Kennedy I, Sells RA, Daar AS, et al. The case for «presumed consent» in organ donation. *Lancet* 1998; 351: 1650–52.
- 4 Rekord v tsifrah: Ispaniia vnov stala liderom po donorstvu v mire [Record in numbers: Spain again became the leader in donation in the world] *rustransplant.com* Retrieved from <https://rustransplant.com/rekord-v-cifrah-ispaniya-ynov-stala/> [in Russian].
- 5 Shchastnyy, A.T., & Mikhnevich, Ye.V. (2018). Dostizheniia i problemy transplantologii na sovremennom etape [Achievements and problems of transplantology at the present stage] // *Vestnik Vitebskogo gosudarstvennogo meditsinskogo universiteta. — Vitebsk State Medical University Bulletin*, 5(17), 7–16 [in Russian].
- 6 Sultanov, E.Sh. (2012). Opyt transplantatsii donorskoi pochki v Respublike Kazakhstan [Experience of donor kidney transplantation in the Republic of Kazakhstan] *Vestnik KazNMU — Bulletin Of KazNMU*, 2, 228–229 [in Russian].
- 7 Sovershenstvuiya sferu transplantologii [Improving the sphere of transplantology]. *nnch.kz* Retrieved from <http://www.nnch.kz/ru/o-tsentre/smi-o-nas/617-sovershenstvuiya-sferu-transplantologii> [in Russian].
- 8 Istoriia o pervom peresazhenom serdtse. Lehko li reshitsia stat donorom? [The story of the first heart transplant. Is it easy to decide to become a donor?] *baigenews.kz* Retrieved from https://baigenews.kz/analysis/reviews/istoriya_o_pervom_peresazhenom_serdtse_legko_li_reshitsya_stat_donorom/ [in Russian].
- 9 Doskaliyev, Zh. (2018). Transplantologiya v Kazakhstane [Transplantology in Kazakhstan] // *Transplantologiya — Transplantology*, 1(8), 3–5 [in Russian].
- 10 Peresadka orhanov i obiazatelnaia vaktsinatsiia. O chem hovorili na slushaniikh po proektu Kodeksa o zdorove? [Organ transplant and compulsory vaccination. What did you talk about at the hearing on the draft health code?] *transplant.kz/ru* Retrieved from <https://transplant.kz/ru/8-news/191-peresadka-organov-i-obyazatelnaya-vaktsinatsiya-o-chjom-govorili-na-slushaniyakh-po-proektu-kodeksa-o-zdorove.html#two> [in Russian].
- 11 Okolo 100 kazakhstantsev umiraiut yezhegodno, ne dozhdavshis donorskikh orhanov [About 100 Kazakhstanis die every year without waiting for donor organs] *tengrinews.kz* Retrieved from <https://tengrinews.kz/medicine/okolo-100-kazakhstantsev-umirayut-ejegovno-dojdavshis-384712/> [in Russian].

- 12 Doszhan, A., & Bektaeva, R., Dorskali M. (2015). Liver transplantation in the Republic of Kazakhstan and abroad (history, state of the problem at the moment). *Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan*, 3 (37), 60–65.
- 13 Transplantolohiia Kazakhstana ispytyvaet nekhvatku donorskikh orhanov [Transplantology in Kazakhstan is experiencing a shortage of donor organs]. *online.zakon.kz* Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/? doc_id=31350912 [in Russian].
- 14 Yuriy, Pya: Kazakhstan — yedinstvennaya strana v Tsentralnoi Azii, hde provoditsia donorstvo orhanov vo vremia pandemii [Yuri Pya: Kazakhstan is the only country in Central Asia where organ donation is carried out during a pandemic] *forbes.kz* Retrieved from https://forbes.kz/news/2020/05/22/newsid_225909 [in Russian].
- 15 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 18 sentiabria 2009 hoda No. 193-IV «O zdorove naroda i sisteme zdravookhraneniia» [Code of the Republic of Kazakhstan dated September 18, 2009 No. 193-IV «On people's health and the health care system»] *online.zakon.kz* Retrieved from <https://online.zakon.kz/document> [in Russian].
- 16 Iyer, TKK. (1987). Kidneys for transplant— «opting out» law in Singapore. *Forensic Sci Int.* 1987; 35(2–3):131–140, 1105 r.
- 17 O nesohlasii iziatiia orhanov ministr Birtanov prizyvaet kazakhstantsev soobshchat pri zhizni [Minister Birtanov urges Kazakhstanis to report their opposition to the removal of organs during their lifetime]. *zakon.kz* Retrieved from <https://www.zakon.kz/5003767-o-nesoglasii-izyatiya-organov-ministr.html> [in Russian].
- 18 IV Nauchno-prakticheskaiia konferentsiia «Moskovskaia transplantolohiia»: kruhlyi stol [4th Scientific and Practical Conference «Moscow Transplantology»: Round table] *Transplantolohiia — Transplantology*, 2012, 4, 77–81 [in Russian].
- 19 McNeill, D. (2006). Japanese flock to China for organ transplants. // D. McNeill, C. Coonan // *Japan Focus* April 2, 2006. [Electronic resource]. *japanfocus.org* <http://www.japanfocus.org/-Clifford-Coonan/1818>
- 20 Truog, R.D. (2008). Consent for organ donation // *Balancing conflicting ethical obligations*. *New Eng J of Med* 2008;358;1209–11. 1281 r.
- 21 Organ Shortage Crisis: Problems and Possible Solutions Drexel University, College of Medicine, Philadelphia, Pennsylvania, USA. *www.sciencedirect.com* Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0041134507014595?via%3Dihub>

Р.Ю. Мамедов¹, Г.Т. Нурбекова^{2,*}

¹Академия полиции Министерства внутренних дел Азербайджанской Республики, Баку, Азербайджан;

²Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова, Казахстан

(E-mail: m_rashad@mail.ru, g_nurbekova@mail.ru)

Некоторые вопросы правового регулирования банковской системы на современном этапе: на примере Азербайджанской Республики и Республики Казахстан

В статье рассмотрены вопросы правового регулирования банковской системы Азербайджанской Республики и Республики Казахстан, проведен сравнительно-правовой анализ банковских систем, охарактеризованы общие и отличительные черты. Отмечено, что с января 2020 г. в РК снова введен надзорный орган — Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка. В Азербайджанской Республике с 16 марта по 28 ноября 2019 г. банковская система Азербайджанской Республики являлась трехуровневой и включала в себя Палату по контролю за финансовыми рынками Азербайджанской Республики. Также в статье изложены проводимые мероприятия по обеспечению устойчивости банковской системы Казахстана и Азербайджана. Для соответствия потребностям и масштабам деятельности она должна достойным образом позиционироваться на международном уровне, поэтому стране необходимы развитые финансовые институты. Дана общая характеристика Центрального банка как надзорного органа в финансово-банковской сфере. Основываясь на статистических данных по долям участия иностранного капитала в банковских системах Азербайджанской Республики и Республики Казахстан, авторы сделали вывод, что в обеих республиках банки с иностранным капиталом не занимают доминирующего положения в осуществлении банковской деятельности, что дает возможность отечественным предпринимателям свободно осуществлять данную деятельность.

Ключевые слова: банковская система Казахстана, банковская система Азербайджана, Центральный банк, финансовый рынок, финансовые организации, небанковские кредитные организации, контроль за банковской деятельностью.

Введение

Одним из важнейших элементов экономической системы любого современного государства является банковская система, которая является основой управления финансово-кредитными операциями, в связи с чем, к ней не ослабевает интерес как со стороны органов государственного управления, так и ученых, ведущих исследования в области права. Банковская система включает в себя различных участников денежно-кредитного рынка — коммерческие и специализированные банки, особое место занимают центральные банки, кредитные учреждения и иные финансовые институты. В научной литературе отсутствует единая дефиниция «банковская система». Чаще всего применяется неявное определение, в котором перечисляются элементы, находящиеся в отношениях и связях друг с другом, образующих определенную целостность, единство [1; 125]. Исходя из этого, банковскую систему можно определить как совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих организационно-правовых институтов, составляющих составную часть финансово-кредитной системы государства.

Методы и материалы

Методологической основой исследования являются сравнительно-правовой метод, а также идеи, представленные в трудах отечественных и зарубежных ученых в сфере банковского права, посвященные проблемам правового регулирования банковской системы. В работе использованы следующие методы исследования: системно-структурный метод, методы анализа и синтеза, формально-правовой метод, социологический метод.

*Корреспондент автор. E-mail: g_nurbekova@mail.ru

Результаты

Практика показывает, что в банковской сфере нуждается в дополнительном воздействии со стороны государства сформировать эффективную банковскую систему, адекватно реагирующую на дестабилизирующие факторы и эффективно противостоящую им. Во-вторых, банковская система находится в не самом лучшем положении, что требует радикальных мер, которые могут быть осуществлены только со стороны государства или при его участии.

При определении банковской системы необходимо уточнение единой, целостной и взаимодействующей совокупности всех ее элементов: банков, небанковских кредитных учреждений и финансовых организаций, каждый из которых выполняет свои функции, проводит банковские и иные операции, в результате чего объем потребностей общества в банковских продуктах удовлетворяется в полной мере.

Выявлены различные состояния устойчивости банковской системы по следующим признакам: исходя из общей ее оценки, по времени: постоянная или часто меняющаяся в рамках общей концепции; по структуре; по проводимой политике.

На основе сравнительно-правового анализа выявлены особенности становления и развития современной банковской системы Республики Казахстан и Азербайджанской Республики, а также специфические особенности их государственного регулирования.

Обсуждение

В мировой банковской практике определены общие признаки построения банковских систем. К их числу можно отнести двухуровневый характер банковских систем развитых стран. И Республика Казахстан не исключение, так как имеет двухуровневую банковскую систему. Национальный банк Казахстана является центральным банком государства и представляет собой верхний (первый) уровень банковской системы.

Аналогичной позиции придерживается и Азербайджанская Республика. Банковская система Азербайджанской Республики на сегодняшний день имеет двухуровневую структуру: первый, верхний, — занимает Центральный банк Азербайджанской Республики, второй — кредитные организации. При этом главным регулятором деятельности банковской системы выступает Центральный банк Азербайджанской Республики. До 28 ноября 2019 г. банковская система Азербайджанской Республики являлась трехуровневой и включала в себя Палату по контролю за финансовыми рынками Азербайджанской Республики, Центральный банк Азербайджанской Республики и кредитные организации.

В этом случае следует отметить, что в целях совершенствования лицензирования, регулирования и надзора на рынке ценных бумаг, инвестиционных фондов, страховых, кредитных организаций и платежных систем Указом Президента Азербайджанской Республики от 3 февраля 2016 г. № 760 было учреждено публичное юридическое лицо — Палата по надзору за финансовыми рынками Азербайджанской Республики. Немного позже Указом Президента Азербайджанской Республики от 10 марта 2016 г. № 828 был утвержден Устав Палаты по надзору за финансовыми рынками Азербайджанской Республики. Спустя 2 года, т. е. 4 октября 2018 г., Указом Президента Азербайджанской Республики № 288 был утвержден новый Устав Палаты по надзору за финансовыми рынками Азербайджанской Республики. Но согласно Распоряжению Президента Азербайджанской Республики «Об усовершенствовании управления системой регулирования и контроля на рынке финансовых услуг» от 28 ноября 2019 г. № 1616 Палата по надзору за финансовыми рынками Азербайджанской Республики была упразднена, а её полномочия, установленные в законах Азербайджанской Республики, были переданы Центральному банку Азербайджанской Республики.

В правовой науке место Центрального банка в структуре органов государственной власти на данный период времени не имеет однозначного толкования. Он может сочетать в себе черты коммерческого банковского учреждения и в то же время государственного ведомства, обладая определенными властными полномочиями в области организации денежно-кредитной политики государства.

А.Г. Братко, подчеркивая двойственную сущность Центрального банка, утверждает, что «... с одной стороны, как структура, выросшая в среде банков на почве денежного рынка, Центральный банк является как бы представителем банковской системы и, следовательно, должен выражать ее интересы, с другой — он помогает государству перераспределять финансовые накопления общества в

интересах пополнения казны...» [2; 35]. Также, являясь эмиссионным банком, сочетает в себе как рыночные, так и внерыночные методы регулирования, но всегда действует в интересах государства.

Как уже было отмечено, Центральный банк Азербайджанской Республики, занимающий верхнюю ступень банковской системы Азербайджанской Республики, является публичным юридическим лицом, обладающим самостоятельным балансом, уставным фондом и другим имуществом, основной задачей которого является обеспечение стабильности цен в рамках предусмотренных законодательством полномочий. Деятельность Центрального банка регулируется Законом Азербайджанской Республики «О Центральном банке», в котором установлены цели и задачи Центрального банка. В то же время хотелось бы отметить, что получение прибыли не является основной задачей Центрального банка.

Законодательством Азербайджанской Республики закрепляется независимость Центрального банка при осуществлении его функций и полномочий, ограничивается возможность вмешательства органов государственной власти либо местного самоуправления, физических и юридических лиц в его деятельность. О своей деятельности Центральный банк отчитывается только перед Президентом Азербайджанской Республики. Органом управления Центрального банка является Правление — коллегиальный орган, определяющий основные направления деятельности Центрального банка и осуществляющий общее руководство им. Срок полномочий членов Правления — пять лет.

Центральный банк имеет свой Уставный фонд. Размер Уставного фонда Центрального банка Азербайджанской Республики составляет пятьсот миллионов азербайджанских манатов (в долларах примерно 294 725 000) [3].

Вторую ступень банковской системы занимают кредитные организации, в качестве которых могут выступать банк, местный филиал иностранного банка или небанковская кредитная организация.

Согласно банковскому законодательству Республики Казахстан правовой статус Национального банка Казахстана является весьма высоким. Это выражается, прежде всего, в закреплении независимости Национального банка от Правительства Республики и других органов власти, его подотчетность Президенту Республики Казахстан. Аналогичную позицию занимает и Центральный банк Азербайджанской Республики.

Уставный капитал Национального банка Казахстана принадлежит государству и формируется в размере не менее 20 миллиардов казахстанских тенге путем отчислений от нераспределенного чистого дохода (в долларах составляет порядка 50 041 284).

Все иные банки представляют собой нижний (второй) уровень банковской системы за исключением Банка развития Казахстана, имеющего особый правовой статус, определяемый законодательным актом Республики Казахстан (ст. 3 Закона РК «О банках и банковской деятельности»). К их числу относят банки с иностранным участием, межгосударственные банки и исламские банки и все иные банки Казахстана.

В качестве рекомендации считаем целесообразным включение во второй уровень банковской системы Казахстана небанковские организации, как это закреплено в законодательстве Азербайджанской Республики. Это связано, прежде всего, с тем, что небанковские кредитные учреждения, наряду с банками, имеют право на основании лицензии проводить банковские операции.

Вторым признаком построения банковской системы является надзор за деятельностью коммерческих банков. Существуют страны, в которых надзор осуществляет Центральный банк, и страны, где надзор осуществляют другие органы, которым государство делегировало эти полномочия. Согласно законодательству РК, надзор за деятельностью коммерческих банков осуществляет Национальный банк РК.

И третий признак банковской системы заключается в следующем. В ходе исторического развития возникли сегментированные и универсальные банковские системы. Сегментированная система предполагает жесткое законодательное разделение сфер операционной деятельности и функции отдельных видов финансовых учреждений. Подобные структуры сложились, например, в США и Японии [4; 127].

При универсальной структуре закон не содержит ограничений относительно видов операций и сфер финансового обслуживания. Все кредитно-финансовые институты могут осуществлять любые виды сделок и предоставлять клиентам полный набор услуг. Такой тип универсальных банков сложился в Великобритании. И в Казахстане функционируют универсальные банки.

Таким образом, эти признаки являются общими не только для теории банковской системы, но и применяемыми и в нашем государстве и во многих странах мира. Закрепление двухуровневой бан-

ковской системы в Республике Казахстан отнюдь не случайно, во-первых, двухуровневая банковская система складывалась в ходе эволюционного процесса на протяжении нескольких веков, и этому способствовала экономическая ситуация, которая складывалась в то время. Во-вторых, двухуровневая система признана многими высокоразвитыми странами, в связи с чем банковская система в этих странах работает весьма динамично. В нашем государстве банковская система претерпевает несколько этапов развития.

Рассмотрим некоторые аспекты реформирования банковской системы Казахстана за последние годы.

С периода независимости до 2003 г. Национальный банк был единственным государственным органом, осуществляющим регулятивные и надзорные функции финансового рынка и финансовых организаций. Государство в целях развития финансового сектора страны приняло решение образовать Агентство Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций. Указом Президента РК от 31.12.2003 г. было утверждено «Положение об Агентстве Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФН)». Агентство начало свою работу с 2004 г. [5].

На наш взгляд, важным фактором развития финансового сектора страны было начало деятельности с 1 января 2004 г. Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФН РК), которому были переданы соответствующие функции и полномочия от Национального банка Казахстана.

В компетенцию Агентства входила разработка законопроектов в целях обеспечения защиты прав потребителей финансовых услуг и инвесторов, из компетенции Национального банка были переданы такие полномочия, как выдача и отзыв разрешений на открытие банка их реорганизацию и ликвидацию а также на открытие структурных подразделений банков и т.д. Однако данный орган через 7 лет деятельности, в 2011 г., был упразднён. Стоит заметить, что роль АФН была значительной и деятельность достаточно эффективной.

Одним из направлений политики Республики Казахстан в сфере регулирования и надзора национального финансового рынка были вопросы создания новой системы государственного регулирования деятельности финансовых институтов, предусматривающей, с учётом положительной международной практики по этому вопросу, объединение всех надзорных и регуляторных функций в рамках одного специализированного органа.

В целом, финансовая система Казахстана перманентно реформируется в соответствии с требованиями рынка в поисках совершенной модели. Через два года после начала мирового финансового кризиса впервые встал вопрос объединения Нацбанка РК и АФН. Тогда основным аргументом в пользу объединения был, по мнению тогда еще занимавшего пост главы ФНБ «Самрук-Казына» К.Келимбетова, «недостаточный профессионализм сотрудников АФН». В 2009 г. Келимбетов выступил за передачу функций финансового надзора Нацбанку. «Считаю, что главным уроком является реформирование регуляторов. Я призываю правительство и финрегуляторов нашей страны еще раз задуматься над тем, что лучше иметь один сильный регулятор, чем два не очень сильных», — отметил К. Келимбетов [6].

В связи с чем появились в юридической литературе различные мнения относительно правового положения АФН РК в банковской системе Республики Казахстан.

Впоследствии Указом Главы государства от 12 апреля 2011 г. «О дальнейшем совершенствовании системы государственного регулирования финансового рынка Республики Казахстан» были упразднены Агентство РК по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФН) и Агентство РК по регулированию деятельности регионального финансового центра г. Алматы (РФЦА). Его подписание производилось в целях повышения эффективности системы государственного регулирования финансового рынка. И в соответствии с данным Указом, функции и полномочия по регулированию финансового рынка и финансовых организаций были переданы в компетенцию Национального банка Казахстана [7].

Далее Указом от 18 апреля 2011 г. «О некоторых вопросах Национального банка Республики Казахстан» был образован Комитет по контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций Национального банка Республики Казахстан [8]. Комитет выполнял основные функции по государственному контролю и надзору за банковской, страховой деятельностью, деятельностью пенсионной системы, инвестиционных фондов, субъектов рынка ценных бумаг и кредитных бюро, а также защите прав потребителей финансовых услуг и стал одним из департаментов Национального банка

РК. Однако через 3 года КФН был реорганизован в ведомство Национального банка с сохранением полномочий, которыми обладал Комитет.

Решение о ликвидации Комитета по контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций было обнародовано 16 мая 2014 г.

Между тем, как отмечает А.А. Адамбекова, в связи с особенностями функций, предоставленных Национальному банку Казахстана как органу государственной власти, правовое положение Центрального банка отличается от других органов государственной власти. С одной стороны, объединение в Центральном банке страны всех надзорных, контрольных и регуляторных функций создает надежные гарантии для независимости Центрального банка, создавая тем самым защиту от политизации банковского регулирования [9].

С другой, несмотря на то, что банковская система Казахстана полностью соответствует требованиям международных стандартов, в дальнейшем отсутствие специализированного органа, оказывающего содействие Центральному банку страны в осуществлении непосредственного надзора за деятельностью банков, может сказаться главным образом на экономике страны. Во многих странах мира, где центральный банк разделяет обязанности по надзору с другими уполномоченными органами, банковская система функционирует на высоком уровне. Представляется возможным, мы можем перенять успешный опыт зарубежных стран, например, таких как США, Франция, Япония и т.д. Мы не говорим о передаче функций надзора за банковской деятельностью в специализированные органы, отдельные от Национального банка. Так как на практике Центральный банк всегда будет выступать в качестве кредитора последней инстанции и при возникновении проблем в банковском секторе регулировать будет именно он и нести ответственность за надежность всей банковской системы страны. Мы хотим обратить внимание именно на смешанный надзор в сфере банковского регулирования. Например, создание административного органа, осуществляющего функции надзора и контроля за банковской деятельностью, который будет независим в своей деятельности и в то же время будет тесно взаимодействовать с Центральным банком страны. Так как сосредоточение в Национальном банке всех функций, включая и надзор, усиливает его роль в качестве банка первого уровня и соответственно снижает активность остальных участников финансового рынка. Поэтому создание специализированного органа, оказывающего содействие Центральному банку, не только повысит уровень активности участников финансового сектора в развитии финансовой стратегии, но и увеличит степень доверия со стороны иностранных инвесторов в отношении открытости регулирования, поскольку снизится чрезмерная концентрация экономической власти в одних руках.

С января 2020 г. в РК снова введен надзорный орган — Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка.

Миссией Агентства является регулирование и развитие финансового рынка, содействие обеспечению финансовой стабильности финансового рынка и финансовых организаций, поддержание доверия к финансовой системе, в целом, и создание равноправных условий для деятельности финансовых организаций, направленных на поддержание добросовестной конкуренции на финансовом рынке [10].

Принципиальное отличие в функциях вновь созданного органа и Национального банка Казахстана заключается в том, что Агентству совершенно не присущи функции банка и, в отличие от Национального банка, Агентство не совершает никаких операций, характерных для банков.

Таким образом, Национальный банк Казахстана утратил свое единоличное и лидирующее положение в сфере государственного управления банковской деятельностью. Стоит также обратить внимание, что многие ученые склоняются к внедрению так называемой системы мегарегулирования финансовых рынков. Когда единый государственный орган имеет достаточно огромные полномочия по централизованному регулированию и надзору за всеми или отдельными секторами финансового рынка в банковской, страховой, инвестиционной сферах, а также в сфере негосударственных пенсионных фондов и т.д.

При этом за Центральным банком страны сохранены важные функции в области денежно-кредитного регулирования, это единственный эмитент национальной валюты, а также основной орган, отвечающий за валютное регулирование и иные функции.

Национальный банк Казахстана представляет, в пределах своей компетенции, интересы Республики Казахстан в отношениях с центральными банками и банками других стран, в международных банках и иных финансово-кредитных организациях.

Как нам представляется, ведение данного института является верным, так как во многих странах мира, где в частности, надзор осуществляют другие органы, помимо центральных банков, банковская

система более гибкая и динамичная. Таким образом, государство вновь решило разгрузить «ношу» Центрального банка Казахстана, создав данное Агентство.

Основные показатели банковского сектора РК на 01.04.2020 г. (изменения с начала 2020 г.) Банковский сектор представлен 27 банками второго уровня, из которых 14 — с иностранным участием, в том числе 12 дочерних банков [11].

По состоянию на 23.11.2020 г. небанковский сектор Республики Казахстан представлен 2 ипотечными организациями, 3 организациями, осуществляющими отдельные виды банковских операций, и 1178 организациями, осуществляющими микрофинансовую деятельность (далее — небанковские организации).

Реестр микрофинансовых организаций, прошедших учетную регистрацию, размещен на интернет-ресурсе Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка.

Кроме этого, на финансовом рынке страны осуществляют деятельность и 28 страховых организаций, единый накопительный пенсионный фонд, профессиональные участники и институциональные инвесторы на рынке ценных бумаг. По состоянию на 01.09.2020 г. действуют 73 лицензии на осуществление деятельности на рынке ценных бумаг Республики Казахстан. Вместе с тем, в соответствии с Законом Республики Казахстан «О рынке ценных бумаг», без лицензии осуществляет деятельность АО «Центральный депозитарий ценных бумаг».

В связи с увеличением доли иностранных инвестиций в экономику Азербайджанской Республики становится актуальной проблема правового регулирования участия иностранного капитала в банковской сфере, однако сравнение банковской системы Азербайджана с банковскими системами, относительно приближенными по уровню развития стран Восточной Европы, позволят сделать вывод о том, что банковская система Азербайджанской Республики занимает среднюю позицию по уровню участия иностранного капитала. К примеру можно привести Польшу, где 77 % банковского капитала является иностранным, или Чехия — 90 %, или же Хорватия — 91 %, а также Эстония — 98 % [12; 7–11]. Как отмечает Р.К. Щенин, Сингапур является открытой страной — центром наиболее благоприятного инвестиционного климата — специализированным международным финансовым центром. В настоящее время в Сингапуре функционируют 113 коммерческих банков, при этом лишь 5 из них зарегистрированы на местном уровне и принадлежат отечественным предпринимателям [13; 341, 342].

Обратим внимание на статические данные Центрального банка Азербайджанской Республики, на 31 октября 2020 г. в Азербайджанской Республике банковскую деятельность осуществляют 24 частных банков, из которых 12 банков являются банками с иностранным капиталом: у 7 банков размер уставного капитала более 50 % и у 5 банков размер уставного капитала меньше 50 % [14].

Совсем иную ситуацию можно увидеть в сфере деятельности небанковских кредитных организаций. Согласно статистическим данным, в Азербайджанской Республике осуществляют свою деятельность 88 частных небанковских кредитных организаций, из которых 11 небанковских кредитных организаций представлены иностранным капиталом: у 8 небанковских кредитных организаций размер уставного капитала более 50 % и у 3 небанковских кредитных организаций размер уставного капитала меньше 50 % [14].

Если участие иностранного капитала в банках составляет 50 %, то в небанковских кредитных организациях это равно 10 %. В то же время, нужно отметить, что, в отличие от упомянутых выше стран, в Азербайджанской Республике банки с иностранным капиталом не занимают доминирующего положения в осуществлении банковской деятельности, что дает возможность отечественным предпринимателям свободно осуществлять данную деятельность.

Характеризуя банковскую систему Азербайджанской Республики, следует отметить и то, что доминирования государства на рынке банковских услуг, что подтверждают статистические данные Центрального банка Азербайджанской Республики на 30 октября 2020 г., не наблюдается. Если обратить внимание на статические данные в период с 30 октября 2020 г., то будет очевиден тот факт, что в Азербайджанской Республике осуществляют банковскую деятельность 26 банков, 2 банка из которых являются государственными [14]. Как уже отмечалось выше, под кредитными организациями законодатель Азербайджанской Республики подразумевает не только банки, но и небанковские кредитные организации. Согласно статическим данным Центрального Банка Азербайджанской Республики на 30 сентября 2020 года, в Азербайджанской Республике осуществляют свою деятельность 89 небанковских кредитных организаций, только одна из которых является государственной [14].

Выводы

Как видим, банковская система и Казахстана, и Азербайджана развивается в одном русле. В обоих государствах то вводят, то упраздняют орган, осуществляющий регулятивные и надзорные функции финансового рынка. Целесообразность функционирования такого органа, на наш взгляд, имеет место, и, более того, роль данного органа является существенной. Основным отличием же выступает то, что в банковскую систему Казахстана, в отличие от азербайджанской, не входят небанковские организации.

Проблемы, возникающие в деятельности банков второго уровня и практике взаимоотношений банков с субъектами банковской системы и экономики в целом, требуют разработки научных основ устойчивости банковской системы, рекомендаций, направленных на обеспечение ее динамического развития.

Вопрос устойчивости банковской системы еще недостаточно разработан в теоретическом аспекте. На наш взгляд, этого можно добиться, усилив роль органа по развитию финансового рынка в обеих странах. В связи с этим, введение Агентства в Казахстане является своевременным и правильным решением. Тем более Агентство является государственным органом Республики Казахстан, непосредственно подчиненным и подотчетным Президенту Республики Казахстан, обеспечивающим надлежащий уровень защиты прав и законных интересов потребителей финансовых услуг, содействующим обеспечению стабильности финансовой системы и развитию финансового рынка, осуществляющим государственное регулирование, контроль и надзор финансового рынка и финансовых организаций, а также иных лиц в пределах компетенции.

И как это уже было отражено выше, следует рассмотреть законодателю включение организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций, в банковскую систему РК.

Исходя из изложенного выше, можно заключить: во-первых, формирование устойчивой банковской системы является приоритетной задачей для всех стран, включая и наши государства, встраивающейся в мировой цивилизационный процесс; во-вторых, решение проблемы устойчивости банковской системы имеет большое значение для экономики в целом; в-третьих, банковская система обеих стран нуждается в теоретическом обосновании реализации ее созидательного потенциала, путей устранения противоречий между производительными возможностями банковской системы и теми негативными чертами, которые проявляются в современной банковской практике.

Учитывая перечисленные факторы, можно утверждать, что переосмысление роли Центрального банка и специализированного органа в банковской сфере и выработка новых подходов к государственному банковскому регулированию являются в обоих государствах насущной необходимостью.

Таким образом, сравнивая банковские системы Республики Казахстан и Азербайджанской Республики, можно выявить множество общих черт, что объясняется общим историческим прошлым обоих государств. В то же время достаточно большой период существования данных независимых государств предопределил возникновение индивидуальных особенностей в регулировании банковской системы Азербайджанской Республики и Республики Казахстан. В результате проведенного исследования следует заметить тот факт, что банковские системы Азербайджанской Республики и Республики Казахстан находятся в постоянном развитии, совершенствуются законодательства, регулирующие отношения, возникающие в данной сфере. Банковская деятельность постепенно увеличивает темпы своего развития, в том числе используя возможности интеграции и внедрения других дополняющих услуг.

Список литературы

- 1 Большой Российский энциклопедический словарь. — М.: БРЭ, 2003. — 1888 с. //vuzlit.ru/193825/sovremennaya_.
- 2 Братко А.Г. Центральный банк в банковской системе России / А.Г. Братко. — М.: Спарк, 2001. — 335 с.
- 3 Закон Азербайджанской Республики от 10 декабря 2004 года № 802-ПQ «О Центральном банке Азербайджанской Республики» // Собрание законодательства Азербайджанской Республики от 31 декабря 2004 г. — № 12. — ст. 984.
- 4 Вешкин Ю.Г. Банковские системы зарубежных стран: курс лекций / Ю.Г. Вешкин, Г.Л. Авагян. — М.: ЭкономистЪ, 2004. — 400 с.
- 5 Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2003 г. № 1270 «О дальнейшем совершенствовании системы государственного управления Республики Казахстан». (Утратил силу в соответствии с Указом Президента РК от 12 августа 2011 года № 139) //online.zakon.kz.

6 Анна Видянова. Комитет по финнадзору останется в структуре Нацбанка / Анна Видянова // <https://kapital.kz/finance/30038/komitet-po-finnadzoru-ostanetsya-v-strukture-nacbanka.html>.

7 Указ Президента РК от 12 апреля 2011 г. № 25 «О дальнейшем совершенствовании системы государственного регулирования финансового рынка Республики Казахстан» // online.zakon.kz.

8 Указ Президента РК от 18 апреля 2011 г. № 61 «О некоторых вопросах Национального банка Республики Казахстан» // online.zakon.kz.

9 Адамбекова А.А. Центральный банк страны как мегарегулятор финансового рынка / А.А. Адамбекова. https://www.cbr.ru/publ/MoneyAndCredit/adambekova_10_12.pdf.

10 Указ Президента Республики Казахстан от 11 ноября 2019 г. № 203 «О дальнейшем совершенствовании системы государственного управления Республики Казахстан» // online.zakon.kz.

11 Официальный интернет-ресурс Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка. // <https://www.gov.kz>.

12 Хандруев А.А. Конкурентная среда и модернизация структуры российского банковского сектора / А.А. Хандруев, А.А. Чумаченко // Банковское дело. — 2010. — № 11. — С. 7–11.

13 Щенин Р.К. Банковские системы стран мира: учеб. пос. / Р.К. Щенин. — М.: КНОРУС, 2010. — 400 с.

14 Обзор Центрального банка Азербайджанской Республики // <https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions;https://uploads.cbar.az/assets/5dd481348fbadd5c1667423c7.pdf> (дата обращения: 22.11.2020).

Р.Ю. Мәмедов, Г.Т. Нұрбекова

Қазіргі кезеңдегі банк жүйесін құқықтық реттеудің кейбір мәселелері: Әзірбайжан Республикасы және Қазақстан Республикасы мысалында

Мақалада Әзірбайжан Республикасы мен Қазақстан Республикасының банк жүйесін құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған, банк жүйелеріне салыстырмалы құқықтық талдау жасалған, жалпы және айрықша белгілері сипатталған. 2020 жылдың қаңтарынан бастап Қазақстан Республикасында қайтадан қадағалау органы — Қазақстан Республикасының қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі енгізілгені атап өтілген. Әзірбайжан Республикасында 2019 жылғы 16 наурыз бен 28 қараша аралығында банк жүйесі үш деңгейлі болды, оған Әзірбайжан Республикасының Қаржы нарықтарын бақылау палатасы кірді. Сондай-ақ, мақалада Қазақстан мен Әзірбайжан банк жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша жүргізіліп жатқан шаралар көрсетілген. Қажеттіліктер мен қызмет ауқымын қанағаттандыру үшін ол халықаралық деңгейде жеткілікті дәрежеде орналасуы керек, сондықтан елге дамыған қаржы институттары қажет. Орталық банктің қаржы-банк саласындағы қадағалаушы орган ретіндегі жалпы сипаттамасы келтірілген. Әзірбайжан Республикасы мен Қазақстан Республикасының банк жүйелеріндегі шетелдік капиталдың үлесі туралы статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, авторлар екі республикада да шетелдік капиталы бар банктер банктік қызметті жүзеге асыруда үстем жағдайға ие емес, бұл отандық кәсіпкерлерге бұл қызметті еркін жүзеге асыруға мүмкіндік береді деген қорытынды жасайды.

Кілт сөздер: Қазақстан банк жүйесі, Әзірбайжан банк жүйесі, Орталық банк, қаржы нарығы, қаржы ұйымдары, банктік емес несиелік ұйымдар, банктік қызметті бақылау.

R.Yu. Mamedov, G.T. Nurbekova

Some issues of legal regulation of the banking system at the present stage: on the example of the Azerbaijan Republic and the Republic of Kazakhstan

This article examines the issues of legal regulation of the banking system of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan, conducts a comparative legal analysis of banking systems, characterizes common and distinctive features. It is noted that since January 2020, the Republic of Kazakhstan has again introduced a supervisory body — the Agency of the Republic of Kazakhstan for the Regulation and Development of the Financial Market. In the Republic of Azerbaijan, from March 16 to November 28, 2019, the banking system of the Republic of Azerbaijan was three-tier, and included the Chamber for Control over Financial Markets of the Republic of Azerbaijan. The article also outlines the ongoing measures to ensure the stability of the banking system of Kazakhstan and Azerbaijan. To meet the needs and scale of activities, it must be adequately positioned at the international level, therefore, the country needs developed financial institutions. A general description of the Central Bank as a supervisory body in the financial and banking sector is given. Based on statistical data on the shares of foreign capital in the banking systems of the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan, the authors conclude that in both republics, banks with foreign capital do not occupy a dominant position in the implementation of banking activities, which allows domestic entrepreneurs to freely carry out this activity.

Keywords: banking system of Kazakhstan, banking system of Azerbaijan, Central Bank, financial market, financial institutions, non-bank credit institutions, control over banking activities.

References

- 1 Bolshoi Rossiiskii entsiklopedicheskii slovar. (2003). [Big Russian Encyclopedic Dictionary.] Moscow: BRE [in Russian].
- 2 Bratko, A. G. (2001). Tsentralnyi bank v bankovskoi sisteme Rossii [Central bank in the banking system of Russia.] Moscow: Spark [in Russian].
- 3 Zakon Azerbaidzhanskoi Respubliki ot 10 dekabria 2004 hoda No. 802-IIQ «O Tsentralnom banke Azerbaidzhanskoi Respubliki». [Law of the Republic of Azerbaijan dated December 10, 2004 № 802-IIQ «On the Central Bank of the Republic of Azerbaijan»]. *Collected Legislation of the Republic of Azerbaijan dated December — Sobranie zakonodatelstva Azerbaidzhanskoi Respubliki, 12, 984* [in Russian].
- 4 Veshkin, Yu.G., & Avagyan, G.L. (2004). Bankovskie sistemy zarubezhnykh stran: kurs lektzii [Banking systems of foreign countries: A course of lectures.] Moscow: Economist [in Russian].
- 5 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 31 dekabria 2003 hoda No. 1270 «O dalneishem sovershenstvovanii sistemy gosudarstvennogo upravleniia Respubliki Kazakhstan» (Utratil silu v sootvetstvii s Ukazom Prezidenta RK ot 12 avhusta 2011 hoda No139) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2003 No. 1270 «On further improvement of the public administration system of the Republic of Kazakhstan» (Abolished in accordance with the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 12, 2011 No. 139)] Retrieved from // online.zakon.kz [in Russian].
- 6 Anna Vidyanova. Komitet po finnadzoru ostanetsia v strukture Natsbanka [The Financial Supervision Committee will remain in the structure of the National Bank.] Retrieved from *kapital.kz* // <https://kapital.kz/finance/30038/komitet-po-finnadzoru-ostanetsia-v-strukture-nacbanka.html> [in Russian].
- 7 Ukaz Prezidenta RK ot 12 apreliia 2011 hoda No. 25 «O dalneishem sovershenstvovanii sistemy gosudarstvennogo reulirovaniia finansovoho rynka Respubliki Kazakhstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 12, 2011 No. 25 «On further improvement of the system of state regulation of the financial market of the Republic of Kazakhstan»] Retrieved from // online.zakon.kz [in Russian].
- 8 Ukaz Prezidenta RK ot 18 apreliia 2011 hoda No. 61 «O nekotorykh voprosakh Natsionalnogo banka Respubliki Kazakhstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 18, 2011 No. 61 «On some issues of the National Bank of the Republic of Kazakhstan»] Retrieved from // online.zakon.kz [in Russian].
- 9 Adambekova, A.A. Tsentralnyi bank strany kak meharehuliator finansovoho rynka [The country's central bank as a mega-regulator of the financial market.] *www.cbr.ru* Retrieved from //https://www.cbr.ru/publ/MoneyAndCredit/adambekova_10_12.pdf [in Russian].
- 10 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 11 noiabria 2019 hoda No. 203 «O dalneishem sovershenstvovanii sistemy gosudarstvennogo upravleniia Respubliki Kazakhstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 11, 2019 No. 203 «On further improvement of the public administration system of the Republic of Kazakhstan»] Retrieved from // online.zakon.kz [in Russian].
- 11 Ofitsialnyi internet-resurs Ahentstva Respubliki Kazakhstan po reulirovaniu i razvitiu finansovoho rynka [Official Internet resource of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market.] *www.gov.kz* Retrieved from // <https://www.gov.kz> [in Russian].
- 12 Khandruev, A.A., & Chumachenko, A.A. (2010). Konkurentnaia sreda i modernizatsiia struktury rossiiskoho bankovskogo sektora [Competitive environment and modernization of the structure of the Russian banking sector] *Banking — Bankovskoe delo, 11, 7* [in Russian].
- 13 Shchenin, R.K. (2010). Bankovskie sistemy stran mira: uchebnoe posobie / [Banking systems of the countries of the world: textbook]. Moscow: KNORUS [in Russian].
- 14 Obzor Tsentralnogo banka Azerbaidzhanskoi Respubliki [Review of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan]. *cbar.az* Retrieved from <https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>; <https://uploads.cbar.az/assets/5dd481348fbadd5c1667423c7.pdf> (date accessed: 22.11.2020) [in Russian].

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

DOI 10.31489/2020L4/25-38

UDC 340.130.5

N.S. Akhmetova, N.P. Starozhilova*

*NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov»
(E-mail: kafedratgp@inbox.ru, star-np@mail.ru)*

Development of the system of sources of Kazakh law

The aim of the study is to analyze the sources of law of the Republic of Kazakhstan as an independent systemic phenomenon, formulate conclusions and proposals for improving the source base and practice of lawmaking and law enforcement. On the basis of the method of comparative legal analysis, the development of the system of sources of law in general, sources of law of other countries and the Republic of Kazakhstan is investigated. Based on the method of historical research, the role and significance of historical sources in the development of the modern system of sources of law are revealed. The method of system analysis was used to study the definitions of sources of law existing in the theory of law. The author's vision on the correlation between the source and form of law is formulated. The properties and functions of sources of law are determined by the factors for the legal system, on the basis of which lawmaking and law enforcement activities are built. The methods of classification of sources of law are analyzed, the possibilities of using various grounds for the classification of sources of law are considered in order to systematize them and determine their potential in the process of law enforcement. The possibility of introducing the concept of «auxiliary» sources of law into the domestic theory of law, as it exists in the theory and practice of international law, has been investigated. The possibilities and basic patterns of integration of modern Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal systems are considered. The conclusion about the existence of the tendency of «westernization» of the system of Kazakhstani law is formulated; the use of judicial precedent as a source of law in the context of a «special legal regime» on the territory of the MFC «Astana».

Keywords: legal system, system of law, source of law, form of law, judicial precedent, general principles of law, legal act, resolution of the Constitutional Council, legal doctrine, legal convergence, auxiliary sources of law, analogy of law, analogy of law.

Introduction

The question of the sources of law is decisive in the classification of legal systems. It is the nature of the sources of law used in the regulation of public relations that makes it possible to identify the legal system and the state's belonging to one or another legal system. In the context of globalization, the mutual influence of all elements of social relations, including in the sphere of legal regulation, is increasing; there is an interplay of legal systems. In the development of the legal system of any state, the determining factor is the system of sources of law. The system of sources of law is characterized by the fact that, being, at first glance, a purely theoretical instrument, in fact, they play a decisive role in the functioning of the entire legal system. It is no coincidence that in all program documents of our country, the issues of improving sectoral legislation are always given due attention. The characteristic of all legal systems existing in the world is inevitably associated with the study of the issue of the system of its sources, their classification and legal nature. In other

*Corresponding author's e-mail: star-np@mail.ru

words, the system of sources of law adopted in the state has a direct impact on the practice and quality of lawmaking and law enforcement activities.

Today, the construction of the system of law of the Republic of Kazakhstan is based on the principles of the Romano-Germanic legal family: the rule of law, the law is the main source of Kazakhstan law, etc. The adoption of the law «On Legal Acts» main directions of development of the Kazakhstan legal system. A significant novelty of the current law is the classification of the laws of the Republic of Kazakhstan, the classification and definition of the concepts of bylaws at various levels, the concept of «hierarchy of legal acts» is introduced. The concept and conditions for the use of analogy of laws and analogy of law are introduced. All this made it possible to significantly improve the system of sources of Kazakhstani law.

However, the legal system of our state is not forever an established set of legal acts. She is in constant development and improvement. The proof of this is the introduction of a special legal regime in the financial sphere on the territory of the MFC «Astana». The term «special legal regime» means that along with the current law of the Republic of Kazakhstan, the principles and precedents of English common law will be applied in this territory. The «Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020» for the Kazakh legal system is set to become competitive on a par with other legal systems in order to ensure the convenience of law enforcement and protection of the rights of all participants in legal relations. The adoption of the laws «On Legal Acts», «On the MFC» Astana «also dictate the need for further research on the nature of sources of law and their role in the development and functioning of the legal system. All these circumstances determined the choice of the topic of this article.

Methods and materials

The study used traditional methods of cognition — dialectical and historical, methods of analysis and synthesis. The study of the theoretical foundations of the system of sources of law is based on the methods of comparative legal analysis, the historical method, the methods of formal and dialectical logic. The study of the functions and properties of sources of law is based on the methods of systemic and structural analysis. The classification of sources of law is based on the methods of structural and system analysis. To characterize the legal nature of various sources of law, a formal legal method was used.

In the course of the study, the current legislation of the Republic of Kazakhstan, specific legal norms governing public relations in various spheres of the economy, social and cultural sphere were analyzed. Studied theoretical and legal concepts, categories and definitions formulated by the science of theory of law and other branch legal sciences, and used in the process of lawmaking and law enforcement; the main provisions of the theory of natural law as a theoretical foundation for the development of the legal system.

Results

The author analyzes the definitions of sources of law existing in the theory of law, formulates his own vision on the relationship between the source and form of law. The methods of classification of sources of law are analyzed, the possibilities of using various grounds for the classification of sources of law are considered in order to systematize them and determine their potential in the process of law enforcement. The possibility of introducing the concept of «auxiliary» sources of law into the domestic theory of law, as it exists in the theory and practice of international law, has been investigated. The possibilities and main patterns of integration of modern Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal systems are considered, the emerging tendency of «westernization» of the system of Kazakhstani law is analyzed; the use of a judicial precedent as a source of law in the context of a «special legal regime» on the territory of the MFC «Astana».

A feature of modern legal development is the mutual penetration of the principles of law and sources, characteristic of different legal systems. In modern conditions in the countries of the Romano-Germanic legal system, there is a tendency to increase the role of judicial practice. The decisions of the country's highest court (constitutional or supreme) are used as the basis for decisions of the lower courts. Despite the fact that judges in the countries of the Romano-Germanic system are not bound by the decisions of higher courts, there is a tendency towards an increase in the role of their decisions. At the same time, the legal nature of the normative decisions of the Supreme Courts (Constitutional Council) is considered in two ways. From a formal legal point of view, in the Romano-Germanic legal system, they are normative legal acts, from the point of view of Anglo-American law, they can be considered as a judicial precedent, clothed in the form of a normative legal act.

Discussion

Sources of law play a crucial determining role in the characteristics of the legal system of each state. Since the law of each state, due to certain reasons and characteristics, is a constituent element of a broader legal phenomenon — the legal system — the sources of law characteristic of a particular legal system inevitably affect the legal system of a separate state. The importance of sources of law is so great for identifying not only the legal system, but also for the system of law of a separate state, that it is the subject of constant research and study throughout the entire existence of law in human society. Sources of law are traditionally understood as specific special forms in which legal norms are clothed. The legal system of each state is characterized by its own special range of sources of law. Each state, performing one of its most important functions — the legal regulation of social relations, uses a certain set of methods and means, in which law-making activities play a central role as a method, and legal acts as the main means. The legal acts that appear as a result of law-making activities, in their totality, form the main link in the system of state law. In accordance with Article 1 of the Law on Legal Acts, they are subdivided into «normative and non-normative, legislative acts and by-laws». The study of the legal nature of normative acts should be linked to their place and role in the legal system of a given state. Showing the importance of such a phenomenon as the system of law, scientists note the need for such characteristics as «proper organization and internal consistency» [1; 167], «objectivity, unity of legal norms and the ability to isolate» [2; 231]. But the rule of law and legal act are not the only elements of the legal system. Traditionally, scientists refer to the structural elements of the legal system as the rule of law, branch of law, sub-branch of law, institution of law, sub-institute of law [2; 232]. In our opinion, in this logical sequence, such an important element as a normative legal act is missing. If we put the rule of law at the basis of the system of law, then it will be logically justified to place a normative legal act as the next link in the system, the primary and basic element of which is the rule of law. Sources of law play a crucial determining role in the characteristics of the legal system of each state. Since the law of each state, due to certain reasons and characteristics, is a constituent element of a broader legal phenomenon — the legal system — the sources of law characteristic of a particular legal system inevitably affect the legal system of a separate state. The importance of sources of law is so great for identifying not only the legal system, but also for the system of law of a separate state, that it is the subject of constant research and study throughout the entire existence of law in human society. Sources of law are traditionally understood as specific special forms in which legal norms are clothed. The legal system of each state is characterized by its own special range of sources of law. Each state, performing one of its most important functions — the legal regulation of social relations, uses a certain set of methods and means, in which law-making activities play a central role as a method, and legal acts as the main means. The legal acts that appear as a result of law-making activities, in their totality, form the main link in the system of state law. In accordance with Article 1 of the Law on Legal Acts, they are subdivided into «normative and non-normative, legislative acts and by-laws». The study of the legal nature of normative acts should be linked to their place and role in the legal system of a given state. Showing the importance of such a phenomenon as the system of law, scientists note the need for such characteristics as «proper organization and internal consistency» [1; 167], «objectivity, unity of legal norms and the ability to isolate» [2; 231]. But the rule of law and legal act are not the only elements of the legal system. Traditionally, scientists refer to the structural elements of the legal system as the rule of law, branch of law, sub-branch of law, institution of law, sub-institute of law [2; 232]. In our opinion, in this logical sequence, such an important element as a normative legal act is missing. If we put the rule of law at the basis of the system of law, then it will be logically justified to place a normative legal act as the next link in the system, the primary and basic element of which is the rule of law.

When characterizing the relationship between the concepts of «system of law» and «legal system» in the legal literature, it is usually noted that the system of law «is a phenomenon of an objective nature» [2; 231], that the system of law is determined by the existing social structure of society and the state, and, that the legislator cannot arbitrarily change the existing historical type of law. Here, let us disagree with this statement. If we talk about the system of law of a particular state, then it is precisely thanks to the activity of the legislator who personifies the state that the historical types of law in a given state change, the entire system of social relations existing in it changes. If we agree with the opinion of MN Marchenko that «the system of law is understood as its purely internal structure, then the quality of subjectivity should be attributed to the system of law, since the internal structure of law depends on the will of the legislator». In turn, the legal system is an integral element of a broader, collective category — the legal system. The legal system is a set of internally coordinated and interconnected legal means with the help of which the state exerts a norma-

tive influence on social relations [2; 232]. In this regard, we assume that such and the historical path of its formation» [3; 756]. As you can see, in this example, the definition is based on the common sources of law. In other words, the main difference between legal systems lies in the nature of the sources of law. The form, list and hierarchy of legal sources (forms) of law are traditionally regarded as the main difference between the common law family and the Romano-Germanic family. In particular, for the Romano-Germanic legal system, the law acts in the form of norms that have legislative expression, while for the Anglo-Saxon, the quality of the legal system is objective.

A fundamentally different, in our opinion, definition of the legal system (family) is given by the Legal Encyclopedia. In it, the legal system is understood as «a more or less broad set of national systems of law, which are united by a commonality of sources of law, basic concepts, structure of law, the main source of law — a judicial precedent.

R. David uses a similar approach for grouping legal systems. He notes that the differences between legal systems of different countries become less noticeable if we start from «not from the content of specific rules, but from the more permanent elements used to create, interpret and evaluate the rules. The norms themselves can be infinitely diverse, but the methods of their development, systematization, interpretation show the presence of some common characteristics» [4; 20]. So, we come to the conclusion that the source or form of law is one of the main criteria in the classification of legal systems.

The following types of sources of law are known to various states: legal custom; judicial precedent; legal doctrine; normative contracts; religious norms; principles of law; arbitration practice; normative legal acts. Sometimes the principles and norms of international law and treaties between states are called as an independent source of law. Legal custom is considered historically the first source of law, since customs arose before positive law, and the first laws were customs sanctioned by the state. Thus, a legal custom is a custom recognized or accepted by the state. In other words, a custom takes on a legal character after it is approved and recognized by the state. At the same time, this custom also receives protection from the state. Tlepina Sh.V. notes that «customary law becomes a system of generally binding social norms, which are protected by the state and provide for the legal regulation of social relations» [5; 43]. Akhmetova N.S. notes that in the pre-revolutionary Kazakh society, customary law remained the most important source of law [6; 3]. In this case, the term «source of law» can be viewed in an objective, broad sense, understanding by it the entire set of legal norms at this stage of historical development. At the same time, the author notes that «Kazakh customary law consists of the following sources: adat, the practice of the court of biys, the position of the congress of biys» [7; 18]. And here you can notice the difference in the meanings of the term «source». In the latter case, these will be the forms of customary law of the Kazakh society, i.e. specific legal regulations containing rules of conduct.

Not all customs become legal, but only those that meet the interests of the state. Legal customs have not lost their regulatory significance in modern conditions. So, in paragraph 10 of Article 2 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Arbitration», a definition of business customs is given: «rules of conduct that have developed and are widely used in the field of civil law contracts that do not contradict the applicable law, regardless of whether they are recorded in any document» [8]. There is a similar definition in article 5 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, a definition of business customs is given [9]. The custom is widely used in parliamentary practice and in the state legal sphere, for example, the procedure for forming a government in Great Britain, many legal institutions of royal power, the procedure for holding parliamentary sessions, etc. Legal customs are actively used in international relations. Customs are recognized by states in trade practice, sea and other transportation. The traditions of community life are common in the modern states of Africa, Latin America, Japan and China. This is especially true of family, hereditary and land relations.

The problem of objective and subjective in law can also be considered when clarifying the relationship between the source of law and the form of law. In the theory of law, two concepts are used — the form of law and the source of law. Most scholars identify the concept of the source of law and its form. However, in recent years, the position is gaining more and more recognition according to which the concepts of the form of law and the source of law, although closely related, do not coincide. Therefore, they must be distinguished. The form of law shows how the law is organized, how its content is expressed outside. The form of law is understood as the official consolidation of the content of the rule of law in order to give specific phenomena official legal force, the quality of universality as state and power orders, hierarchy. The concept of a source of law is a system of factors that predetermine the content of law and the forms of its expression. To be a source of law means to serve as a factor in law formation, to have the ability to normative regulation,

to provide material for new legal norms. The source of law is that from which it is created, arises. Consequently, sources of law serve as criteria for legal formation, legal establishment. Therefore, the sources of law may be not the forms of external expression of law, but those social factors and phenomena of reality that form the basis of the process of the emergence of legal norms, from which the state draws new norms of law. In the 60s of the XX century. in the Soviet legal literature there was a dispute over the use of the terms «form» and «source» of law. It was suggested to use the concept of «form of law» instead of «source of law» [10; 34]. However, this position did not receive support in science, and instead it was proposed to clarify the term «source of law» and call it «a legally formal source of law» [11; 36]. At the same time, it was proposed to highlight the sources of law: 1) in the material sense; 2) in the ideal sense; 3) in a legal or formal sense. The sources of law in the material sense are understood as the material conditions of the life of society or the way of life of people, that is, the totality of historical, economic, political, geographic, climatic, moral factors that characterize the social and spiritual world of a particular nation and its material life. The source of law in the ideal sense presupposes those philosophical ideas that formed the basis of this legal system [3; 404]. It is these factors that represent the objective side of law.

As you can see, the question of the relationship between the concepts of «source of law» and «form of law» for many years has remained one of the most controversial.

Some scholars, claiming the non-identity of the categories under consideration, understand the sources of law as the force that creates legal prescriptions, and under the forms of law, the external and internal expression of law assert their non-identity. For example, T.V. Kashanina. understands the sources of law as the will of law-making subjects. Accordingly, the sources of law can be «the will of humanity (human rights, principles of law); will of the people (referendum norms); the will of the state (legislative norms); will of the team (corporate norms); will of citizens, organizations (contractual norms). The form of law is a reservoir where legal norms are located. At the same time, in the historical context, ten forms of law are distinguished, namely: legal custom, religious texts, legal precedent, business habit, legal awareness, normative act, legal doctrine, judicial practice, moral views, contract» [12; 35].

At the same time, many researchers consider the concepts of «form of law» and «source of law» as synonyms. In particular, Baytin M.I. proceeds from the fact that the form (source) of law is «certain ways (methods, means) of expressing the state will of society. The form shows what are the external manifestations of law, in what form it exists and functions in real life. With the help of the form, the state will is given an accessible and generally binding character, the official communication of this will to the performers. Through the form, the law, as it were, gets a «start in life», acquires legal force» [13; 67]. Indeed, is it possible to imagine the existence of a formless law or a form of law without content. The content of the law is clothed in a certain form, becomes its legal shell.

When considering the problem of correlation of sources and forms of law, we proceed from the fact that this issue cannot be solved one-sidedly, straightforwardly. The analysis shows that «in some respects the form and source of law can coincide with each other and be considered identical, while in other respects they can differ significantly from each other and cannot be considered identical.» The form and source of law are identical categories when it comes to secondary, so-called formal legal sources of law. «This emphasizes that, among other things, the identity of the form and the source of law, where the form indicates how, how the legal (normative) content is organized and expressed outwardly, and the source indicates what are those legal and other sources, factors, predetermining the considered form of law and its content» [2; 57].

We share the point of view of S.V. Miroshnik, who proposes to consider the concept of «source (form) of law» in several aspects:

In the material sense of the word, the sources of law include the material conditions of society, which give rise to the need for legal regulation of social relations, the need to reach a compromise between the opposite interests of various subjects.

In the ideal sense of the word, the source of law should be recognized as the legal consciousness of the legislator, who believes that this group of social relations should be regulated by the relevant legal regulations. In many respects, the timeliness of the adoption of this or that regulatory legal act depends on the will of the competent state body.

Finally, the source of law in the formal sense of the word is various forms of external expression of the rules of behavior of participants in social relations. These include: legal customs, normative legal acts, judicial (administrative) precedents, regulatory agreements, religious texts, legal doctrine [14; 36].

Not all of the named sources of law are related to Kazakhstani law. Since the Republic of Kazakhstan is a secular state, religious norms cannot be applied to regulate public relations. We consider scientific doctrine as an informal source of law that can influence the position of law-making and law enforcement agencies.

The source of law in a formal, or legal, sense means different ways of external expression of the rule of law. Formal sources are carriers of information about the rules, models of behavior of subjects of law. Recently, a source of law has been highlighted in the political sense, by which the state is understood as a source of positive law. As the authors of this proposal believe, it is the intellectual and volitional activity of the bearers of state power that is the link between the sources of law in the material sense and documentary sources. V.V. Lazarev sources of law calls the factors «feeding the emergence and action of law» [1; 143]. He refers to them the law-making activities of the state, the material conditions of society. In a historical sense, the concept of «source of law» is used when characterizing historical monuments of law, when they want to show the roots and origins of modern law in force in the state [15].

Currently, the term «source of law» most often refers to legal sources, or sources in the legal sense. In the literature, the following definitions of legal sources are given — these are the official forms of expression and consolidation of the rules of law in force in this state [2; 133]. Alekseev S.S. under the sources of law understands «coming from the state of the official documentary forms or methods of expression and consolidation of the rules of law, giving them a generally binding legal value» [10; 76].

The study of forms of law involves the allocation of a number of methodological premises. First, one should not forget the relationship between the form of law as a legal category and the form of law as a philosophical category. In the latter case, relying on the general philosophical understanding of the form of law, the following definition of the form of law as a philosophical category can be formulated: the form of law is a way of organizing and interacting elements and processes of the legal system between themselves and the surrounding world.

Secondly, the form of law is always characterized by a certain social essence and content.

Third, the form of law and the content of law are paired legal categories, since it is impossible to break the form and content of law, interpenetrating and complementing each other. Hegel paid attention to this: «the content is not formless, but the form at the same time is contained in the content itself, and is something external to it» [16; 122].

Fourth, when studying the form of law, one should remember that this is a dynamically developing legal phenomenon. Changes in politics, economy, social sphere are adequately reflected in legal norms, and, consequently, in the forms of law. This process can be carried out by filling the old form with new content or by the emergence of a new form. For example, the activities of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, the highest courts have led to the emergence of a new form of law. Case law began to actively develop in Kazakhstan.

The form of law should be distinguished from the form of a normative legal act. The form of law should be understood as various types of sources of law in the objective sense. These species have been analyzed above. The form of a regulatory legal act is various ways of expressing legal signatures. The form of a normative legal act is always determined by its content and legal force. The existence of differences between the form of law and the form of a legal act is indicated by Article 22 of the Law on Legal Acts, which prescribes in the requisites of a normative legal act an indication of the form of the act: law, government decree, minister order, maslikhat decree, etc. Clause 1 of Article 62 of the Constitution established, that the form of legislative acts of Parliament is laws. Baymakhanov M.T. uses the concept «form of normative legal regulation» [17; 253].

So, at different stages of the life of law in a given state, starting from the development of legal ideology, the formation of a legal system, the emergence of a law-making idea and ending with the application of the current legal act to a specific social relationship, the relationship between the concepts of «source of law» and «form of law» also changes. At the stage of the development of legal ideology, the formation of the system of law, in other words, at the stage of legal formation, objective factors prevail (material conditions of society, philosophical ideas, legal ideology, historical conditions for the development of law and the state). All these factors in general are the sources of law. At the stage of lawmaking, all of the above sources of law form the basis for investing legal ideas in specific legal forms, i.e. normative legal acts.

In the classification of sources of law, they often use such a method as their division into main and auxiliary. The main sources include those that directly regulate social relations. This means that the law enforcement body, making a decision, justifies it with a specific legal norm from a specific legal act. For the countries of the Romano-Germanic legal system, to which the Republic of Kazakhstan also belongs, these

are acts related to the so-called statutory law — laws, by-laws, adopted in strict accordance with the established law-making procedure. That is, all participants in legal relations will reconcile their actions with the requirements that are fixed in specific regulations. Auxiliary sources of law are used in the case when the law enforcement officer finds it difficult to choose a suitable legal norm or there is no corresponding legal act in the legislation, that is, there is a gap in law when this legal relationship has not yet been regulated by a legal norm. And here the so-called «general principles of law» play an important role.

The principles of law are the sources of law in almost all legal systems. In the Romano-Germanic legal system, it is allowed to substantiate a court decision in case of gaps in law by general legal principles. As already noted, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan established that when applying the analogy of law, it is necessary to rely on the principles of rationality, fairness and good faith. In the scientific literature, various definitions of the concept of the principles of law are given. Nevertheless, one can agree that the principles of law are fundamental ideas enshrined in official sources of law or recognized in legal practice and reflecting the patterns of development of social relations. Legal axioms are often used as the principles of law, for example: «You cannot bring a claim twice in the same case»; «The resolution of a dispute between two persons must not harm a third party»; «Let the other side be heard»; «The court must be fair». General principles of law are applied in international law (paragraph c) of Article 38 of the Statute of the ICJ). The principles of law have direct regulatory significance. This applies primarily to the principles enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In the literature, it is customary to distinguish principles: general legal, intersectoral and sectoral [18; 7]. General legal principles include those that are inherent in all branches of law without exception: legality, equality before the law, justice, humanism. They are enshrined, for example, in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Industry principles reflect the specifics of a particular branch of law. For example, in family law, the principle of equality of women and men in family relations, the principle of regulating marriage and family relations only by the state operates; in environmental law — the principles of a reasonable combination of economic and environmental interests, rational use of resources; in the sphere of labor law — the principles of freedom of labor, labor protection and health of workers, guaranteed labor rights of workers, etc. It should be noted that, despite the stability of the principles and a large degree of their abstraction, they do not remain unchanged at all times and eras. They change their content and significance, although their mobility is much less than the rule of law.

In the legal literature, it is usually indicated that the interpretations of the higher courts serve as the basis for a new understanding and application of certain rules of law. However, in contrast to case law in the civil law system, such interpretations serve as a secondary source of law. Interpretations of the highest courts seem to deepen and detail the law. Moreover, the judicial practice of the highest courts develops legal provisions that have normative content and act as generally binding regulators of public relations. They summarize the experience of applying specific legal norms and give the necessary certainty to their content. As a result, the decisions of the highest judicial bodies serve as a model for the correct resolution of cases for the lower courts. A special position among the sources of law is occupied by the resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan. According to article 87 of the Constitutional Law «On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan», the recognition of a normative act or agreement, their individual parts as inconsistent with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, that is, unconstitutional, serves as the basis for canceling this act, and the act itself is not subject to application by courts and other state bodies. Thus, the resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan serve as a source of law, since they serve as the basis for changing, canceling an act or for adopting a new act. Resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan acquire generally binding significance, enter into force immediately after their announcement and are not subject to cancellation and appeal. In fact, the Constitutional Council acts as a kind of legislator, since its decisions cause changes in legislation.

The analogy of the law established by the Law «On Legal Acts» is also an auxiliary method in law enforcement. The law provided for two forms of analogy — analogy of law and analogy of law. If we compare the legal force of these principles, then in the first place should be put the analogy of the law. This principle of determining a suitable source is used when there is a law governing such social relations. If there is no such law, then in this case the principle of analogy of law is used. The analogy of law consists in the use of «the meaning of legislation, general principles of law or principles of specific branches of law» for the regulation of social relations [19].

The question of whether the normative decisions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan are sources of law can be resolved using Article 5 of the Law «On Legal Acts», which establishes

that their legal force is equal to the legal force of those constitutional norms, the interpretation of which is contained in them. Thus, if one of the main properties of the sources of law is recognized as legal force, then on the basis of this admission it can be concluded that the decisions of the Constitutional Council are additional sources of Kazakhstani law. In the legal literature, it is usually indicated that the interpretations of the higher courts serve as the basis for a new understanding and application of certain rules of law. However, in contrast to case law in the civil law system, such interpretations serve as a secondary source of law. Interpretations of the highest courts seem to deepen and detail the law. Moreover, the judicial practice of the highest courts develops legal provisions that have normative content and act as generally binding regulators of public relations. They summarize the experience of applying specific legal norms and give the necessary certainty to their content. As a result, the decisions of the highest judicial bodies serve as a model for the correct resolution of cases for the lower courts. A special position among the sources of law is occupied by the resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan. According to article 87 of the Constitutional Law «On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan», the recognition of a normative act or agreement, their individual parts as inconsistent with the Constitution of the Republic of Kazakhstan, that is, unconstitutional, serves as the basis for canceling this act, and the act itself is not subject to application by courts and other state bodies. Thus, the resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan serve as a source of law, since they serve as the basis for changing, canceling an act or for adopting a new act. Resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan acquire generally binding significance, enter into force immediately after their announcement and are not subject to cancellation and appeal. In fact, the Constitutional Council acts as a kind of legislator, since its decisions cause changes in legislation.

The analogy of the law established by the Law «On Legal Acts» is also an auxiliary method in law enforcement. The law provided for two forms of analogy — analogy of law and analogy of law. If we compare the legal force of these principles, then in the first place should be put the analogy of the law. This principle of determining a suitable source is used when there is a law governing such social relations. If there is no such law, then in this case the principle of analogy of law is used. The analogy of law consists in the use of «the meaning of legislation, general principles of law or principles of specific branches of law» for the regulation of social relations [19].

The question of whether the normative decisions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan are sources of law can be resolved using Article 5 of the Law «On Legal Acts», which establishes that their legal force is equal to the legal force of those constitutional norms, the interpretation of which is contained in them. Thus, if one of the main properties of the sources of law is recognized as legal force, then on the basis of this admission it can be concluded that the decisions of the Constitutional Council are additional sources of Kazakhstani law.

The answer to the question of whether the regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan are sources of law can be derived from the content of paragraph 3 of Article 5 of the Law «On Legal Acts». This paragraph establishes that in the form of decisions the Supreme Court provides «clarifications on issues of judicial practice.» What does clarification mean? The explanation, firstly, does not create a new legal norm, it is intended to explain to the law enforcement officer how to apply this or that legal norm or to interpret its content. In other words, decisions of the Supreme Court do not regulate public relations. While the source of law is characterized by such an important property as the regulation of social relations.

Judicial precedent is a decision of the judicial authorities in a specific case, which is subsequently taken as a mandatory rule when considering similar cases. Thus, this decision of the judicial authorities acquires the value of a kind of model for subsequent decisions, that is, it plays the role of a rule of law. Translated from Latin, «precedent» means «previous». More specifically, judicial precedent can be defined as a legal regulation, duly formalized, on which a court decision is based in accordance with established facts, which lower courts are obliged to follow when considering similar cases. The following features are inherent in the judicial precedent: 1) it has binding legal force; 2) the result of law-making activities of the courts; 3) is in a subordinate position in relation to the law, since: a) the action of the judicial precedent can be canceled by law; b) the court, creating a precedent, must act in accordance with the law; c) after the adoption of the law, the precedent ceases to be valid. It is important to note that for the lower courts, not all court decisions or sentences are binding, but only the legal position of the judge, on the basis of which the decision is made. In other words, the main part of the court decision, which constitutes the actual judicial precedent, is the reasoning part, which sets out the legal principles applied to legal issues arising from specific circumstances.

The rest of the judgment constitutes the so-called «incidentally said», which is not binding, but serves as a persuasive precedent. Judges have fairly broad powers when applying a precedent. They may, firstly, not apply the judicial precedent due to the peculiarities of the case under consideration; secondly, to choose a specific use case from all existing use cases and explain it in your own way; third, to formulate a new norm. Therefore, the case law has come to be known as «law created by judges» or judicial law. In the case-law form of law, the precedent has a leading value among other sources of law. Domestic jurisprudence does not officially recognize precedent as a source of law, since the judiciary should act as law enforcement officers, and not create, not create law. The case law has developed in Great Britain, New Zealand, Australia, Canada and some other, mainly English-speaking countries. Almost a third of the world's states adhere to the principles of case law. It plays an important role in the creation of a single European law and a single legal space in Europe. Recently, the attitude towards the precedent has changed in Kazakhstan and in the Russian Federation. The fact is that as a result of law enforcement practice, legal provisions are often developed that generalize legal practice and are capable, due to the lag of lawmaking from the development of social relations, from emerging needs, to act as a means of eliminating contradictions between the current law and the development of social relations. This allows you to protect the rights and legitimate interests of people, to ensure the stability of the rule of law. The answer to the question of whether the regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan are sources of law can be derived from the content of paragraph 3 of Article 5 of the Law «On Legal Acts». This paragraph establishes that in the form of decisions the Supreme Court provides «clarifications on issues of judicial practice.» What does clarification mean? The explanation, firstly, does not create a new legal norm, it is intended to explain to the law enforcement officer how to apply this or that legal norm or to interpret its content. In other words, decisions of the Supreme Court do not regulate public relations. While the source of law is characterized by such an important property as the regulation of social relations.

Judicial precedent is a decision of the judicial authorities in a specific case, which is subsequently taken as a mandatory rule when considering similar cases. Thus, this decision of the judicial authorities acquires the value of a kind of model for subsequent decisions, that is, it plays the role of a rule of law. Translated from Latin, «precedent» means «previous». More specifically, judicial precedent can be defined as a legal regulation, duly formalized, on which a court decision is based in accordance with established facts, which lower courts are obliged to follow when considering similar cases. The following features are inherent in the judicial precedent: 1) it has binding legal force; 2) the result of law-making activities of the courts; 3) is in a subordinate position in relation to the law, since: a) the action of the judicial precedent can be canceled by law; b) the court, creating a precedent, must act in accordance with the law; c) after the adoption of the law, the precedent ceases to be valid. It is important to note that for the lower courts, not all court decisions or sentences are binding, but only the legal position of the judge, on the basis of which the decision is made. In other words, the main part of the court decision, which constitutes the actual judicial precedent, is the reasoning part, which sets out the legal principles applied to legal issues arising from specific circumstances. The rest of the judgment constitutes the so-called «incidentally said», which is not binding, but serves as a persuasive precedent. Judges have fairly broad powers when applying a precedent. They may, firstly, not apply the judicial precedent due to the peculiarities of the case under consideration; secondly, to choose a specific use case from all existing use cases and explain it in your own way; third, to formulate a new norm. Therefore, the case law has come to be known as «law created by judges» or judicial law. In the case-law form of law, the precedent has a leading value among other sources of law. Domestic jurisprudence does not officially recognize precedent as a source of law, since the judiciary should act as law enforcement officers, and not create, not create law. The case law has developed in Great Britain, New Zealand, Australia, Canada and some other, mainly English-speaking countries. Almost a third of the world's states adhere to the principles of case law. It plays an important role in the creation of a single European law and a single legal space in Europe. Recently, the attitude towards the precedent has changed in Kazakhstan and in the Russian Federation. The fact is that as a result of law enforcement practice, legal provisions are often developed that generalize legal practice and are capable, due to the lag of lawmaking from the development of social relations, from emerging needs, to act as a means of eliminating contradictions between the current law and the development of social relations. This allows you to protect the rights and legitimate interests of people, to ensure the stability of the rule of law.

Moreover, in accordance with paragraphs. 2 of paragraph 1 of article 4 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On the MFC» Astana «to the current law of the Center are acts of the Center, which may be based on the principles, norms and precedents of the law of England and Wales [20]. At pre-

sent, science and practice are increasingly inclined to recognize the precedent as a source of law (albeit additional) and to give, in particular, the decisions of the plenums of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan the form of a precedent [21; 119]. This point of view is substantiated by the fact that these acts, firstly, represent the official interpretation of the rule of law and regulatory legal acts; secondly, they contain concretizing regulations and prescriptions; thirdly, they are concluded in the form of an official legal document, which is adopted in the established procedural order; fourth, they have legal force, including binding on all courts. For example, all member states of the Council of Europe must conform their legislative and law enforcement activities with the decisions of the European Court of Human Rights. The Court itself creates normative regulations — judicial precedents of an international nature and they are binding on all states that are members of the Council of Europe.

Judicial precedents are increasingly directly involved in the legal regulation of public relations. Further scientific research should be aimed at solving problems related to ensuring the uniformity of Kazakhstani case-law. Its flexibility, as a very positive quality of this source of law, is sometimes leveled out by inconsistency, when one and the same court does not take into account its own conclusions drawn earlier on a similar legal dispute.

The legal system in the Republic of Kazakhstan today is undergoing a process of development and transformation. It does this by perceiving individual institutions from other legal systems. Traditionally, the legal system of our state belongs to the Romano-Germanic legal family, in which the judicial precedent is not recognized as an independent source of law. However, the processes of globalization of all spheres of public relations taking place all over the world have also affected the nature and methods of their legal regulation. The globalization of the economy, meeting the needs of the economic development of states, active investment activities, primarily in the field of attracting foreign investment, demanded that our state take measures aimed at creating a convenient and reliable legal regime for foreign investors, most of whom are traditionally accustomed to working under the conditions of the English rights. Today, in almost all branches of domestic law, legal novels are being introduced, which are characteristic of English case law. This is especially noticeable in the financial sphere, in the branches of financial law and civil procedure law. The activities of the MFC «Astana» showed the need to introduce a special legal regime on its territory. Article 2 of the Law "On the IFC "Astana " establishes that the «special legal regime» applies only to the financial sphere. It follows from this that the resolution of disputes arising from financial legal relations is also carried out under the conditions of a «special legal regime». This regime means that when resolving disputes of a financial nature, in addition to the law of the Republic of Kazakhstan, the norms of the case law of England and Wales will be applied. As noted by S.K. Ukin, «they have created for the legal system of Kazakhstan a new, but not specified in the Constitution, source (form) of current law — case law» [22; 167].

Legal doctrine in many legal systems is recognized as a source of law. In ancient Rome, the courts necessarily referred to the works of the most famous Roman jurists — Ulpian, Paul, Gaius, Papinianus and Modestinus. In English courts, when creating a judicial precedent, references to the works of well-known lawyers are also possible. In Muslim countries, the works of well-known theologians and experts in Islam are considered the only source of law. It is formed by the system of views developed by legal science on the problems of legal regulation of social relations and other state-legal phenomena, which are based on general principles and values and reflect the patterns and trends of their development. The following features are characteristic of the legal doctrine: a) it is the result of professional scientific activity; b) serves as a way to express the positions of scientists on various problems of legal content; c) has a special form of expression — scientific research, textual presentation of any legal provisions, legal principles, etc.; d) has social significance, as it reflects the needs of the socio-economic, political and spiritual development of the state and society at a particular historical stage. There are three types of legal doctrine: 1) general legal; 2) a separate branch of law; 3) a separate legal institution. Legal doctrine serves as a source of law in two main areas: lawmaking and law enforcement. As for lawmaking, the legal doctrine finds its embodiment, firstly, in the development of draft laws, when scientific centers and the most authoritative representatives of legal science are involved in this work; secondly, when conducting a legal examination of draft laws; thirdly, when influencing the legal consciousness of the legislator. In the field of lawmaking, the legal doctrine is designed to ensure the effective operation of future norms of law, foreseeing the dynamics of the development of regulated social relations, compliance of the norms of law with objective realities and trends of social development. Legal doctrine should also be used as a source when making changes to existing legislation. In law enforcement, the legal doctrine is used as a source when identifying gaps in law, conflict of laws and when interpreting legal acts. For example, in accordance with subparagraph 3 of paragraph 3 of Article 26 of the

Constitutional Law «On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan» «a member of the Constitutional Court in whose proceedings the appeal is, if necessary, involves scientists as specialists, experts for conducting research, examinations, and preparing conclusions» [23]. In these cases, law enforcement agencies do not create a new rule of law, but reproduce its content based on the legal doctrine or identifying it based on the generally accepted doctrine of law.

Conclusions

The legal system of the Republic of Kazakhstan today is in constant change and improvement. This is required by the tasks facing the Kazakh society and the state of Kazakhstan's entry into the fifty most developed states of the world, the integration of the state's economy into the world economic system, the formation of a developed civil society and, ultimately, an increase in the level of well-being, legal protection of all participants in public relations and ensuring and full implementation of constitutional human rights and freedoms. The system of law is not permanent data. It must develop, change in order to best meet the needs of the current stage of development. Determination of the main directions of development of the legal system of our state is an important task facing the theorists of law, is a fundamental factor for legal practice.

In different periods of the history of Kazakhstan, the system of its law was characterized by different sources (forms) of law. During the period of the Kazakh Khanate, customs played the main role as regulators of social relations. During this period, such important sources as «Zheti Zhargy», the laws of Khan Tauke and others appeared. representative body of the state. To regulate various social relations, a system of by-laws is formed, adopted in strict accordance, on the basis of and in pursuance of laws. The Soviet period in the development of Kazakhstani law was characterized by its own system of principles of law, on the basis of which laws were created and functioned.

The creation of an independent state, a change in the system of economic relations, the integration of Kazakhstan into the world community required reforming the entire system of law and legal relations. Keeping its belonging to the Romano-Germanic legal system, Kazakhstan chose the theory of natural law as the basis for the formation and development of its own law. The basic role of «general principles of law» is enshrined in a number of provisions of the Constitution of the state. «General principles of law» as the basic principles of this theory formed the basis for the formation of the entire system of legislation. «General principles of law» are the basis not only for the legal system of the Republic of Kazakhstan. They underlie the formation of the law of most states in the world. And they live up to their name. For example, in Article 38 of the Statute of the International Court of Justice of the United Nations, they are designated as the main sources of international law, on the basis of which the Court makes its decisions when considering interstate disputes.

Today, the construction of the system of law of the Republic of Kazakhstan is based on the principles of the Romano-Germanic legal family: the rule of law, the law is the main source of Kazakhstan law, etc. The adoption of the law «On Legal Acts» main directions of development of the Kazakhstani legal system. Thus, a feature of modern legal development is the mutual penetration of the principles of law and sources that are characteristic of different legal systems. In modern conditions in the countries of the Romano-Germanic legal system, there is a tendency to increase the role of judicial practice. The decisions of the country's highest court (constitutional or supreme) are used as the basis for decisions of the lower courts. Despite the fact that judges in the countries of the Romano-Germanic system are not bound by the decisions of higher courts, there is a tendency towards an increase in the role of their decisions. At the same time, the legal nature of the normative decisions of the Supreme Courts (Constitutional Council) is considered in two ways. From a formal legal point of view, in the Romano-Germanic legal system, they are normative legal acts, from the point of view of Anglo-American law, they can be considered as a judicial precedent, clothed in the form of a normative legal act.

However, the legal system of our state is not forever an established set of legal acts. She is in constant development and improvement. The proof of this is the introduction of a special legal regime in the financial sphere on the territory of the MFC «Astana». The term «special legal regime» means that along with the current law of the Republic of Kazakhstan, the principles and precedents of English common law will be applied in this territory.

The creation of the MFC «Astana» with a special legal regime, recognition of the judicial precedent indicates that there is a convergence of legal systems, which does not exclude further transformation of the Kazakh legal system into a mixed one (Romano-Germanic and Anglo-Saxon).

The variety of sources of Kazakhstani law allows for their classification. We offer the division of sources into main, additional and auxiliary. The main sources of law directly regulate social relations, as they contain clear, precise prescriptions. The main sources include the Constitution, international treaties, codes, laws, bylaws. Additional ones include «general principles of law» and analogy of law. The analogy of the law established by the Law «On Legal Acts» is also an auxiliary method in law enforcement. The law provided for two forms of analogy — analogy of law and analogy of law. If we compare the legal force of these principles, then in the first place should be put the analogy of the law. Auxiliary sources serve to determine and search for a suitable rule of law to regulate a specific social relationship or a law enforcement case. These include the analogy of law and legal doctrine.

References

- 1 Общая теория права и государства: учеб. / под ред. В.В. Лазарева. — М.: Юрист, 1996. — 472 с.
- 2 Общая теория государства и права. Академический курс: [В 2-х т.], под ред. проф. М.Н. Марченко. — Т. 2. Теория права. — М.: Зерцало, 1998. — 636 с.
- 3 Юридическая энциклопедия. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 1110 с.
- 4 Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. — М.: Международные отношения, 1999. — 400 с.
- 5 Тлепина Ш.В. Первые историко-правовые исследования в Казахстане: постановка проблем обычного права [Электронный ресурс] / Ш.В. Тлепина // Вестн. КазНУ. — 2012. — Режим доступа: <http://articlekz.g.com/article/9641>
- 6 Ахметова Н.С. Обычное право казахов в XVIII и первой половине XIX века / Н.С. Ахметова. — Алматы: Изд-во «Қазақ университеті», 1997. — 216 с.
- 7 Зиманов С.З. Состояние и задачи разработки проблем обычного права казахов / С.З. Зиманов / В кн. Проблемы казахского обычного права. — Алма-Ата, 1989. — 144 с.
- 8 Закон Республики Казахстан от 8 апреля 2016 г. № 488-V. Об арбитраже (с изм. от 27.02.2017 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=35110250#sub_id=20010
- 9 Гражданский кодекс Республики Казахстан. (Общая часть) от 24 декабря 1994 г. (с изм. и доп. на 01.01.2018 г.) — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=10
- 10 Алексеев С.С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. — М.: Статут, 1999. — 712 с.
- 11 Зивс С.Л. Источники права / С.Л. Зивс. — М.: Юрид. лит., 1981. — 223 с.
- 12 Кашанина Т.В. Эволюция форм права / Т.В. Кашанина // Lex russica. — 2011. — № 1. — С. 34–53.
- 13 Байтин М.И. Сущность права. (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. — М.: Юрид. лит., 2005. — 167 с.
- 14 Мирошник С.В. Источники права и форма права: соотношение понятий / С.В. Мирошник // Пробелы в российском законодательстве // Юрид. журн. — 2013. — № 5. — С. 35–37.
- 15 Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. — Т. 1 / под ред. К.И. Батыра, Е.В. Поликарповой. — М.: Юрист, 1996. — 520 с.
- 16 Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель. — Т. 1. — М.: Наука, 1974. — 298 с.
- 17 Баймаханов М.Т. Нормативно-правовой механизм осуществления функций государства / М.Т. Баймаханов / В кн. Избранные труды по теории государства и права. — Алматы: Юрист, 2003. — 286 с.
- 18 Корнев В.Н. Принципы права в зарубежной правовой доктрине: природа, назначение, функции / В.Н. Корнев // Государство и право. — 2016. — № 11. — С. 59–67.
- 19 Закон РК от 16 апреля 2016 г. № 480. «О правовых актах» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=10215466c.
- 20 Конституционный закон РК от 7 декабря 2015 г. № 438. «О Международном финансовом центре «Астана» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_
- 21 Ахметова Н.С., Турлаев А.В. Теоретико-правовые основы конвергенции двух систем / Гармонизация национального законодательства в рамках интеграционных процессов: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2017. — С. 116–120.
- 22 Укин С.К. Вестернизация правовой системы Республики Казахстан: вопросы теории и практики // Теоретические и исторические основы укрепления казахстанской государственности и развитие национальной правовой системы: материалы Междунар. науч.-практ. конф. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2019. — С. 165–170.
- 23 Конституционный закон Республики Казахстан от 29 декабря 1995 года № 2737 «О Конституционном совете Республики Казахстан» (с изм. и доп. по состоянию на 22.12.2017 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_

Н.С. Ахметова, Н.П. Старожилова

Қазақ құқығының қайнар көздері жүйесінің дамуы

Зерттеудің мақсаты — Қазақстан Республикасы заңдарының қайнар көздерін тәуелсіз жүйелік құбылыс ретінде талдау, заң шығарушылық пен құқық қорғау органдарының бастапқы базасы мен тәжірибесін жетілдіру бойынша тұжырымдар мен ұсыныстарды тұжырымдау. Салыстырмалы құқықтық талдау әдісі негізінде жалпы құқық қайнарлары жүйесінің, басқа елдердің және Қазақстан Республикасының құқық қайнар көздерінің дамуы зерттелді. Тарихи зерттеу әдісі негізінде қазіргі дерек көздерінің жүйесін дамытудағы тарихи дереккөздердің рөлі мен маңызы ашылады. Жүйелік талдау әдісі құқық теориясында бар құқық көздерінің анықтамаларын зерттеу үшін қолданылады. Авторлардың құқықтың қайнар көзі мен формасы арасындағы байланыс туралы көзқарасы тұжырымдалған. Құқық көздерінің қасиеттері мен функциялары құқық жүйесі үшін факторлармен анықталды, олардың негізінде заң шығарушылық және құқық қолдану қызметі құрылады. Құқық көздерін жіктеу әдістері талданады, оларды жүйелеу және құқық қолдану процесінде олардың әлеуетін анықтау мақсатында құқық қайнар көздерін жіктеудің әртүрлі негіздерін қолдану мүмкіндіктері қарастырылды. Отандық құқық теориясына «көмекші» құқық көздері ұғымын енгізу мүмкіндігі зерттелді, өйткені ол халықаралық құқық теориясы мен практикасында бар. Қазіргі заманғы романо-герман және англо-саксон құқықтық жүйелерінің интеграциясының мүмкіндіктері мен негізгі заңдылықтары қарастырылған. Қазақстандық құқық жүйесінде «батыстану» тенденциясының бар екендігі туралы тұжырым жасалған; сот прецедентін «Астана» МФҚ аумағында «ерекше құқықтық режим» жағдайында құқықтың қайнар көзі ретінде пайдалану.

Кілт сөздер: құқықтық жүйе, құқық көзі, құқық нысаны, сот прецеденті, құқықтың жалпы қағидалары, құқықтық акт, Конституциялық Кеңестің қаулысы, құқықтық доктрина, құқықтық конвергенция, құқықтың қосалқы қайнар көздері, заң ұқсастығы, құқық ұқсастығы.

Н.С. Ахметова, Н.П. Старожилова

Развитие системы источников казахстанского права

Целью исследования является анализ источников права Республики Казахстан как самостоятельного системного явления, формулирование выводов и предложений по совершенствованию источниковой базы и практики правотворчества и правоприменения. На основе метода сравнительно-правового анализа исследовано развитие системы источников права вообще, источников права других стран и Республики Казахстан. На основе метода исторического исследования выявлены роль и значение исторических источников в развитии современной системы источников права. Метод системного анализа использован при исследовании существующих в теории права определений источников права. Сформулировано авторское видение по вопросу соотношения источника и формы права. Свойства и функции источников права определены как факторы для правовой системы, на основе которых строится правотворческая и правоприменительная деятельность. Проанализированы способы классификации источников права, рассмотрены возможности использования различных оснований классификации источников права с целью их систематизации и определения их потенциала в процессе правоприменительной деятельности. Исследована возможность внедрения в отечественную теорию права понятия «вспомогательные» источники права, как это существует в теории и практике международного права. Рассмотрены возможности и основные закономерности интеграции современных романо-германской и англо-саксонской правовых систем. Сформулирован вывод о существовании тенденции «вестернизации» системы казахстанского права; использование судебного прецедента в качестве источника права в условиях «особого правового режима» на территории МФЦ «Астана».

Ключевые слова: правовая система, система права, источник права, форма права, судебный прецедент, общие принципы права, правовой акт, постановление Конституционного совета, правовая доктрина, правовая конвергенция, вспомогательные источники права, аналогия права, аналогия закона.

References

- 1 Lazarev, V.V. (Ed.). (1996). *Obshchaia teoriia prava i gosudarstva [General theory of law and state]*. Moscow: Yurist [in Russian].
- 2 Marchenko, M.N. (Eds). (1998). *Obshchaia teoriia gosudarstva i prava. Akademicheskii kurs v 2-kh tomakh [General theory of state and law. Academic course in 2 volumes]. Vol. 2. Teoriia prava*. Moscow: Zertsalo [in Russian].
- 3 *Yuridicheskaiia entsiklopediia* (1999) [Legal encyclopedia]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 4 David, R. & Zhoffre-Spinozi, K. (1999). *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [The main legal systems of our time]*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].

- 5 Tlepina, Sh.V. (2012). Pervye istoriko-pravovye issledovaniia v Kazakhstane: postanovka problem obychnogo prava [The first historical and legal research in Kazakhstan: setting the problems of customary law]. *Vestnik KazNU — KazNU Bulletin*, Vol. 3, 45–54. Retrieved from <http://articlekz.gcom/article/9641> [in Russian].
- 6 Akhmetova, N.S. (1997). *Obychnoe pravo kazakhov v XVIII i pervoi polovine XIX veka [Common law of Kazakhs in the 18th and first half of the 19th centuries]*. Almaty: Izdatelstvo «Qazaq universiteti» [in Russian].
- 7 Zimanov, S.Z. (1989). Sostoianie i zadachi razrabotki problem obychnogo prava kazakhov [The state and tasks of developing the problems of customary law of Kazakhs]. *Problemy kazakhskogo obychnogo prava — Problems of Kazakh customary law*. Alma-Ata [in Russian].
- 8 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 8 apreliia 2016 hoda № 488-V «Ob arbitrazhe» [Law of the Republic of Kazakhstan of April 8, 2016 No. 488-V «About arbitration»] online.zakon.kz Retrieved from http://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=35110250#sub_id=20010 [in Russian].
- 9 Hrazhdanskii kodeks Respubliki Kazakhstan. (Obschaia chast) ot 24 dekabria 1994 h. [Civil Code of the Republic of Kazakhstan code of 24 December 1994 (General part)]. Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=10 [in Russian].
- 10 Alekseev, S.S. (1999). Pravo: azbuka — teoriia — filosofiia: Opyt kompleksnogo issledovaniia [Law: ABC — Theory — Philosophy: The Experience of Comprehensive Research]. Moscow: Statut [in Russian].
- 11 Zivs, S.L. (1981). Istochniki prava [Sources of law]. Moscow: Iuridicheskaia literatura [in Russian].
- 12 Kashanina, T.V. (2011). Evoliutsiia form prava [Evolution of forms of law]. *Lex russica*, 1, 34–53 [in Russian].
- 13 Baitin, M.I. (2005). *Sushchnost prava. (Sovremennoe normativnoe pravoponimanie na hrani dvukh vekov) [The essence of law (Modern normative legal thinking on the verge of two centuries)]* Moscow: Yuridicheskaia literatura [in Russian].
- 14 Miroshnik, S.V. (2013). Istochnik prava i forma prava: sootnoshenie poniatii // Probely v rossiiskom zakonodatelstve [The source of law and the form of law: the relationship of concepts // Gaps in Russian legislation]. *Yuridicheskii zhurnal — Legal Journal*, 3, 5–37 [in Russian].
- 15 Batyr, K.I. & Polikarpova, E.V. (Eds.). (1996). *Khrestomatiia po vseobshchei istorii gosudarstva i prava [Reader on the general history of state and law] T.1*. Moscow: Yurist [in Russian].
- 16 Marchenko, M.N. (Ed.). (1998). Obschaia teoriia gosudarstva i prava. Akademicheskii kurs [V 2-kh tomakh] [General theory of state and law. Academic course in 2 volumes]. Vol. 2. Teoriia prava. Moscow: Zertsalo [in Russian].
- 17 Gegel, G.V. (1974). Entsiklopediia filosofskikh nauk [Encyclopedia of Philosophical Sciences]. T.1. Moscow: Nauka [in Russian].
- 18 Baimakhanov, M.T. (2003). Normativno-pravovoi mekhanizm osushchestvleniia funktsii gosudarstva [Regulatory and legal mechanism for the implementation of state functions]. *V kn. Izbrannye trudy po teorii gosudarstva i prava — Selected works on the theory of state and law*. Almaty: Yurist [in Russian].
- 19 Kornev, V.N. (2016). Printsipy prava v zarubezhnoi pravovoi doktrine: priroda, naznachenie, funktsii [Principles of law in foreign legal doctrine: nature, purpose, functions]. *Hosudarstvo i pravo — State and law*, 11, 59–67 [in Russian].
- 20 Zakon RK ot 16 apreliia 2016 h. № 480 «O pravovykh aktakh» [Law of the Republic of Kazakhstan of April 16, 2016. No. 480 «About legal acts»] online.zakon.kz Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=102154666. [in Russian].
- 21 Konstitutsionnyi zakon RK ot 7 dekabria 2015 hoda No. 438. «O Mezhdunarodnom finansovom tsentre «Astana» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan of December 7, 2015 No. 438 About «The Astana» International Financial Center»]. online.zakon.kz Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_ [in Russian].
- 22 Akhmetova, N.S. & Turlaev, A.V. (2017). Teoretiko-pravovye osnovy konverhentsii dvukh [Theoretical and legal foundations of the convergence of the two systems]. Proceedings from Harmonization of national legislation within the framework of integration processes 'XIX: *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (29 noiabrja 2017 hoda) — International scientific and practical conference. (pp.116–120)*. Karaganda: Izd. -vo KarGU [in Russian].
- 23 Ukin, S.K. (2019). Vesternizatsiia pravovoi sistemy Respubliki Kazakhstan: voprosy teorii i praktiki [Westernization of the legal system of the Republic of Kazakhstan: issues of theory and practice]. Proceedings from Theoretical and historical foundations of strengthening Kazakhstani statehood and development of the national legal system. XIX *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (29 noiabrja 2019 hoda) — International scientific and practical conference. (pp.165–170)*. Karaganda: Izdatelstvo KarHU [in Russian].
- 24 Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 29 dekabria 1995 hoda No. 2737 «O Konstitutsionnom sovete Respubliki Kazakhstan» [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan of December 29, 1995 No. 2737 «About the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan»]. online.zakon.kz Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_ [in Russian].

К.Т. Байжанова*, Р.Б. Ботағарин

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: 70_gulzira_70@mail.ru, botagarin_ruslan@mail.ru)*

Байқоңыр қаласының ерекше құқықтық мәртебесінің кейбір мәселелері

Мақалада Байқоңыр қаласын жалға алу жағдайында жұмыс істейтін, Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бірлігі ретінде және «Байқоңыр» кешені жалға алынған кезеңде Ресей Федерациясымен қарым-қатынасында объектілерді, кәсіпорындар мен ұйымдарды қауіпсіз пайдалану, сондай-ақ азаматтардың тұруы үшін айрықша тәртіпті федералдық маңызы бар қала ретінде қарастырылған. Байқоңыр қаласы мен аттас ғарыш айлағының құқықтық мәртебесі ерекше және әлемде теңдесі жоқ біртұтас кешен болғандықтан, онда шешімін табуды күтіп тұрған мәселелер жеткілікті. Байқоңырдың бір мезгілде екі құқықтық кеңістікте әрекет етуі оның қызметін едәуір қиындататын бірқатар құқықтық мәселелердің туындауына себеп болуда. Мақалада аталған мәселелер қазақстандық және ресейлік заңнамаға, халықаралық шарттарға сүйене отырып талданды. Қала мәртебесін құқықтық реттеу мәселелері арнайы ғылыми-теориялық зерттеулерді, болып жатқан өзгерістерді талдауды және түсінуді қажет етеді, өйткені қала мәртебесін жақсарту мен онтайландыруға ықпал ететін нақты құқықтық ұсыныстарды, әдістер мен технологияларды әзірлеу мүмкіндігін береді. Зерттеу мақсаты Байқоңыр мәртебесіне жан-жақты талдау жасау, оның өзекті тұстарын анықтау, осы сала бойынша заңнама мен практиканы жетілдіруге байланысты ұсынымдар дайындау болып табылады.

Кілт сөздер: Байқоңыр қаласы, Байқоңыр ғарыш айлағы, қала мәртебесі, Қазақстан Республикасы әкімшілік-аумақтық бірлігі, федералдық маңызы бар қала, азаматтылық, әлеуметтік-экономикалық құқықтар, халықаралық шарттар, құқықтық режим, салық.

Kipicne

Қазақстанның кең байтақ даласында ғарыш айлағы және оны қамтамасыз ететін қала 1955 жылдың 12 ақпанында қабылданған КСРО Министрлер Кеңесінің «Р-7 құрылқыаралық баллистикалық зымыранды сынауға арналған полигон құру туралы» № 292–181 Қаулысына сай құрылған № 5 полигонның негізінде пайда болды [1]. Әлемге «Байқоңыр» атауымен таныс кешеннің және қаланың қазіргі кезеңдегі құқықтық мәртебесі мәселелерін қозғау үшін алдымен құрылу және қызмет етуінің тарихи аспектілеріне көз жүгірту орынды.

Жетпіс жылдан астам қоян-қолтық өмір сүрген және бірлесе әрекет еткен Кеңестер Одағы бір мезетте тарих сахнасынан кетіп, оның орнына тәуелсіз мемлекеттер келгенде, күрделі шешімін табуды қажет еткен өзекті мәселелердің бірі — Байқоңыр ғарыш кешенін игеру болды.

Байқоңыр қаласының қызмет етуі мен құқықтық мәртебесінің ерекшелігі туралы мәселе КСРО тарағаннан кейін Қазақстан Республикасының меншігіне өткен «Байқоңыр» кешенін Ресей Федерациясына оның ғарыштағы мүддесін әрі қарай қамтамасыз етуді жүзеге асыру мақсатында жалға беруден туындады. Себебі, «Байқоңыр» кешені объектілерін пайдалану ендігі жерде халықаралық құқық нормалары шеңберінде және тәуелсіз екі мемлекет арасындағы екі жақты ынтымақтастық шарттарына сәйкес жүзеге асырылуға тиісті еді. Дегенмен, Байқоңырдың құқықтық мәртебесін анықтау ұзақ уақыт аралығын қамтыды. 1994 жылға дейін созылған аумалы-төкпелі кезеңде кешеннің ғылыми-технологиялық, әлеуметтік, әкімшілік-құқықтық тұрғыдан дұрыс қызмет етуінің заңдық базасы анықталмады. Қазақстан тарапы Байқоңырды өз меншігі деп санағанмен, кешеннің қызмет етуін Ресей тарапы қамтамасыз етті. Бұл мәселе заңдық тұрғыдан шешімін табуға тиісті еді.

Нәтижесінде, 1994 жылдың 28 наурызында Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдаланудың негізгі қағидалары мен шарттары туралы Келісімге қол қойды [2]. Онда Қазақстан Республикасынан жалға алынып отырған «Байқоңыр» кешеніне сынақ, технологиялық, өндірістік-техникалық, ғылыми, әлеуметтік және қамтамасыз етуші объектілері, соның ішінде жер үсті инфрақұрылымымен бірге Байқоңыр ғарыш айлағы және Ленинск қаласы, олардың жылжымалы және жылжымайтын мүліктерімен қоса енетіндігі бекітілді. Келісім заңды

*Корреспондент автор. E-mail: 70_gulzira_70@mail.ru

күшіне енгеннен кейін үш айлық мерзім ішінде кешенді жалға алу шарты жасалынуы міндеттелді. 1995 жылдың желтоқсан айында Ленинск қаласының атауы Байқоңыр болып өзгертілді [3].

1994 жылдың 10 желтоқсанында Ресей Федерациясы Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметі арасындағы Байқоңыр кешенін жалға алу Шартына қол қойылды [4]. Бастапқы нұсқада шарттың әрекет ету мерзімі 20 жыл деп көрсетілген болатын, кейінірек «Байқоңыр» кешенін тиімді пайдалану бойынша ынтымақтастықты дамыту туралы Келісімнің ережелеріне сай, жалдау мерзімін 2050 жылға дейін ұзартты [5]. «Байқоңыр» кешенінің объектілері Ресейге ғарыш айлағын Ресей Федерациясының ғарыш қызметі мүдделері үшін одан әрі пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында жалға берілді.

1995 жылдың 23 желтоқсанында Байқоңыр қаласының құқықтық мәртебесін анықтайтын құжат қабылданды. Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Байқоңыр қаласының мәртебесі және ондағы атқарушы өкімет органдарын құрудың тәртібі мен олардың мәртебесі туралы Келісім ережелері осы мақаланың зерттеу объектілерінің бірін құрайды [6].

Аталған екі жақты келісім-шарттар «Байқоңыр» кешенінің құқықтық базасын қалыптастыруға негіз қалады. Қазіргі таңда Байқоңыр қаласының қызмет ету ерекшеліктерін айқындайтын елуден астам халықаралық шарттар, Қазақстан мен Ресейдің ондаған заңнамалық актілері бар. Халықаралық жалдау шартының және «Байқоңыр» кешені туралы келісімнің нормалары екі мемлекеттің ұлттық заңдарына қарағанда басымдылыққа ие және қатысушы мемлекеттердің атқарушы органдарының міндетті түрде орындауын талап етеді.

«Байқоңыр» кешенінің ерекше құқықтық мәртебесі — ғарыш айлағы ресурстарын бірнеше елдің бірлесіп пайдалануының ерекше көрінісі. Дегенмен, бір мезгілде екі құқықтық кеңістікте әрекет етіп отырған Байқоңыр қаласының айрықша мәртебесінен туындайтын, шешімін табуды күтіп тұрған келелі мәселелер қатары қомақты.

Әдістер мен материалдар

Мақаладағы зерттеудің әдістемелік негізін әлеуметтік-құқықтық құбылыстарды танудың диалектикалық әдісі және танымның тәжірибеден өткен заманауи әдістері құрайды. Зерттеу барысында анализ, синтез, жинақтау, салыстыру, модельдеу тәрізді теориялық талдаудың жалпы логикалық әдістері кеңінен қолданылды. Сонымен қатар, жұмыста формальды-логикалық, құрылымдық-функционалдық, нақты-тарихи сияқты жалпы ғылыми әдістермен қатар, объектіні күрделі, көп қырлы құбылыс ретінде қарастыруды көздейтін, элементтері арасындағы байланыс салыстырмалы тұрақты құрылымды құрайтын және оның тұтастығын қамтамасыз ететін жүйелік тәсіл де қарастырылды.

Алға қойылған міндеттерді шешу үшін техникалық-құқықтық талдау, нақтылау, түсіндіру әдістері қолданылды. Зерттеу барысында, біріншіден, Байқоңыр қаласының құқықтық мәртебесін айқындау үшін жүйелік-құрылымдық әдіске, екіншіден, қазақстандық заңнамада шетелдік тәжірибені қолдану шегін анықтауға мүмкіндік беретін салыстырмалы-құқықтық әдіске ерекше назар аударылды.

Нәтижелер

Қазақстан Республикасы Президентінің «Байқоңыр» кешеніндегі арнаулы өкілі оны жалға беру жағдайында Қазақстан Республикасының заңдық құзыретін және Байқоңыр қаласының аумағында тұратын Қазақстан Республикасы азаматтарының конституциялық құқықтарын сақтауға байланысты қазақстандық-ресейлік уағдаластықтарда айқындалған мәселелер бойынша «Байқоңыр» кешенінде мемлекеттік саясаттың жүргізілуін және Қазақстан Республикасының орталық және жергілікті атқарушы органдарының барлық аумақтық бөлімшелерінің келісіп жұмыс істеуін қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының уәкілді лауазымды адамы болып табылады [7]. Байқоңыр қаласының мәртебесін, қала тұрғындарының Қазақстан Республикасы азаматтарының конституциялық құқықтарын қамтамасыз етудегі ролін ескере отырып, Қазақстан Республикасы Президентінің «Байқоңыр» кешеніндегі арнаулы өкілі институтын нығайту ұсынылады. Оның жанынан азаматтардың арыз-шағымдары, ұсыныстары мен келелі мәселелер бойынша жұмыс жасайтын қоғамдық қабылдау немесе қоғамдық кеңес құрылып, тұрақты әрекет етуі жөн. Сонда Байқоңыр тұрғындарының қаладағы саяси және әлеуметтік-экономикалық хал-ахуал бойынша пікір-көзқарастары ҚР мемлекет басшысына да, арнаулы өкілдің Үйлестіру кеңесінің мүшесі болуына байланысты «Байқоңыр» кешені жөніндегі Қазақстан-Ресей үкіметаралық комиссиясына да жан-

жақты талқыланып жетуші еді. Бұл өз алдына қазіргі кезеңде қалада қордаланып қалған әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге көмектеседі деген ойдамыз.

Байқоңыр қаласы, бір жағынан, жалға беру жағдайында қызмет ететін Қазақстан Республикасының заңдық құзыретіндегі қала болса, екінші жағынан, «Байқоңыр» кешенін жалға алу кезеңінде ерекше режимдегі Ресей Федерациясының федералдық маңызы бар қаласы мәртебесіне ие. Осындай екі жақты құқықтық режимдегі жағдайды тиімді пайдаланып, бизнес үшін арнайы экономикалық аймақ (арнайы салық режимімен) құру қызығушылық тудырып, тек Байқоңырдың ғана емес, жалпы өңірдің дамуына тиімді ықпал етері сөзсіз.

«Байқоңыр» кешеніндегі Ресейдің Ішкі істер министрлігі басқармасы әкімшілік құқық бұзушылық жасаған Қазақстан Республикасының азаматтарына қатысты әкімшілік іс қозғап, құқық бұзушыны Ресей Федерациясының заңнамасына сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартуы дұрыс шешімін табуы қажет. Ол үшін халықаралық құжаттарға «Байқоңыр» кешенінің аумағында әкімшілік құқық бұзушылық жасаған Қазақстан Республикасы азаматтарының әкімшілік жауаптылығын Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне сәйкес анықтауды көздейтін нақты өзгерістер енгізу қажет деп санаймыз.

Талқылау

Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Байқоңыр қаласының мәртебесі және ондағы атқарушы өкімет органдарын құрудың тәртібі мен олардың мәртебесі туралы Келісімнің 1 бабына сәйкес, Байқоңыр қаласы жалға алу жағдайында жұмыс істейтін, Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бірлігі. Қала аумағында Байқоңыр ғарыш айлағының объектілері, сондай-ақ Байқоңыр ғарыш айлағының жеке құрамына, олардың отбасы мүшелеріне және қаланың басқа тұрғындарына қажетті коммуналдық-тұрмыстық және әлеуметтік-мәдени жағдайлар жасайтын басқа объектілер орналасқан. Ресей Федерациясымен қарым-қатынаста Байқоңыр қаласы «Байқоңыр» кешенін жалға алу кезеңінде объектілерді, кәсіпорындар мен ұйымдарды қауіпсіз пайдалану, сондай-ақ азаматтардың тұруы үшін ерекше режимі бар Ресей Федерациясының федералдық маңызы бар қаласына сәйкес мәртебеге ие болады. [6; 1]. Байқап отырсақ, Байқоңырдың бекітілген құқықтық мәртебесі айрықша. Ресей Федерациясының федералдық маңызы бар қала мәртебесін иеленсе де, Ресей Федерациясының субъектісі деген конституциялық мәртебесі жоқ. Ресейдің өзге федералдық маңызы бар қалаларына қарағанда, Байқоңырдың Жарғысы жоқ. РФ Федерация Кеңесінде оның заң шығарушы және атқарушы органдарының өкілдері жоқ. Қалада жергілікті өзін-өзі басқару да жоқ.

Қазіргі кезеңде қалалар мемлекеттің саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени өмірінің әртүрлі қатынастағы орталығы болып табылады. Әрқайсысының өзіндік ерекшелігі, шаруашылығының мамандануы, тұрғындарының этникалық, демографиялық, сандық өзгешеліктері болады [8; 2259]. Келісімнің 5 бабында көрсетілген қалалық басқару жүйесі шектеулі. Байқоңыр қаласында өкілді билік органдары құрылмайды. Байқоңыр қаласы тұрғындарының қоғамдық өзін-өзі басқаруының жоғары органы — Қоғамдық кеңес, ол аумақтық қоғамдық өзін-өзі басқару органдарының өкілдерінен және қалада заңды тұлға ретінде тіркелген ұйымдар мен кәсіпорындардың өкілдерінен құрылады. Қоғамдық кеңестің қызметі қала тұрғындарының конференциясында бекітілген ережемен реттеледі. Тұрғындар өзін-өзі басқару құқығын референдум, тұрғылықты жері бойынша азаматтардың жалпы жиналыстарына (конференцияларына) қатысу арқылы, сондай-ақ аумақтық қоғамдық өзін-өзі басқару органдарының сайлауына қатысу арқылы жүзеге асырады. Қоғамдық кеңес қала әкімшілігі органдарына, қалалық қызметтерге тұрғын үй, құрылыс, абаттандыру, қоғамдық тәртіпті сақтау, сауда кәсіпорындарының жұмысын жақсарту, қоғамдық тамақтандыру, көлік, тұрмыстық қызмет көрсету, байланыс, мүгедектерге, зейнеткерлерге, көп балалы отбасыларға, халықтың аз қамтылған топтарына әлеуметтік қолдау мәселелерінде көмек көрсету, қаланы дамытудың перспективалық бағыттарын айқындауға, сондай-ақ Байқоңыр қаласының атқарушы билік органдарының бюджет қаражатын жұмсауына бақылау жасауға көмектесу мақсатында құрылады.

Қала әкімшілігінің басшысын Ресей Федерациясының ұсынысы бойынша екі мемлекеттің президенттері тағайындайды. Қала әкімшілігін жалдау шартының қолданылу кезеңінде Ресей Федерациясының Үкіметі осы әкімшілік басшысының ұсынысы бойынша құрады. Қала әкімінің қаланы басқару бойынша кең көлемдегі өкілеттіліктері бар. Олардың қатарына қала шаруашылығындағы салаларды, әлеуметтік саланы басқарудың, қоғамдық тәртіпті сақтау мен

азаматтардың құқықтарын қорғауды ұйымдастырудың жобасын бекіту; Ресей Федерациясының Үкіметіне қала әкімшілігі құрылымының жобасын, қала әкімі орынбасарларының кандидатураларын, қалалық бюджеттің жобасын, бюджеттің орындалуы туралы есептерді ұсыну; Байқоңыр кешенінің Үйлестіру кеңесімен қаланың экономикалық және әлеуметтік дамуының қалалық бағдарламалардың жоспарларын, Байқоңыр кешенінің Қазақстан-Ресей Үкіметаралық комиссиясының деңгейінде бекітуді талап ететін мәселелері бойынша келісу; тәртіп қорғау органдарының қызметін үйлестіру; Ресей Федерациясының заңдарына сәйкес қызметінің қала халқына маңыздылығына қарай кәсіпорындарға салық және басқа төлемдердің қала қорына кірісіне есептелетін сомасы шегінде салықтық және өзге де жеңілдіктерді беру тәрізді кең көлемдегі өкілеттіліктер жатады [6; 7].

Қала тұрғындары тарапынан Байқоңыр қаласының әкімшілігі қызметіндегі кемшін тұстар ретінде бюрократиялық ұзын сонарлыққа салыну, әкімшіліктің халықпен кері байланысының әлсіздігі ескертіледі. Мысалы, резидент емес қонақтарға рұқсат қағаз алу үшін қала тұрғыны «Тұрғын үй шаруашылығы» мемлекеттік унитарлық кәсіпорнына қарыздарының жоқтығын растау үшін жеке жүгінуі керек, одан кейін Режим және қауіпсіздік басқармасындағы үлкен кезекті өткізіп барып қана, қажетті құжатқа қол жеткізетіндіктерін алға тартады. Тұрғын үй комиссиясы арқылы пәтер алу — көптеген құжаттарды жинауды қажет ететін өте қиын үрдіс екені айтылады. Мүмкін бұлардың бір себебі, Байқоңыр қалалық әкімшілігімен ұсынылатын электронды қызметтің болмауы шығар. Алдағы уақытта электронды қызмет көрсетуді жолға қойса, қағазбастылық мүмкін азаяр.

Қала аумағында Ресей заңнамасы қолданыста, бірақ Қазақстан азаматтарының құқықтары да сақталуы қажет. «Байқоңыр» кешенінің аумағында Ресей Федерациясының азаматтық және әскери қызметкерлеріне және олардың отбасы мүшелеріне Ресей заңнамасы қолданылады, сондай-ақ Ресейдің құзыретті органдары әрекет етеді.

Жоғарыда көрсетілген нормативті-құқықтық актілерде, өкінішке орай, ішкі қайшылықтар кездеседі, заманауи даму бағыттарын толық айқындай алмайтын сәттері де байқалады. Солардың кейбір тұстарына нақтылай тоқталуды жөн көріп отырмыз.

Байқоңыр қаласы тұрғындарының құқықтары оның мәртебесі туралы келісімге және арнаулы халықаралық құжаттарға сәйкес анықталады. Байқоңыр қаласы тұрғындары қатарына қала аумағында тұрғылықты тұратын және қала әкімшілігінде тіркеуден өткен Қазақстан Республикасының азаматтары немесе Ресей Федерациясының азаматтары жатады. Байқоңыр ғарыш айлағының әскери қызметкерлері (офицерлер, прапорщиктер) және олардың отбасы мүшелері Байқоңыр қаласы тұрғындары қатарына жатады. Жалпы алғанда, Ресей Федерациясының немесе Қазақстан Республикасының азаматтылығын сақтай отырып, қала тұрғындары өз мемлекетінің заңнамаларына және халықаралық шарттарға сәйкес құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады. Тұрғындардың құқықтарын саяси сенімдеріне, ұлттық немесе нәсілдік тиістілігіне, әлеуметтік шығу тегіне, жынысына, әлеуметтік немесе мүліктік жағдайына, тіліне, дінге қатысына байланысты шектеуге жол берілмейді.

Адамдардың ерекше режимде өмір сүруі және жұмыс істеуі жалпы әлеуметтік көтермелеуді қажет етеді. Ол үшін мемлекет тарапынан тұрғындардың қамтамасыз етілу деңгейін көтеру, әлеуметтік қорғау шараларын, еңбек ақысы мәселелерін ретке келтіру және мемлекеттік сақтандыру шараларын жүзеге асыру қажеттілігі туындайды.

Жоғарыда көрсетілген келісімнің 20 бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының, Ресей Федерациясының азаматтарын «Байқоңыр» кешенінде жұмыс істейтін мекемелерге, ұйымдар мен кәсіпорындарға, сондай-ақ ішкі істер органдарындағы келісімшартпен қызметке, жұмысқа қабылдау кәсіби біліктері негізінде осы мекемелердің, ұйымдардың және кәсіпорындардың мамандарды іріктеу талаптарына сәйкес жүзеге асырылады [6; 20]. Дегенмен, бұл салада да күрделі күрмеуін шешуге тиісті мәселелер баршылық. Олардың қатарын бос жұмыс орындарына қол жетімділіктің әртүрлі болуы, оған мемлекет азаматтылығының ықпалы, Қазақстан Республикасы азаматтарын жұмыспен қамтудың қиындығы, муниципалды қызмет талаптарының болуына байланысты ҚР азаматтарының қала әкімшілігіне қызметке тұра алмауы, сыбайлас жемқорлық тәуекелінің болуы, қаладағы кәсіпорын, ұйымдардың лауазымды қызметінде әскери зейнеткерлердің көп болуы, нәтижесінде жастар арасындағы жұмыссыздықтың орын алуы құрайды. Жақында Байқоңыр қаласын дамыту мәселесі бойынша жиында «Жұмыспен қамтудың 2020–2021 жылдарға арналған Жол картасына» сәйкес Байқоңыр қаласында, Төретам және Ақай елді мекендерінде электр желілерін реконструкциялау, көшелерді жөндеу және жарықтандыру, білім беру мекемелерін ағымдағы жөндеу

бойынша жобалар жүзеге асырылғандығы, 610 жұмыс орны ашылып, оның 306-сы Байқоңыр қаласының «Халықты жұмыспен қамту орталығы» арқылы тартылғандығы хабарланды [9].

Қазіргі кезеңде өзекті мәселелер қатарын құрап отырған медициналық қамтамасыз ету мәселесіне келетін болсақ, «Байқоңыр» кешенінде тұратын және / немесе жұмыс істейтін Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының азаматтарын медициналық қамтамасыз ету Ресей Федерациясы Денсаулық сақтау және медициналық өнеркәсіп министрлігі, Ресей Федерациясы Қорғаныс министрлігі (Әскери ғарыш күштері), Ресей ғарыш агенттігі мен Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі, Ленинск (қазіргі Байқоңыр) қаласының әкімшілігі арасындағы «Ресей Федерациясының «Байқоңыр» кешенін жалға алу жағдайында «Байқоңыр» кешенінің жеке құрамына және басқа да Ленинск тұрғындарына медициналық көмек көрсету тәртібі туралы» 1995 жылғы 20 сәуірде қол қойылған Келісімге сәйкес жүзеге асырылады. [10]. Байқоңыр қаласының аумағында денсаулық сақтау Ресей заңнамасы, сондай-ақ «Байқоңыр ғарыш айлағының жеке құрамына, Байқоңыр қаласының тұрғындарына, Төретам және Ақай ауылдарына Ресей Федерациясының «Байқоңыр» кешенін жалдау шарттары бойынша медициналық көмек көрсету тәртібі туралы» үкіметаралық келісім шеңберінде жүргізіледі. Байқоңырда міндетті медициналық сақтандыру жүйесі танылған, оның аумағында міндетті медициналық сақтандыру Қоры жұмыс істейді. Дегенмен, білікті мамандардың жетіспеушілігі және Қазақстан Республикасы азаматтары үшін сапалы медициналық көмекке қолжетімділіктің төмен деңгейі орын алып отырғандығын айтуға болады.

Кешенді медициналық көмекпен қамтамасыз етумен ресейлік тарап айналысады. Қаладағы барлық ауруханалар азаматтарды міндетті медициналық сақтандыру қорына енгізілген, демек, кез келген ММСҚ медициналық полисінің иегерлері медициналық көмек алу үшін қалалық медициналық мекемелердің кез келгеніне жүгінуге құқылы. Алайда, қаладағы жағдай басқаша: қалалық денсаулық сақтау басқармасының бастығы басқарманың басты міндеті Роскосмос кәсіпорындарының қызметкерлеріне қызмет көрсету деп жариялады да, ең жақсы екі аурухананы тек осы мақсаттар үшін бөліп қойды, нәтижесінде кәсіпорында жұмыс істемейтін басқа адамдарды ығыстырып шығарды. Бұл кешеннің қажеттіліктеріне қызмет көрсететін тұрғындардың өз таңдауы бойынша медициналық көмек алуға жақсы мекемелерге бара алмайтындығына және қалған жалғыз қалалық ауруханаға баруға мәжбүр болуына әкелді.

Қалада эпидемиологиялық жағдайдың нашарлауына байланысты «Байқоңыр қаласының көпбейінді ауруханасы» ШЖҚ КМК базасында 120 төсек-орынға арналған провизорлық стационар ашылып, 10 өкпені жасанды желдету аппаратымен (ӨЖЖ), 34 оттекті концентраторлармен, қажетті дәрілік заттармен жабдықталған.

Халыққа білім беру сұрақтарына тоқталатын болсақ, Байқоңыр қаласында 12 орта білім беру ұйымы жұмыс істейді. Оның ішінде 5-еуінде білім беру ҚР БҒМ стандарттарына сәйкес қазақ тілінде жүзеге асырылатын болса, 7-еуі РФ Ағарту министрлігінің білім стандарттарына сүйенеді. Байқоңыр қаласы әкімшілігінің қарамағындағы және РФ білім беру стандарттары бойынша жұмыс істейтін мектептерде 3944 оқушы оқиды, оның ішінде 1439-ы (36,5 %) — Қазақстан Республикасының азаматтары. Білім беру бағдарламаларының әртүрлілігі қаладағы мектеп оқушыларының арасындағы білім сапасының әртүрлілігіне ықпал етеді.

Жоғары білім беру жүйесінде «Восход» Мәскеу авиациялық институтының филиалы және бірқатар ресейлік жоғары оқу орындарының өкілдіктері бар, бұл қаланың дамуына ықпал ететін жағымды тұсы ретінде ерекше атап өтуге лайықты.

Өкінішке орай, бірқатар қазақстандық қалалардағы туындап отырған мәселелердің бірі — мектепке дейінгі мекемелерде орынның тапшылығы Байқоңырда да кездеседі.

Байқоңыр қаласы тұрғындарының әлеуметтік кепілдіктері туралы айтқанда, зейнетақы құқықтарын қамтамасыз ету сұрақтарын қарастырмай кету мүмкін емес. Байқоңыр тұрғындарын (Ресей Федерациясының азаматтары, Қазақстан Республикасының азаматтары, үшінші елдер азаматтары және Байқоңыр қаласында тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдар) зейнетақымен қамсыздандыру Ресей Федерациясының заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады (Байқап отырсаңыздар қала тұрғыны түсінігінің өзі әртүрлі халықаралық келісімдерде әртүрлі деңгейде анықталатындығына куә боламыз). Оның негізгі ережелері Ресей Федерациясы Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметі арасындағы 1996 жылғы 27 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының Байқоңыр қаласының тұрғындарының зейнетақы құқықтарының кепілдіктері туралы» Келісімде көрініс тапқан. Байқоңыр қаласының тұрғындары үшін зейнетақымен қамсыздандыруды ұйымдастыру, сақтандыру жарналарын жинау және жинақтау Ресей тарапымен іске асырылады.

Байқоңыр қаласының тұрғындарына зейнетақы төлеуді қаржыландыруды Ресей Федерациясының Зейнетақы қоры жүзеге асырады, зейнетақы Ресей рублимен төленеді [11].

Жұмыс беруші ресейлік мекеме болатын болса, онда зейнетақы жарналары РФ Зейнетақы қорына түсетіндіктен, Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекеттік бағдарламаларға қатысуын қиындата түседі. Мысалға алатын болсақ, жеңілдетілген тұрғын үй бағдарламаларына (мысалы, 7–20–25 бағдарламасы), жеңілдетілген автонесиелер алуға мүмкіндіктерін шектейді (БЖЗҚ арқылы төлем қабілеттілігін растау қажеттілігі туындайды). Ресей Федерациясының ұйымдарында жұмыс істеп, кейін қазақстандық кәсіпорындарға ауысқан жұмыскерлердің зейнетақы жарналарының жағдайы да түсініксіз.

Құрылыс саласындағы мәселелер. Қала әкімшілігі өзінің қарауындағы инфрақұрылым нысандарын салуға, қайта құруға және күрделі жөндеуге тапсырыс беруші ретінде әрекет етеді. Кешенді жалдау шарты бойынша, салынып жатқан немесе қайта жөндеуден өтетін ғимараттар Қазақстан үкіметімен келісе отырып Ресейдің меншігіне өтеді және кейіннен белгілі бір жағдайларда өтелуге жатады. Жалға алушының жұмсаған шығындары «Байқоңыр» кешенін жалдауды есептеу кезінде ескерілуі керек. Алайда, аталған мәселелер бойынша барлық заңдық шикіліктерді жою толық аяқталған жоқ (Келісімнің 6.3 және 6.4-тармақтарында кемшілік бар). Бұл «Байқоңыр» кешенінің нормативтік-құқықтық базасын жетілдірудегі басты назарда ұсталатын маңызды сәттердің бірі.

Кешеннің құқық қорғау органдарының, атап айтқанда, Ресейдің «Байқоңыр» кешеніндегі Ішкі істер министрлігі басқармасының қызметіне ерекше назар аудару қажет. Кешеннің құқық қорғау жүйесі ресейлік және қазақстандық құрылымдардан құрылған. Қала аумағында қала тұрғындары қала әкімшілігінің, оның органдары мен лауазымды адамдарының шешімдеріне шағымдана алатын Ресей Федерациясының гарнизондық әскери соты, қалалық сот бар. Байқоңырда Ресей және Қазақстан прокуратуралары, Ресей Федерациясының тергеу комитеті, Федералдық қауіпсіздік қызметі бөлімі, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің өкілдігі және өзге де құқық қорғау органдары бар [12]. Дегенмен, қаладағы құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету басым түрде ресейлік органдармен жүзеге асырылады. Қазақстан азаматтары жалпы тәртіп бойынша ресейлік құқық қорғау органдарының құзыретінен тыс болуға тиісті. «Байқоңыр» кешені аумағында қылмыс жасаған ҚР азаматы, ҚР аумағында тіркеуден өткен үшінші бір мемлекет азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар ҚР құқық қорғау органдарымен ҚР заңнамасына сәйкес жауапкершілікке тартылуы тиісті.

Алайда, Қазақстан Республикасы заңнамасының халықаралық шарттар мен келісімдерге сәйкес келмеуіне байланысты «Байқоңыр» кешенінің аумағында әкімшілік құқық бұзушылықтар жасау кезінде Қазақстан Республикасының азаматтарына қатысты Ресейдің құқық қорғау органдары әкімшілік іс қозғап, құқық бұзушыны Ресей Федерациясының заңнамасына сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартуда. Бұл да шешімін табуы қажет ететін мәселелердің бірі.

Келесі бір өзекті мәселе, кәсіпкерлікпен айналысу, салық төлеу төңірегінде өрбуде. Байқоңыр қаласының аумағында тіркелген кәсіпкерлік қызметті заңды тұлға құрмай жүзеге асыратын жеке тұлғалар және Қазақстан Республикасының заңды тұлғалары «Байқоңыр» кешенін жалға алу мерзімінде «кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын жеке тұлғалар және Ресей Федерациясының заңды тұлғалары ретінде Байқоңыр қаласының әкімшілігінде қосымша тіркеледі». Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының тиісті меншік иелерінің мүліктік құқықтары сақталады. Заңды және жеке тұлғалардан алынатын салықтар, алымдар, баждар және басқа төлемдер қала бюджетіне есептеледі. Байқоңыр қаласында тіркелген салық төлеушілер тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді сату кезінде қазақстандық салық төлеушілер есепке ала алмайтын 18 % қосымша құн салығы (ҚҚС) ставкасын қолданады (Ресей заңнамасына сәйкес).

Ал, қазақстандық салық төлеушілер тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сату кезінде ҚҚС-ты 12 % мөлшерінде қолданады, оны Байқоңыр қаласында тіркелген салық төлеушілер өтей алмайды. Бұл жағдай Байқоңыр қаласында Қазақстан мен Ресей салық төлеушілері сататын және тұтынатын тауарлар, жұмыстар мен қызметтердің өзіндік құнының өсуіне әкеледі. Мәселенің орынды шешімін табу, екі жақты салық салуды жою үшін Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Байқоңыр қаласының мәртебесі және ондағы атқарушы өкімет органдарын құрудың тәртібі мен олардың мәртебесі туралы Келісімге толықтыру енгізу туралы шешім қабылданды. Онда Еуразиялық экономикалық одақ туралы шартта белгіленген тәртіппен Байқоңыр қаласының аумағына және Байқоңыр қаласының аумағынан тауарларды әкелу мен әкетуге (жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету) жанама салықтарды қолдану көзделеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 21 бабының нормаларына сәйкес «Қазақстан Республикасы аумағында заңды түрде жүрген әрбір адам, заңда көрсетілгеннен басқа реттерде, оның аумағында еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты мекенді өз қалауынша таңдап алуға құқығы бар» [13; 21]. Байқоңыр қаласының кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын, соған байланысты жанама салықтар төлеу қажеттілігі туындайтын тұрғындары да осындай құқыққа ие. Сол сияқты, Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабының 4-тармағына сәйкес, «әркімнің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне, өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар» [13; 26]. Бұл құқық Байқоңыр қаласының тұрғындарына, Қазақстан Республикасының барлық басқа азаматтарына тікелей қатысты, олар кәсіпкерлік қызметпен айналысу кезінде тауарларды қала аумағына әкелуге немесе одан әкетуге, Байқоңыр қаласының аумағына байланысты жұмыстарды жүзеге асыруға және қызметтер көрсетуге құқылы. Кез келген ел азаматына заңды түрде белгіленген салықтарды, алымдарды және өзге де міндетті төлеу міндеттелген. Дегенмен, кәсіпкерлікке салық салу салықты бір реттік төлеуді қарастырады. Қосарланған салық салу туындаған жағдайда, мәселені халықаралық шарт жасасу арқылы шешу қажет [14; 97].

Байқоңырға басқа да қазақстандық қалалардан тауарлар әкелінген кезде импорттаушы мемлекеттің ставкалары бойынша, яғни Қазақстан аумағынан Қазақстан аумағына салық салынады, бірақ Ресей заңдарына сәйкес. Байқоңыр ішінде тауарларды сатқаны үшін салық Ресей Федерациясының Салық кодексiне сәйкес алынады.

Салықтарды жинаудың жаңа, қазір енді тек ресейлік процедурасы тауарларды Байқоңыр аумағынан Қазақстанның басқа аумағына әкету кезінде ҚҚС-тың нөлдік мөлшерлемесін қолдануды және акциздерден босатуды көздейді. Байқоңыр қазақстандық аумақ, бірақ одан тысқары жерлер, қала шекарасынан тыс жерлер «Қазақстанның басқа бір аумағы» ретінде қарастырылады. Бұл факт қазірдің өзінде көптеген ыңғайсыз сұрақтарды тудырады.

Ресейлік салық заңнамасына көшу экспорт пен импорт процедураларын жеңілдетіп, Байқоңыр кәсіпкерлеріне айқындық әкелуі керек сияқты еді. Бірақ кәсіпкерлердің пікірінше, керісінше болып тұр: ғарыш айлағында Ресейдің салық құзыретінің орнығуы қазақстандық бизнес үшін тек жаңа қиындықтар әкелді. Қазақстанда ҚҚС мөлшері Ресеймен салыстырғанда әлдеқайда төмен, сондықтан қалаға импортталған тауарларды сатып алатындар үшін мүлдем тиімсіз болады. Нөлдік ҚҚС ставкасымен сататындар да өзіндік қиындықтарға тап болуда. Бұл өз алдына шағын кәсіпкерлікке тосқауыл болады. Себебі, көп тауар Қазақстаннан әкелінеді. Қазақстанда ҚҚС ставкасы 12 %, Ресейде 18 % құрайды. Жаңа хаттамаға сәйкес, Байқоңырға тауарларды Қазақстаннан әкелуге шешім қабылдаған адам оны 0 % ҚҚС ставкасы бойынша сатып алуы керек, сосын көліктік жүкқұжат алып, қала аумағына әкелу туралы өтініш рәсімдеп, жанама салық төлеп, барлық құжаттарды салық органына тапсыру керек. Ол аз болса, 12 % ҚҚС орнына Ресей салық заңнамасына сәйкес 18 % ҚҚС төлеу қажеттілігі тағы бар. Бұдан әрі құжаттарды қазақстандық тауар жеткізушіге беріп, оның экспорттық 12 % ҚҚС мемлекеттен қайтарып алуды рәсімдеуін күту қажет. Қарап отырсаңыз, процедураның өзі күрделене түскен.

Салық саласындағы өзгерістер Байқоңыр аумағында тұратын кәсіпкерлерге айтарлықтай жеңілдік әкелмейтінін білдік, керісінше — олар үшін ҚҚС өсетіні сөзсіз. Шағын жеткізушілер үшін нөлдік салық мөлшерлемелері де көп пайда әкелмейді, тек жақсы жұмыс істейтін бизнесті іс қағаздарымен қосымша реттеуді өсіре түседі. Нәтижесінде, көптеген адамдар бизнестерін жаппау үшін, салық міндеттемелерінен мүлдем жалтаруы мүмкін.

Мемлекеттен ҚҚС қайтарумен айналысқысы келмейтін жеткізушілер бағаны ҚҚС сомасына төмендетпейді, бұл түпкілікті бағаның өсуіне әкеледі. Қалай болған күнде де, тауарлар Қазақстан мен Ресейдегі ҚҚС айырмашылығы көлемінде, яғни 6 % қымбаттайды.

Байқоңырдың Ресейдің салық заңнамасына көшуінен тауарлардың ірі жеткізушілері ғана ұтады, олар үшін нөлдік ҚҚС ставкасы нақты жеңілдіктер алуға мүмкіндік береді. Екінші бір ұтысқа ие болатын тарап ретінде, Байқоңыр қалалық бюджетін атауға болады, егер кәсіпкерлер салықтық міндеттерінен жалтармай, адал салық төлейтін болса. Ал, нақты ұтылатын тарап — тауар тұтынушылар. Қала тұрғындары үшін азық-түлік тауарларына бағаның жоғары болуы, оған әсер етуші фактор ретінде жоғарыда қарастырылған салық жүйесіндегі қайшылықтар орын алуда.

Қорытынды

«Байқоңыр» ғарыш айлағы 2025 жылға дейін, жоспар бойынша 2050 жылға дейін Ресейдің федеративті ғарыш бағдарламалары жүзеге асырылатын негізгі космодром болып қала бермекші.

Қазіргі кезде ресейлік ғарыш аппараттарының 70 % -дан астамы осы жерден ұшырылады, оның халықаралық маңызы да зор. Осындай жағдайда, «Байқоңыр» ғарыш айлағының, онымен тығыз байланысты Байқоңыр қаласының даму болашағы 2016 жылдың желтоқсанында Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасында қабылданған «Байқоңыр» кешеніндегі ынтымақтастық концепциясы бойынша анықталады. «Байқоңыр» ғарыш айлағының әрі қарай даму болашағы екі мемлекеттің ғарыш бағдарламаларымен, қазақстан-ресей ғарыш жобаларының, соның ішінде «Бәйтерек» жобасының іске асырылуымен тығыз байланысты. Тиісінше құқықтық нормаларды енгізу және жетілдіру Байқоңырды ғарыштық жобаларда тиімді пайдалануды жалғастыруға және Ресей мен Қазақстан арасындағы құқықтық өзара іс-қимылды жақсартуға ықпал етуі тиіс.

Байқоңыр қаласының мәртебесі туралы мәселелерді қарастыру барысында, екі жақты құқықтық режимді қаланың өмір сүруі мен әрекет етуіне ықпал ететін мынандай жағдаяттар тұжырымдалды:

– Байқоңыр қаласы жалға алу жағдайында жұмыс істейтін, Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық бірлігі, бұл оның құқықтық мәртебесінің бір қырын көрсетеді;

– Екінші жағынан, Байқоңыр қаласы Ресей Федерациясымен қатынасында «Байқоңыр» кешені жалға алынған кезеңде объектілердің, кәсіпорындар мен ұйымдардың қауіпсіздік қызмет етуіне, сондай-ақ азаматтардың тұру жағдайында айрықша тәртіпті Ресей Федерациясының федералдық маңызы бар қаласына сәйкес мәртебеге ие болады;

– Екі жақты Келісімде бекітілгендей Байқоңыр қалалық басқару жүйесі шектеулі. Қала әкімшілігінің басшысын Ресей Федерациясының ұсынысы бойынша екі мемлекеттің президенттері тағайындайды. Қала тұрғындарының қоғамдық өзін-өзі басқаруының жоғарғы органы ретінде Қоғамдық кеңес танылған;

– Қала аумағында Ресей заңнамасы қолданылады, бірақ Қазақстан азаматтарының құқықтары да сақталуы қажет. «Байқоңыр» кешенінің аумағында Ресей Федерациясының азаматтық және әскери қызметкерлеріне және олардың отбасы мүшелеріне Ресей заңнамасы қолданылады, сондай-ақ Ресейдің құзыретті органдары әрекет етеді;

– Байқоңыр қаласы тұрғындарының құқықтары Байқоңырдың мәртебесі туралы Келісімге және арнаулы халықаралық құжаттарға сәйкес анықталады. Ресей Федерациясының немесе Қазақстан Республикасының азаматтылығын сақтай отырып, қала тұрғындары өз мемлекетінің заңнамаларына және халықаралық шарттарға сәйкес құқықтарға ие болып, міндеттер атқарады;

– Байқоңыр қаласы тұрғындарының әлеуметтік құқықтары мемлекет тарапынан қорғалады. Дегенмен, шешімін табуы қажет ететін тұстары да баршылық. Бос жұмыс орындарына қол жетімділіктің әртүрлі болуы, Қазақстан Республикасы азаматтарын жұмыспен қамтудың қиындығы, жастар арасындағы жұмыссыздықтың орын алуы, еңбек ақысы тұрғысынан айырмашылықтардың болуы, Қазақстан Республикасы азаматтары үшін сапалы медициналық көмекке қол жетімділіктің төмен деңгейі, білім беру бағдарламаларының әртүрлілігі, зейнетақымен қамсыздандырудың мәселелері жаңа тұрғыдан бағаланып, шешімін табуға лайықты;

– Қалада тұрақты тұруға ықтиярхаты бар Қазақстан Республикасының азаматтарының пәтерлерін жекешелендіруі туралы мәселені шешу қажет. Тұрақты тұруға ықтиярхаты бар Қазақстан Республикасының азаматтары Қазақстанның басқа қалаларынан пәтер ала алмайды, өйткені қазақстандықтар үшін Байқоңырдан қоныс аудару бағдарламасы қарастырылмаған.

Кешеннің құқық қорғау органдарының, атап айтқанда, Ресейдің «Байқоңыр» кешеніндегі Ішкі істер министрлігі басқармасының қызметіне ерекше назар аудару қажет. Әкімшілік құқық бұзушылықтар жасаған Қазақстан Республикасының азаматтарына қатысты Ресейдің құқық қорғау органдары әкімшілік іс қозғап, құқық бұзушыны Ресей Федерациясының заңнамасына сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартуы шешімін табуы қажет ететін мәселе.

Келелі мәселелердің бірі — заңды және жеке тұлғалардан алынатын салықтар, алымдар, баждар және басқа төлемдерге байланысты. Бұл сұрақтың соңғы жылдар ішінде талқыланып, жаңаша сипатта шешілгендігіне қарамастан, кәсіпкерлерге және қала тұрғындарына тиімділік деңгейі төмендігін мойындау қажет.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасы азаматтарының мүдделерін барынша терең қорғау мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің «Байқоңыр» кешеніндегі арнаулы өкілі институтын жетілдіру қажеттігі алға тартылады.

Зерттеу нәтижелерін «Байқоңыр» кешені бойынша үкіметаралық комиссияның қарауына тиісінше пысықтаудан кейін ұсынуға болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Москвич Е. Байқонур: история первого космодрома планеты [Электронный ресурс] / Е. Москвич, Р. Азанов. — Режим доступа: <https://tass.ru/kosmos/8612183>.
- 2 «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдаланудың негізгі қағидалары мен шарттары туралы Ресей Федерациясы және Қазақстан Республикасы арасындағы келісім (Мәскеу, 28 наурыз 1994 ж.) [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: <http://docs.cntd.ru/document/1902968>.
- 3 Қызылорда облысы Ленинск қаласының атауын өзгерту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, 20 желтоқсан 1995 жыл, № 2695 [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004942.
- 4 Ресей Федерациясы Үкіметі мен Қазақстан Республикасы Үкіметі арасындағы Байқоңыр кешенін жалға алу Шарты [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1011895.
- 5 Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы «БАЙҚОҢЫР» кешенін тиімді пайдалану бойынша ынтымақтастықты дамыту туралы Келісім (Астана қаласы, 9 қаңтар 2004 жыл) [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=1046401.
- 6 Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Байқоңыр қаласының мәртебесі және ондағы атқарушы өкімет органдарын құрудың тәртібі мен олардың мәртебесі туралы Келісім (Мәскеу қаласы, 23 желтоқсан 1995 жыл) [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1016696.
- 7 Қазақстан Республикасы Президентінің «Байқоңыр» кешеніндегі арнаулы өкілі туралы ереже Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі № 155 Жарлығымен бекітілген [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: adilet.zan.kz/kaz/docs/U060000155.
- 8 Baizhanova, Kulzira; Kozhakhmetov, Galym; and Akhmetova, Nailya. Legal Basis of the Status of Cities in Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. — 2018. — Volume IX. — Winter 7(37).— P. 2256 — 2266.DOI: 10.14505/jarle.v9.7(37).07.
- 9 Байқоңыр қаласын дамыту мәселесі қаралды. 07.08.2020. [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: kuzylorda-news.kz/kogam/bajqongyr-qalasin-damytw-maeselesi-qaraldu-74959.
- 10 Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации о социальных гарантиях граждан Республики Казахстан и Российской Федерации, проживающих и/или работающих на комплексе «Байқоңыр» (г. Алматы, 12 октября 1998 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1011892#pos=0;0.
- 11 Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации о гарантиях пенсионных прав жителей города Байқоңыр Республики Казахстан (г. Алматы, 27 апреля 1996 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013382#pos=0;0.
- 12 Құқық қорғау органдары [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: <http://www.baikonuradm.ru/index.php?mod=pp1>.
- 13 Қазақстан Республикасы Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл [Электрондық ресурс] // Кіру режимі: http://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution.
- 14 Айдарбаева С.Ж. Договорное урегулирование применения косвенных налогов при реализации и ввозе товаров, а также при выполнении работ и оказании услуг на территории города Байқоңур / С.Ж. Айдарбаева, Б.А. Удербасова // Изв. Национальной академии наук Республики Казахстан. — Сер. обществ. и гуманитар. наук.— 2016. — № 3. — С. 95–100.

К.Т. Байжанова, Р.Б. Ботагарин

Некоторые вопросы особого правового статуса города Байқоңура

В статье г. Байқоңур рассмотрен в качестве административно-территориальной единицы Республики Казахстан, функционирующей в условиях аренды и в отношениях с Российской Федерацией на период аренды комплекса «Байқоңур», наделенного статусом, соответствующим городу федерального значения Российской Федерации, с особым режимом безопасного функционирования объектов, предприятий и организаций, а также проживания граждан. Поскольку г. Байқоңур и одноименный космодром имеют особый правовой статус и представляют уникальный комплекс, не имеющий аналогов в мире, существует множество вопросов, требующих решения. Функционирование Байқоңура в двух правовых режимах порождает ряд юридических вопросов, существенно осложняющих его деятельность. Данные вопросы проанализированы в соответствии с законодательством Казахстана, России и международными соглашениями. Вопросы правового регулирования статуса города требуют специального научно-теоретического исследования, анализа и осмысления происходящих изменений, поскольку остро ощущается потребность в выработке конкретных правовых рекомендаций, методик и технологий, способствующих совершенствованию и оптимизации статуса города. Цель исследования — провести комплексный анализ статуса Байқоңура, выявить актуальные вопросы, разработать рекомендации по совершенствованию законодательства и практики в этой сфере.

Ключевые слова: город Байқоңур, космодром Байқоңур, статус города, административно-территориальная единица Республики Казахстан, город федерального значения, гражданство, социально-экономические права, международные соглашения, правовой режим, налоги.

К.Т. Baizhanova, R.B. Botagarin

Some issues of the special legal status of the city of Baikonur

The article discusses the city of Baikonur which is considered as an administrative-territorial unit of the Republic of Kazakhstan, operating under lease conditions and in relations with the Russian Federation, for the period of lease of the Baikonur complex, it is endowed with a status corresponding to the city of federal significance of the Russian Federation, with a special regime for the safe operation of facilities, enterprises and organizations as well as residence of citizens. Since the city of Baikonur and the cosmodrome have a special legal status and are unique in the world, there are many issues that need to be solved. Simultaneous operation of Baikonur in two legal spaces raises a number of legal issues that significantly complicate its activities. These issues are analyzed in the work in accordance with the Kazakhstan and Russian legislation and international agreements. Issues of legal regulation of the status of the city require special scientific and theoretical research, analysis and understanding of changes, as it allows to develop specific legal proposals, methods and technologies that will help to improve and optimize the status of the city. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the status of Baikonur, to identify its current aspects, to prepare recommendations for improving the legislation and practice in this area.

Keywords: city of Baikonur, Baikonur cosmodrome, status of the city, administrative-territorial unit of the Republic of Kazakhstan, city of federal significance, citizenship, social and economic rights, international agreements, taxes.

References

- 1 Moskvich, E. & Azanov, R. Baikonur: istoriia pervoho kosmodroma planety [Baikonur: the history of the planet's first cosmodrome] *tass.ru* Retrieved from: <https://tass.ru/kosmos/8612183> [in Russian].
- 2 «Baiqonyr» garysh ailagyn paidalanudyn negizgi kagidalary men sharttary turaly Resei Federatsiiasy zhane Qazaqstan Respublikasy arasyndagy kelisim (Maskeu, 28 nauryz 1994 zh.) [Agreement between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan on the Basic Principles and Conditions for the use of the Baikonur cosmodrome (Moscow, March 28, 1994)] *docs.cntd.ru* Retrieved from: <http://docs.cntd.ru/document/1902968> [in Kazakh].
- 3 Qyzylorda oblysy Leninsk qalasyyn atayn ozgertu turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygy, 20 zheltospan 1995 zhyly, No2695 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan on renaming the city of Leninsk, Kyzylorda region, December 20, 1995, No2695] *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1004942 [in Kazakh].
- 4 Resei Federatsiiasy Ukimeti men Qazaqstan Respublikasy Ukimeti arasyndagy Baiqonyr keshenin zhalga alu Sharty [Agreement between the Government of the Russian Federation and the Government of the Republic of Kazakhstan on the lease of the Baikonur complex] *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1011895 [in Kazakh].
- 5 Qazaqstan Respublikasy men Resei Federatsiiasy arasyndagy «BAIQONYR» keshenin tiimdi paidalanu boynsha yntymaktastykty damytu turaly Kelisim (Astana kalasy, 9 kantar 2004 zhyly) [Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the development of cooperation for the efficient use of the Baikonur complex (Astana, January 9, 2004)] *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=1046401 [in Kazakh].
- 6 Qazaqstan Respublikasy men Resei Federatsiiasy arasyndagy Baiqonyr qalasyyn martebesini zhane ondagy atkarushy okimet organdaryn qyruudyn tartibi men olardyn martebesini turaly Kelisim (Maskey qalasy, 23 zheltoksan 1995 zhyly) [Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on the status of the city of Baikonur and the procedure for the establishment of executive bodies and their status (Moscow, December 23, 1995)] *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1016696 [in Kazakh].
- 7 Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin «Baiqonyr» keshenindegi arnauy okili turaly erezhe Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2006 zhylygy 25 shildedegi No155 Zharlygymen bektilgen [Regulations on the Special Representative of the President of the Republic of Kazakhstan at Baikonur Complex approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 25, 2006 No155] *adilet.zan.kz* Retrieved from: adilet.zan.kz/kaz/docs/U060000155 [in Kazakh].
- 8 Baizhanova, Kulzira; & Kozhakhmetov, Galym; and Akhmetova, Nailya. (2018). Legal Basis of the Status of Cities in Kazakhstan *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Vol. IX, Winter 7(37), 2256 — 2266. DOI: 10.14505/jarle.v9.7(37).07 [in English].
- 9 Baiqonyr qalasy damyту maselesi qaraldy [The issue of Baikonur development was considered. 07.08.2020] *kyzylorda-news.kz* Retrieved from: kyzylorda-news.kz/kogam/bajqongyr-qalasy-damytw-maselesi-qaraldy-74959 [in Kazakh].
- 10 Sohlashenie mezhdru Pravitelstvom Respubliki Kazakhstan i Pravitelstvom Rossiiskoi Federatsii o sotsialnykh harantiiakh hrazhdan Respubliki Kazakhstan i Rossiiskoi Federatsii, prozhivaiushchikh i/ili rabotaiushchikh na komplekse «Baikonur» (h. Almaty, 12 oktiabria 1998 h.) [Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Russian Federation on social guarantees of citizens of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation living and / or working at the Baikonur complex (Almaty, October 12, 1998)] *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1011892#pos=0;0 [in Russian].
- 11 Sohlashenie mezhdru Pravitelstvom Respubliki Kazakhstan i Pravitelstvom Rossiiskoi Federatsii o harantiiakh pensionnykh prav zhitelei horoda Baikonyr Respubliki Kazakhstan (h. Almaty, 27 apreliya 1996 h.) [Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Russian Federation on guarantees of pension rights for residents of the city of Baikonur of the Republic of Kazakhstan (Almaty, April 27, 1996)] *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013382#pos=0;0 [in Russian].

12 Quqyq qorgau organdary [Law enforcement agencies] *baikonuradm.ru* Retrieved from: <http://www.baikonuradm.ru/index.php? mod=pp1> [in Kazakh].

13 Qazaqstan Respublikasy Konstitutsiiasy. 30 тамыз 1995 zhyl [The Constitution of the Republic of Kazakhstan] *akorda.kz* Retrieved from: https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution [in Kazakh].

14 Aidarbayeva, S.Zh., & Uderbayeva, B.A. (2016). Dohovornoe urehulirovanie primeneniia kosvennykh nalohov pri realizatsii i vvoze tovarov, a takzhe pri vypolnenii rabot i okazanii usluh na territorii horoda Baikonur [Contractual regulation of the use of indirect taxes in the sale and import of goods, as well as in the performance of work and the provision of services in the territory of the city of Baikonur] // *Izvestiia Natsionalnoi akademii nauk Respubliki Kazakhstan. Seriya obshchestvennykh i humanitarnykh nauk — Proceedings of the national Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Social and humanitarian sciences series, 3, 95–100* [in Russian].

А.В. Турлаев, А.Б. Шакирова*

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан
(E-mail: turlaev_a@mail.ru, altunay.shakirova@mail.ru)*

Білім беру саласындағы жеке тұлға құқықтарының пайда болуы мен дамуының генезисі (тарихи-теориялық талдау)

Мақалада адам құқықтары теориясының дербес санаты ретінде білім беру саласындағы жеке құқықтардың пайда болуы мен даму үрдісі ашылды, осы институттың негізгі ерекшеліктері қарастырылды. Зерттеудің мақсаты білім беру саласындағы жеке құқықтар тенденциясын және осы институттың әртүрлі тарихи дәуірлердегі даму кезеңдерін анықтау болып табылады. Зерттеудің жалпы және арнайы әдістерінің көмегімен, тарихи материалды талдау және қорыту, осы институттың дамуының негізгі заңдылықтарын анықтау мақсатында білім беру саласындағы адам құқықтарының әртүрлі түрлерін қарау жүзеге асырылады. Адам құқықтары теориясы тұрғысынан білім беру саласындағы адамның, қоғамдық институттардың және мемлекеттің құқықтары мен міндеттері қарастырылды. Жүргізілген зерттеудің нәтижесі ретінде білім беру саласындағы жеке адам құқықтарының дамуын кезеңдендіруді жүзеге асыру, адам құқықтарының аксиологиялық аспектілерін қарастыру және зерттелетін институттың дамуының негізгі заңдылықтарын анықтау болып табылады. Білім беру саласындағы жеке адамның құқықтары әр адамның ажырамас құқығы және жалпы адам құқықтары институтының қажетті элементі ретінде қарастырылды, оның мазмұны қолданыстағы қазақстандық, шетелдік және халықаралық құқықты талдау арқылы түсіндірілді. Мақалада заңгерлер мен әлеуметтанушылардың білім беру саласындағы құқық туралы идеялары жүйеленді.

Кілт сөздер: білім, білім беру саласы, генезис, адам құқықтары, құқықтың тарихи дамуы, құқық теориясы.

Kіpіcнe

Генезис — грек тілінен аударғанда шығу тегі, қалыптасуы дегенді білдірді, яғни дамып келе жатқан құбылыстың қалыптасуын, пайда болуын анықтайтын философиялық категория.

Білім беру саласындағы жеке тұлғаның құқықтары, олардың генезисі, әлеуметтік бастаулары мен маңызы — адамзат өркениеті тарихындағы ең өзекті мәселелердің бірі. Бұл құқықтық институттың қалыптасуы мен даму тарихы сонау көне заманнан бастау ала отырып, бүгінгі күнге дейін бірнеше мыңжылдықтар бойы түрлі өзгерістер мен сан-қырлы даму бағыттарын бастан кешіріп қалыптасып отырғанын тарихи деректерден аңғара аламыз. Атап айтатын болсақ, адам құқықтарының құқықтық институт ретінде дамуы Ежелгі Элладан бастап бүгінгі құқықтық тұжырымдалу негізіне дейін созылады. Адам құқықтары институты ол бір күнде пайда болған құбылыс емес, оның даму тарихы сонау көне заман ойшылдарының еңбектерінде көрініс тауып, әр кезеңдегі философтардың, саясаткерлердің және заңгерлердің жүздеген ұрпақтарының зерттеулері арқасында, адам құқықтары деп аталатын үлкен құқықтық институт ретінде қалыптасты. Тарихқа үңіліп қарасақ, адамзат тарихындағы әрбір кезең адам құқықтары саласындағы жетістіктерімен ерекшеленеді. «Өркениет біткеннің өзегі — өрелі білімде» деп ата-бабамыз айтқандай, кез келген адамның тұлғалық ерекшеліктерін ажыратуының өзінде білім алу, білімді болу бұл басты ұстанымдардың бірі деп ойлаймыз. Бүкілдүниежүзілік қауымдастық дамудың көшінде аты озған елдің барлығы байыпты білім мен ғылымға ежелден ерекше ден қойған. Яғни, білім алу бұл адамның тұлғалық қасиеттерін дамытудың бір тармағы деп түсінеміз. Осыған сәйкес, білім алу саласындағы адам құқықтарының пайда болуы мен даму үрдісі ашылатын, осы институттың негізгі ерекшеліктерін ажыратып қарастыратын бұл тақырып бүгінгі күн үшін де өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Білім — адам ойының мәңгілік тақырыптарының бірі. Білім алу ортасындағы туындаған мәселелер қоғамда өздігінен орын алып, оның өзектілігін дәлелдеуді қажет етпейтін, өзін-өзі айқындайтын қанықтылығымен ерекшеленеді. Білім беру мәселелері Ежелгі Шығыс пен Ежелгі Грецияның философиялық және діни жүйелерінің қалыптасу кезеңінде теориялық рефлексия тақырыбына айналды. Периклдің алтын ғасырынан бастап білім қоғамдық оймен адамның кеңейтілген көбеюінің

*Корреспондент автор. E-mail: altunay.shakirova@mail.ru

маңызды саласы ретінде танылады, ал кітап «мәңгі нәрсе» ретінде қабылданады. Осы кезден бастап, білім беру саясаты мемлекеттің ішкі саясатының дербес бағыты ретінде де қалыптаса бастады. Соған қарамастан, білім философиясы және білім туралы құқықтық ойлар зерттеулердің тәуелсіз бағыты ретінде нақты ХХ ғасырдың ортасында орын алады, ал білім беру мәселелеріне арналған алғашқы дүниежүзілік философиялық конгресс тек 1998 жылы өтті.

Адам тұлғасы ұғымының қалыптасуының тарихи процесінде оның бірегейлігі мен қайталанбастығында діни философия ерекше орынды иеленеді. Әлемдік діндердің қазіргі өркениетке қосқан маңызды үлесі — ретінде теңдік, әділеттілік, қайырымдылық, мейірімділік және бауырластық идеяларын жариялаған, әлемдік қауымдастықпен мойындаған адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының алғашқы негізгі болып табылатын тұлға тұжырымдамасы танылады. Жеке құқықтар идеясы және адамның білім алу құқықтары адам құқықтарының табиғи-құқықтық тұжырымдамасымен тығыз байланысты және адамның білім алу құқығын, адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық ретінде танудан ажыратылмайтын түсіну екендігін осы арқылы дәлелдеуге болады. Бұндай тұжырымдаулар ежелгі уақыттан бастап қалыптасқан. Құқық түсінушіліктің табиғилығын сомдаушылар «биліктің бастапқы иесі құдай...», яғни өзі жаратқандары үстінен абсолютты егеменділікті иеленетін және олардың алдында моральдық міндет жүктелмейтін құдай табиғи заңның қайнар көзі болып табылады деп санайды. Әлемде мәңгі және өзгермейтін заң бар, табиғи құқық мәдениеттің даму деңгейіне және адамның құдайға жақындасуына қарай адамдарға ашылады деп тұжырымдаған. Қазіргі кезде табиғи құқық түсінігі жеке тұлғалардың ажыратылмайтын құқықтары призмасы арқылы табиғат пен адамның үйлесуі, оның әділеттілігі, ақылдылығы идеясын сақтайды.

Теориялық негіздер мен әдістер

Мақаланы зерттеуде салыстырмалық үрдістер тәжірибесіне сүйене отырып қарастыратын, әмбебап ғылыми әдістер яғни, диалектика және аксиология, жалпы ғылыми — талдау, тарихи әдіс, салыстыру және құқықтық зерттеулердің жеке әдістері қолданылды. Талдау мен жалпылаудың көмегімен жеке ғалымдардың құқықтық бастаулары, көзқарастары мен теориялары қарастырылды және тарих пен құқық теориясындағы білім беру саласындағы жеке тұлғаның құқықтарын көрсету мәселелерін ашатын жеке пікірлер мен ережелер талданды. Зерттеудің негізі құқықтық нормалар мен қоғамдық қатынастардың динамикалық дамуын және өзгергіштігін көрсететін диалектикалық тәсіл болып табылады. Сонымен қатар, нақты тарихи кезеңдегі білім беру ортасындағы адам құқықтарын реттеудің негізі ретінде әрекет ететін құқықтық қағидалар мен құқықтық құндылықтар метафизикалық негіз ретінде қарастырылды. Зерттеудің теориялық негізіне, В. С. Нерсисянц, М. В. Смирнова, Е. А. Лукашева, Е. М. Смагуловтардың ғылыми еңбектері мен мақала авторларының ғылыми жұмыстары алынды.

Талқылау нәтижелері

Зерттеу барысында өз зерттеулерін білім беру саласындағы жеке құқықтардың даму категориясына арнаған авторлардың әртүрлі көзқарастары қарастырылды. Зерттеу барысында біз келесі нәтижелерге қол жеткіздік.

Білім беру мәселелері Ежелгі Шығыс пен Ежелгі Грецияның философиялық және діни жүйелерінің қалыптасу кезеңінде теориялық тұжырымдалудың тақырыбына айналды. Ежелгі Шығыста тәрбие берудің жалпы қоғамдық әлеуметтік қызметтері ажыратыла бастаған кезде ғана, адамдар білім беру іс-әрекетінің тәжірибесін жалпылау туралы ойлана бастады. Ежелгі дәуірде көптеген елдерде тәрбие мен білім беру күш көрсету, мәжбүрлеу жолдарымен жүзеге асырылды. Нақты тоқтала кетсек, Ежелгі Египет папирустарының бірінде: «баланың құлағы оның артында, ол ұрған кезде тыңдайды» деген сөз жазылған. Осындай деректерге сүйене отырып, сол кездегі тәрбие мен білім берудің зорлық-зомбылық пен физикалық жазаға негізделе отырып жүзеге асырылғанын аңғаруға болады. Тіпті сол кезеңдегі кейбір ойшылдардың тұжырымдауы бойынша бұл әрекет педагогикалық идеяның бір түрі ретінде танылған [1; 29]. Бұл қоғамда баланы жазалау арқылы білім беру қоғам мүшелерінің көзқарасы бойынша тәрбие берудің бір түрі ретінде танылып, оны қазіргі таңдағыдай адамның жеке құқықтарына қол сұғушылық емес, керісінше тәртіпке үйрету, білім беру жолы деп түсінген.

Білім беру кеңейіп, күрделене түскен сайын, тәрбие беру мәселелері бойынша теориялық білімнің арнайы саласы қарқынды дами бастады. Кез келген білім беру, тәрбиелеу жолдары

философиялық көзқарастар мен идеяларға негізделі отырып қалыптасты. Ежелгі мемлекеттердегі әр түрлі тайпалар мен одақтарда қалыптасқан тәрбие мен оқыту негізі отбасында жүзеге асырылған. Ежелгі Шығыс өркениеттерінде қауымдық-рулық жүйеден құл иеленушілік жүйеге дейін отбасылық тәрбиенің бұрынғы дәстүрлері сақталған. Ежелгі өркениеттер тарихына көз жүгіртіп қарасақ, тәрбие мен оқытудың алғашқы баға жетпес мұрасын қалдырғанын көре аламыз. Сол кездегі патриархалдық отбасындағы тәрбие мен білім беру нысандары сақталған құндылықтар Шығыстың әдеби ескерткіштерінде бекітілген: Вавилон патшасы Хаммурапидің «заңдары» (б. з. д. 1750 ж.), Еврей патшасы Сүлейменнің «астарлы әңгімелері» (б. з. д. 1 мың жылдық басы), үнділік «Бхагавадгита» (б. з. д. 1 мың жылдық ортасы) және т. б.

Шумердің «әлемді құру туралы аңызында» және Хаммурапи патшаның «заңдар» жинағында тәрбие ата-ананың міндеті екендігі баса айтылған [2]. Сол кездегі тұжырымдалған «Астарлы әңгіме» педагогикалық идеясына сүйенсек, — әкенің басты міндеті тәлімгер болу, ал баласы ата-ананы құрметтеу қажет екендігі тұжырымдалады («ақылды ұл әкені қуантады, ал ақымақ адам оны жылатады»).

Біздің дәуірімізге дейінгі VI ғасырда Қытайда даосизмнің негізін қалаушы Лао-Цзы білім беруді ұйымдастыру адам мен аспанның үйлесімділігіне жасанды кедергі ретінде қарастырды. Ал тағы бір маңызды діни және дүниетанымдық жүйе — Конфуций ілімі, оның негізін қалаушы Еуропалық транскрипцияда Конфуций ретінде белгілі Кун-Фу-Цзы (б.з. д. 551–479 ж. ж.) білім беру мен тәрбие берудегі тіпті, қоғамдағы барлық қиыншылықтар мен тәртіпсіздіктердің себебін адамның негізгі қасиеттері адалдық, мойынсұну, ата-аналар мен үлкендерге құрмет деп санай отырып, адамдардың моральдық құлдырауынан көрді. Конфуций қоғамда ғылым мен білімнің қамқоршысы ретінде құрметке ие болған. Ол ежелгі Қытайдың педагогикалық тәжірибесін жинақтап, белгілі бір жалпы философиялық және әлеуметтік көзқарастарға негізделген өзіндік білім беру идеяларын білдірді. Тәрбие, адамгершілік өзін-өзі жетілдіру адам өмірінің маңызды факторлары, әл-ауқаттың ажырамас шарттары ретінде қарастырылды [3].

Қытайдағы білім әрқашан үлкен маңызға ие болды, өйткені барлық жоғары лауазымдарға жол мемлекеттік емтихандарды тапсыру арқылы өтті. Теориялық емтихандарды кез келген сыныптағы адам тапсыра алады, бірақ қосымша талап ретінде егер оның отбасында үш ұрпақ ішінде актерлер, шаштараздар, түрмедегілер немесе жезөкшелер болмауы керек болатын, бұл елдерде іс жүзінде білім жеткілікті дәрежеде элиталық болып есептелді.

Классикалық қытай білімі жеке және мемлекеттік болып бөлінетін мектептерден басталды, соңғысы жіктелу ауылдық мектептер шэ-сэ, уездік мектептер сянь-сэ және облыстық мектептер шу-юань болып (ауыл мектептері бірінші сатыға, қалғандары екінші сатыға жатты) бөлінді, барлық білім ақылы болды, бұл жоғарыда тоқталғанмыздай білімнің элиталық екендігін анықтайды. Мектептерде тек ұлдар оқыды, ал әйелдер үйде білім алды. Ер балалар 7–8 жастан бастап мектепке қабылданып отырған және олар мектепке барған кезде сюэ-мин деген жаңа «мектеп» атауына ие болған. Тәрбие қатынастарының негізі — кішілердің үлкендерге деген құрметі болды. Тәлімгер әкесі ретінде саналған. Мұғалімнің қызметі қоғамда ерекше орынға ие болған және ол өте құрметті атақ деп есептелген. Білім алу өте маңызды іс болды. Бұл кезеңде де білім алушылардың құқықтық қорғалу нысаны нормативтік жүйеде мүлдем ескерілмеген, тек кішінің үлкенге құрмет көрсетуі нысанында тәрбиелік бағытта жазалау ғана танылған. Ежелгі кітаптарға сәйкес, Қытайдағы алғашқы мектептер б.з.д. 3-мыңжылдықта пайда болды. Олар Сян және Сюй деп аталды. Сян жастарды тәрбиелеуге және тәлім беруге бел бұған қарттарға арналған баспана түрінде пайда болды. Сюй басында әскери іс, атап айтқанда садақ атуды үйретті. Кейінірек олар оқу орнын белгілеу үшін сюэ (оқыту, оқу) сөзін қолданды. Сюэ туралы алғашқы куәліктер Шан (Инь) дәуірінің (б.з. д. XVI-XI ғғ.) жеке жазбаларында кездескен. Сол кездегі сюэде тек еркін және ауқатты адамдардың балалары ғана оқыды. Оқыту және тәрбиелеу бағдарламасына алты өнер кірді: мораль, жазу, санау, музыка, садақ ату, жылқыны басқару. Жоғарыда қарастырылған деректерге сүйене отырып, Ежелгі Қытайдағы білім алу мен тәрбие жүйесінің мазмұны жалпы философиялық және әлеуметтік көзқарастарға негізделген деп тұжырымдауға болады. Осындай көзқарастардың бірі ретінде Конфуцийдің тұжырымын қарастыруға болады. Оның ойынша тәрбие — адамгершілікті өзін-өзі жетілдірудегі адам өмірінің маңызды факторлары, әл-ауқаттың ажырамас шарттары ретінде қарастырды [4].

Дамытушылық оқыту идеясының тарихы Конфуций заманынан басталады, ол өзінің педагогикалық және дидактикалық мәлімдемелерінде оқытудағы ең бастысы — жан-жақты дамуды қамтамасыз ету деп тұжырымдайды. Содан кейін бұл идеяны Сократ, Квинтилиан өз еңбектерінде

жалғастырды. Дамытушылық оқыту идеясы XVI–XVIII ғасырларда жаңа серпінге ие болды. Онымен М. Монтень, Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, А. Диссервег сияқты танымал оқытушылар мен философтар айналысты.

А.Я. Коменский жаңа заман педагогикасының негізін қалаушы болды. Оның еңбектерінде алғаш болып, балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелерінің теориялық тұжырымдаулары қарастырылды. А.Я.Коменский тәрбиені адамдар мен халықтар арасындағы әділ қарым-қатынасты орнатудың маңызды алғышарттарының бірі ретінде зерттеген. Оның ойынша: «Мектеп тәрбиесі мен білім жастарды болашақ өзін-өзі тәрбиелеу мен білім алуға дайындауы керек», — деп тұжырымдаған [5; 79].

Білім беру ортасындағы адам құқықтарының шектелу нысаны ретінде көрініс тапқан тағы бір қыры, ол қоғамдағы теңсіздік мәселесінің білім алу саласында өзіндік әсерін тигізуі. Дамудың қай кезеңін алып қарасақта әлеуметтік теңсіздік балалардың орта және жоғары білім алуындағы басты кедергілердің бірі болғанын тарихтан жақсы білеміз. Білім беру ортасындағы әлеуметтік теңсіздік мәселесін сонау антикалық дәуір ойшылдарының еңбектерінде де кездестіруге болды. Нақты тоқтала кетсек, кейбір азаматтарды жынысы мен жасына және әлеуметтік жағдайына қарамастан міндетті оқыту және тәрбиелеу идеясы антикалық дәуір ойшылдарының көзқарастарында көрініс тапқан. Аристотель, Платон, Плутарх Сократ, Цицерон және басқа да антикалық дәуір ойшылдары бұл идеяны белгілі бір дәрежеде дамытып, мемлекеттің білімге тікелей қатысуы қажет екенін өз еңбектерінде атап өткен.

Орта ғасырларда Еуропадағы білім беру мәселелері шіркеудің тікелей әсерімен реттелді. Ресейде білім беру құқықтық категория ретінде ең алғаш шіркеулік құқықтың қайнар көзі «Стоглавтың» (1551 ж.) 25 және 26-тарауларында нормативтік жүйеленуге ие болды [6].

Қайта өрлеу дәуірінде антикалық авторлардың философиялық және құқықтық мұрасына қайта оралу орын алды. Себебі, осы кезеңде антикалық ойшылдардың ұстанымын әрі қарай жалғастырып, Т. Кампанелла, М. Монтень, Т. Мор және тағы басқа ойшылдардың идеяларында білім бостандығының қажеттілігі туралы мәселелер өз еңбектерінде жариялана бастады. Еуропалық мемлекеттер мен XVI–XVII ғасырлардағы американдық колониялардың міндетті білім беру және білімге мемлекеттің қатысуы туралы заңдарын зерттеу және талдау арқылы, мемлекеттің азаматтарды біліммен қамтамасыз ету міндетінің нормативтік тұрғыдан бекітуі жаңа заманда көрініс тапқанын аңғарамыз [7].

Ресейде білім Петр I кезінде міндетті сипатқа ие болды, оның жарлығымен білімі жоқ жас жігіттер мен жас ханымдарға үйленуге, тұрмысқа шығуға және мұра алуға тыйым салынды. Оқыту мемлекеттік жалпы білім беретін және арнайы оқу орындарында жүзеге асырылды. Екатерина II 1775 жылы «губернияларды басқаруға арналған мекемелерді» бекітті, онда алдымен өзгеде мекемелермен қатар, атап айта кетсек, ауруханалар, балалар үйлері, қарттар үйлері, ессіз үйлермен, түзету мекемелерімен бірге халық мектептерінің мәртебесі анықталды. Осы құқықтық актіге сәйкес мектептер барлық қалаларда құрыла бастады. Оқу нысанын (мектеп немесе үй) таңдау құқығы ата-аналарға берілді. Оқудың ақысын төлеудің сараланған жүйесі енгізілді: тұрмысы төмен адамдар тегін оқуға құқылы болды, ал табысы орташа адамдар қол жетімді көлемде ақы төлу арқылы оқытыла бастады. [8; 156].

Жаңа кезең ойшылдары білім берудің мемлекеттік маңыздылығын және оны барлық азаматтарға ұсыну қажеттілігін атап өтті. Т. Гоббс, Д. Дидро, Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо өз еңбектерінде білім бостандығы идеяларын дамытты. Бұл идеялар 1791 жылғы Франция Конституциясында көрініс тапты, онда мемлекеттің жалпыға бірдей бастауыш білім беруді қамтамасыз ету міндетін бекітті [9; 258].

И. Кант пен Г.Гегель білім беруді бостандыққа жетудің құралы ретінде сипаттады және білім беру саласындағы мемлекет пен қоғамдық институттардың бірлескен қызметінің міндеттілігін көрсетті. Олардың тұжырымдары бастауыш білім берудің міндеттілігі орнатылған Пруссиядағы заңнамалық жаңалықтардың негізі болды [10; 59].

Ресейде көптеген зерттеушілер 1802–1804 жылдары халыққа білім беруді қайта құрудың бірінші кезеңі деп тұжырымдайды. Осы кезде бұрынғы коллегиялардың орнына бір орталыққа бағынған министрліктер құрылды. Соның бірі 1802 жылы құрылған Халық ағарту министрлігі болды. Бұл министрлік ғылым, әдебиет, баспасөз, ағарту және тәрбие ісін басқарды. Министрліктің қарамағында қоғамның барлық ғалымдары, академиялар, университеттер, барлық жалпы оқу орындары (рухани, әскери және басқа да мамандандырылған оқу орындарын қоспағанда), қоғамдық кітапханалар,

мұражайлар және басқа да мәдени мекемелер болды. 1803 жылы Халық ағарту министрлігі «Халық ағарту ісінің бастапқы ережелерін» жариялады. Бұл «Ережелер» бойынша бүкіл Ресей 6 оқу округтарына бөлінді, әр оқу округын мемлекет шенеунігі — оқу округының попечителі басқарды. Осылай халық ағарту ісін басқарудың қатаң бюрократтық жүйесі құрылды. 1804 жылы «Оқу құралдарының жарғысы қабылданды». Осы «Жарғы» бойынша Ресейде жаңа оқу жүйесі 4 сатыдан тұратын болды:

- университеттер (жоғары саты);
- гимназия (орта саты);
- уездік училищелер (аралық саты);
- приходтық мектептер (төменгі саты).

Приходтық мектептер әр қала мен селолық жерлерде ұйымдастырылды. Бұлар оқу мерзімі бір жылдық мектептер еді. Бұл мектепке уездік училищелерге оқушылар әзірлеу, дін тәрбиесі мен элементарлық сауат ашу міндеттері жүктелді. Мектептің оқу жоспарында «Құдай заңы» мен ережелері, оқу, жазу, арифметиканың бастапқы төрт амалы, үй тұрмысы мен денсаулыққа байланысты оқыту пәндері қаралды. Приходтық мектептер мемлекет қарамағына алынбады, оларды ұйымдастыру жергілікті басқару органдарына жүктелді. Шаруалардың балалары бұл мектепте оқи алмады.

Уездік училищелер — губерниялық және уездік қалаларда ашылды. Бұлар оқу мерзімі екі жылдық оқу орындары болды. Училищелердің оқу жоспарына 15 оқу пәні: «Құдай заңы», орыс тілі грамматикасы, жағрафия, тарих, арифметика, геометрия, физика, жаратылыстану, бастапқы технология, т.б. пәндер қамтылды.

Гимназиялық білім беру 4 жылға созылды, оқу жоспарына латын және қолданыстағы шет тілдері, тарих, статистика, поэзия, әдебиет, математика, жаратылыс тарихы (минералогия, ботаника, зоология, коммерция, технология, сурет) енгізілді. Дін сабағы қамтылғанымен, орыс тілі оқу жоспарына енгізілген жоқ.

Қазіргі жағдайда қоғам мен мемлекеттің пәндік-практикалық қызметінің тұрақты, тәуелсіз саласы ретінде білім беру танылады. Білімді бір ұрпақтан екінші ұрпаққа беруді жүзеге асыруға арналған білім беру саласын әлеуметтанушылар дәстүрлі түрде отбасылық, экономикалық, саяси және азаматтық қоғамның діни институттарымен қатар қоғамдық жүйенің негізгі функционалды органы (негізгі әлеуметтік институт) деп таниды.

Білім беруді негізгі әлеуметтік институт ретінде мойындаудан білім беру қатынастары азаматтық, әкімшілік, еңбектік және басқа да құқықтық қатынастармен қатар жүретін құқықтық қатынастардың ерекше түрін құрайды деген логикалық қорытынды жасауға болады. Өздеріңіз білетіндей, қоғамдық қатынастардың салыстырмалы түрде тәуелсіз және кең таралған түрі ғана заңның жеке саласының зерттеу пәні бола алады.

Заңды түрде білім беру саласы негізгі әлеуметтік институт ретінде танылады, өйткені әлеуметтік институтқа тән белгілердің барлығы білім беру саласында кездеседі [11; 186].

Талқылау

Білім беру саласындағы жеке құқықтардың пайда болуы мен дамуы туралы мәселелерді зерттеу және талдау ежелгі дәуірден бастап, бүгінгі күнге дейінгі бірнеше мыңжылдықтарды қамтыды. Сонымен қатар, дамудың қай кезеңін алып қарасақта, кез келген қоғамдық дамудың көшінде жүрген мемлекеттер ең бірінші кезекте өздерінің болашағын жарқын ету үшін өскелең ұрпағының ілім-біліммен қалыпты сусындап өсуіне көптен көп көңіл бөлінген. Білім беру саласындағы жеке құқықтардың пайда болуы мен дамуының теориялық және тарихи сипаты ашылатын бүгінгі таңдалған тақырыбымызда осы саладағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осы мәселені толық түсініп, қажетті деңгейде талдау үшін білім беру тарихы мен бірінші кезең құрылымындағы білім беру субъектілері мен білім беру институттарының пайда болуы туралы егжей-тегжейлі тоқталу қажет. Білім — адам ойының мәңгілік тақырыптарының бірі. Білім беру мәселелері Ежелгі Шығыс пен Ежелгі Грецияның философиялық және діни жүйелерінің қалыптасу кезеңінен бастап теориялық ойлау тақырыбының өзегіне айналған және ол Ежелгі, Орта ғасырлар, Антикалық дәуір, Қайта өрлеу және жаңа заман ойшылдарының идеялары мен тұжырымдарының негізі бола отырып, сол қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі «тәрбиелеу» немесе «оқыту» туралы туындаған мәселенің шешілуіне септігін тигізіп отырғанын тарихтан жақсы білеміз. Нақты «білім» терминдері XVIII ғасырда антикалық философияда кеңінен қолданыла бастады және тек XVIII ғасырдан бастап «білім» сөзі оқытудың

барлық деңгейлерінде қарастырылып, олардың басым мақсаттары адамгершілік тәрбие және белгілі бір дағдылар мен білімді дамыту негізінде анықталды. Жаңа заман кезеңіне дейін білім алу құқығы және оның негізгі қағидалары педагогикаға негізделі отырып дамыды, осыған сәйкес бұл кезеңге дейін адамның білім алу құқығы құқықтық негіз ретінде қарастырылмаған. Яғни, білім алу құқығының қағидалары педагогикалық мазмұнда танылып, адам құқығының субъективті көрінісі ретінде жүзеге асырылмаған. Олар білім беру саласындағы белгілі бір басымдықтармен байланысты, білім беру мен оқыту әдісінен құрылды. Бұл қағидалардың алғашқы нормативтік сипаты XVIII ғасырдың аяғы — XIX ғасырдың басында қалыптаса бастады, ал білім алу құқығы конституциялық және басқа да заңнамалық актілерде XX ғасырдың бірінші жартысында ғана адам құқықтарының бір санаты ретінде қалыптастырылды. Бұл тұжырыммен көптеген ойшылдар толық келіседі. Солардың бірі, академик В.С. Нерсисянц білім алу құқығының теориялық негіздемесін келесідей түсіндіреді: «әрбір құқық жүйесінің тарихы адамды құқық субъектісі ретінде қарастыра отырып, белгілі бір заңды тұжырымдамаларында оның құқықтары мен міндеттерінің, бостандығының болу немесе болмауы туралы түсініктерді (анық немесе жасырын) қарастырады. Осыған сәйкес кез-келген құқық және құқықтық ілімдер — адам құқықтарының дамуы туралы көзқарастар мен қалыптасу тарихының жиынтығынан туындайды және адам құқықтары теориясының бір санаты ретінде қалыптасады...» [12; 49].

Ерте заманның өзінде де ойшылдар балаларды тәрбиелеу мен оқытудың жалпыға бірдей міндетті нысанының қажет екенін түсінген. Тіпті антикалық философия өкілдерінің еңбектерінде білім берудің жалпыға ортақ нысаны қалыптаспайынша оның қоғам үшін маңыздылығының жоқ екендігін ажырататын ойларды кездестіруге болады. Мысалы, «кез келген адам, ол тіпті дарынды немесе дарынсыз болсада өзі жетістікке жетуді қалайтын нәрсесін оқып үйренуі керек», — деп Сократ қоғамдағы барлық адамдардың тең дәрежеде білім алуының қажеттілігін түсіндіреді [13; 57]. Ал Платон Сократтың тұжырымын қолдай отырып, келесідей көзқарас білдіреді: «мектепке әкесі қалаған адам ғана емес, барлық балалар келуге, тәрбие алуға міндетті, өйткені балалар ата-аналарына қарағанда мемлекетке көбірек тиесілі, егер мұның бәрі менің заңыммен болса, әйелдер үшін де, ерлер үшін де бірдей міндеттер едім...» [14; 145]. Осылайша, Платон жынысына қарамастан, елдің барлық еркін азаматтары үшін міндетті білім беруді құруды ұсынды. Сонымен қатар, Грек философтарының еңбектерінде алғаш рет білімге тең дәрежеде қол жеткізудің маңыздылығы мен қатар, білім беру ұйымына мемлекеттің қатысу қажеттілігі туралы да ой айтылған.

Білім беру мәселесіне қатысты қазіргі кездегі көзқарастарға талдау жасай кетсек, оның түрлі қырлары мен мазмұндалу нысандарын ашып көрсетуге болады. Қазіргі кезде білім беруді құқықтық санат ретінде тани отырып, білім беруді арнайы қоғамдық қатынастарды реттей алатын құқықтық қызмет ретінде қарастырады және білім беру қызметтерінің түсінігін нақты ажыратады. Білім беру қызметтері — білім, білім беру, кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру мақсатымен анықталған, нақты субъективті мазмұнға ие білім беру қызметінің элементі [15; 24]. Сонымен қатар, қазіргі заманғы болмысқа сәйкес білім алудағы адам құқығын, мәдени құқықтардың бір түрі ретінде де тану ажыратылады. Мәдени құқықтар мен бостандықтар адамның білім беру, мәдени және рухани деңгейін көтеруге жағдай жасайды, оның толыққанды және үйлесімді дамуына ықпал етеді. Осылайша, кез-келген адам өз өмірі бойы өзінің мәдени құқықтарын толығымен пайдаланады. Білім алу құқығы мәдени құқықтардың ішіндегі қазіргі өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады.

Қорытынды

Жоғарыда айтылған және қарастырылған негіздерге сәйкес келесідей қорытындылар жасауға болады. Тарихи дамудың алғашқы кезеңдерінде білім беру мәселелері тек педагогикалық мазмұнда қарастырылған және «оқыту» — тәрбие берудің бір түрі ретінде анықталып, отбасы қатынастарын жүзеге асырудың құралы ретінде пайдаланылған. Сонымен қатар, білім беру ұғымдары тәрбие беру ұғымдарынан еш ажыратылмай ортақ түсінік ретінде қолданылған және ежелгі дәуірде көптеген елдерде тәрбие мен білім беру күш көрсету, мәжбүрлеу жолдарымен жүзеге асырылды. Бұл қоғамда баланы жазалау арқылы білім беру қоғам мүшелерінің көзқарасы бойынша тәрбие берудің бір түрі ретінде танылып, оны қазіргі таңдағыдай адамның жеке құқықтарына қол сұғушылық емес, керісінше тәртіпке үйрету, білім беру жолы деп түсінген. Білім беру ортасындағы адам құқықтарының шектелу нысаны ретінде көрініс тапқан тағы бір қыры ол қоғамдағы теңсіздік мәселесінің білім алу барысындағы әсері. Жоғарыда қарастырып кеткен тарихи кезеңдердің қай-қайсысын алып қарасақта, сол кезең ойшылдарының еңбектерінде көзделгендей, білім алу қоғамдағы кейбір азаматтардың

жынысы мен жасына және әлеуметтік жағдайына сәйкес шектелгенін аңғарамыз. Жалпы білім беру саласындағы жеке құқықтардың құқықтық сипатта көрініс таба бастауы XVIII ғасырдың аяғы — XIX ғасырдың басында жүзеге асырыла бастады, ал білім алу құқығы конституциялық және басқа да заңнамалық актілерде XX ғасырдың бірінші жартысында ғана адам құқықтарының бір санаты ретінде қалыптастырылды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Старикова, Л.Д. История педагогики и философия образования: учеб. и практ. для вузов / Л.Д. Старикова. — 3-е изд. с доп. — М.: Юрайт, 2018. — 435 с.
- 2 Законы Хаммурапи: хрест. по истории государства и права зарубежных стран: [В 2 т.]. — Т. 1. — М.: НОРМА-ИНФРА, 2009. — 367 с.
- 3 Чанышев А.Н. Философия древнего мира: учеб. для вузов / А.Н. Чанышев. — М.: Академический проект, 2001. — 608 с.
- 4 Литвинова Л.В. Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. — Т. 1 / Л.В. Литвинова. — М.: Мысль, 1972. — 363 с.
- 5 Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / А.И. Пискунов. — М.: Просвещение, 1981. — 385 с.
- 6 Смирнова М.В. Становление конституционного права на образование в негосударственных общеобразовательных учреждениях России / М.В. Смирнова // Юрист вуза. — 2007. — № 5. С. 10–13.
- 7 Бондаревский А.Е. Развитие права человека на образование в политической и правовой мысли: от античности до начала XX века / А.Е. Бондаревский // Тр. Ин-та государства и права РАН. — 2012. — № 4. — С. 19–30.
- 8 Батыр К.И. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права: [В 2 т.] / К.И. Батыр. Е.В. Поликарпова. — М.: ЮристЪ, 1996. — 581 с.
- 9 Иванов А.А. История государства и права зарубежных стран: учеб. пос. для студ. вузов, обучающ. по спец. «Юриспруденция» / А.А. Иванов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. — 343 с.
- 10 Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. — М.: Мысль, 1990. — 205 с.
- 11 Волков Ю.Г. Социология / Ю.Г. Волков, И.В. Мостовая. — М.: Гардарики, 2001. — 432 с.
- 12 Лукашева Е.А. Права человека / Е.А. Лукашева. — М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1999. — 573 с.
- 13 Нерсисянц В.С. Сократ / В.С.Нерсисянц. — М.: Наука; Сер. Научные биографии, 1977. — 152 с.
- 14 Платон. Диалоги / Платон. — М.: Мысль, 1986. — 607 с.
- 15 Шаймуханова Ж.Т. Понятие и сущность образовательной услуги как правовой категории / Ж.Т. Шаймуханова, Е.Ш. Дусипов, Р.Н. Мишель // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Право. — 2020. — № 3 (99). — С. 23–30.

А.В. Турлаев, А.Б. Шакирова

Генезис зарождения и развития прав личности в образовательном сфере (историко-теоретический анализ)

В статье раскрыт процесс зарождения и развития прав личности в образовательной сфере как категории теории прав человека, рассмотрены основные особенности этого института. В качестве цели исследования выступают тенденции прав личности в образовательном сфере и этапы развития этого института в разные исторические эпохи. С помощью общих и специальных методов исследования осуществлены анализ и обобщение исторического материала, показана история развития права человека в образовательном сфере с целью выявления основных закономерностей развития этого института. С точки зрения теории прав человека рассмотрены права и обязанности человека, общественных институтов и государства в сфере образования. Результатами проведенного исследования показаны периодизация развития прав личности в образовательном сфере, рассмотрение аксиологических аспектов прав человека и выявление основных закономерностей развития исследуемого института. Права личности в образовательном сфере изучены как неотъемлемое право каждого человека и необходимый элемент института прав человека в целом, его содержание раскрывается путем анализа действующего казахстанского, зарубежного и международного права. Кроме того, систематизированы представления юристов и социологов о праве в образовательном сфере.

Ключевые слова: образование, образовательная сфера, генезис, право человека, историческое развитие права, теория права.

A.V. Turlayev, A.B. Shakirova

The genesis of the origin and development of individual rights in the educational sphere (historical and theoretical analysis)

The article reveals the process of the emergence and development of individual rights in the educational sphere as a category of the theory of human rights, discusses the main features of this institution. The purpose of the study is to identify the tendency of individual rights in the educational sphere and the development stages of this institution in different historical eras. Using general and special research methods, the analysis and synthesis of historical material, to show the history of the development of human rights in the educational sphere in order to identify the basic laws of this institution development are carried out. From the point of view of the theory of human rights, the rights and duties of a person, public institutions and the state in the field of education. The study result is the implementation development of the periodization of the of individual rights in the educational sphere, consideration of the axiological aspects of human rights and the identification of the main patterns of development of the institution under study is. Individual rights in the educational sphere are considered as an inalienable right of every person and a necessary element of the human rights institution as a whole, its content is revealed by analyzing the current Kazakh, foreign and international law. The article systematizes the views of lawyers and sociologists about the law in the educational sphere.

Keywords: education, educational sphere, genesis, human rights, historical development of law, law theory.

References

- 1 Starikova, L.D. (2018). *Istoriia pedahohiki i filosofii obrazovaniia: uchebnik i praktikum dlia vuzov* [History of pedagogy and philosophy of education: textbook and workshop for universities]. Moscow: Yurait [in Russian].
- 2 *Zakony Khammurapi: Khrestomatiia po istorii hosudarstva i prava zarubezhnykh stran* (2009). [The laws of Hamurapi. Reader on the history of state and law of foreign countries]. Moscow: NORMA-INFRA [in Russian].
- 3 Chanyshv, A.N. (2001). *Filosofii drevnego mira* [Philosophy of the ancient world]. Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].
- 4 Litvinova, L.V. (1972). *Drevnekitaiskaia filosofii. Sbranie tekstov v dvukh tomakh* [Philosophy of the ancient world: Textbook for universities]. Moscow: Mysl[in Russian].
- 5 Piskunov, A.I. (1981). *Khrestomatiia po istorii zarubezhnoi pedahohiki* [Textbook on the history of foreign pedagogy]. — Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
- 6 Smirnova, M.V. (2007). *Stanovlenie konstitutsionnoho prava na obrazovanie v nehosudarstvennykh obshcheobrazovatelnykh uchrezhdeniiakh Rossii* [Formation of the constitutional right to education in non-state educational institutions in Russia]. *Yurist vuza — Lawyerhigher educational*, 5. 10–13 [in Russian].
- 7 Bondarevskii, A.E. (2012). *Razvitie prava cheloveka na obrazovanie v politicheskoi i pravovoi mysli: ot antichnosti do nachala XX veka* [Development of the human right to education in political and legal thought: from antiquity to the beginning of the XX century]. *Trudy Instituta hosudarstva i prava Rossiiskoi akademii nauk — Proceedings of the Institute of state and law of the Russian Academy of Sciences*, 4, 19–30 [in Russian].
- 8 Batyr, K.I., & Polikarpov, E.V. (1996). *Khrestomatiia po Vseobshchei istorii hosudarstva i prava* [Reader on the General History of State and Law]. Moscow: Yurist [in Russian].
- 9 Ivanov, A.A. (2012). *Istoriia hosudarstva i prava zarubezhnykh stran* [History of state and law of foreign countries]. Moscow: YUNITI-DANA [in Russian].
- 10 Hehel, G.V.F: (1990). *Filosofii prava* [Philosophy of law]. Moscow: Mysl [in Russian].
- 11 Volkov, Iu.G., & Mostovaia, I.V. (2001). *Sotsiologiiia* [Sociology]. Moscow: Hardariki [in Russian].
- 12 Lukasheva, E.A. (1999). *Prava cheloveka* [Human rights]. Moscow: Izdatelskaia hruppa NORMA- INFRA [in Russian].
- 13 Nersesiants, V.S. (1977). *Sokrat* [Socrates]. Moscow: Nauka; Serii Nauchnye biohrafii [in Russian].
- 14 Platon. (1986). *Dialohi* [Dialogues]. Moscow: Mysl [in Russian].
- 15 Shaimukhanova, Zh.T., Dusipov, E.Sh., & Mishel, R.N. (2020). *Poniatie i sushchnost obrazovatelnoi usluhi kak pravovoi katehorii* [The concept and essence of educational services as a legal category]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Serii Pravo — Bulletin of the Karaganda university. Series Law*, 3 (99), 23–30 [in Russian].

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE

DOI 10.31489/2020L4/58-67

UDC 343.611.1

A.A. Biyebayeva¹, A.M. Kalguzhinova^{2,*}, A.T. Zhumasheva³

¹ Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan;

² NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov»

(E-mail: ardak_22@mail.ru, aigul.kalguzhinova@ksu.kz, g_aigul73@mail.ru)

Revisiting the improvement of the criminal legislation of the republic of Kazakhstan on liability for the murder for hire

The article is concerned with consideration of the signs of murder for hire, the identification of types of accomplices in the commission of murders for hire, the concept of hiring in the commission of a killing, the social grounds for increasing responsibility for these circumstances qualifying the killing. The authors carried out a historical and legal analysis of the customary law of Kazakhs, Soviet and modern domestic criminal legislation regulating responsibility for murders. The bases of differentiation of criminal responsibility for aggravated killing have been determined. The concept and signs of the composition of murder for hire are analyzed, the reasons for the imperfection of the legislative formulation of this aggravating sign are revealed. The empirical basis of the study is composed of the statistical data of the Committee on Legal Statistics and Special Records of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, analytical reviews, generalizations of judicial practice, published judicial practice of consideration of criminal cases on murders, as well as materials of criminal cases, acts of the «Taldau» forum, intended to ensure monitoring the quality of judicial acts, analysis of the results of the current activities of the courts, information support for litigants, practicing lawyers, use in scientific and research activities. The reliability of the obtained results is determined by the research methodology, analysis of theoretical and practical data. Studying the issues of correct legal assessment and effective prevention of the murder for hire, analysis of the ways of legal expression of this feature in the norm of criminal law constitute an important direction in the development of criminal law theory, designed to ensure the transition from the empirical basis of legal education to scientific one.

Keywords: lucrative killing, murder for hire, contract killing, qualification, judicial practice, warning.

Introduction

Murder is one of the most ancient crimes in the criminal law. This crime has always been given exceptional attention in the theory and history of domestic and foreign criminal law, as well as in law enforcement practice.

Among all the aggravating circumstances of murder, it seems relevant to consider the issues of qualification of a murder for hire, since its defining features are an additional object, lucre as a sign of the subjective side and the subjective corpus delicti.

The tendency to commit murders by organized groups, which are created for committing one or more murders, as well as murders for hire, appeared in the early 80s. The proportion of murders committed for motives of gain was 17 %, and at the end of the 90s this figure rose to 40 %. The significant public

*Corresponding author's e-mail: aigul.kalguzhinova@ksu.kz

outcry caused by the murders for hire made it necessary to promptly take drastic measures to prevent them [1].

This qualifying feature was first provided in a clause «I» part 2 of article 111 of the Model Criminal Code for the member states of the Commonwealth of Independent States, approved by the resolution of the Interparliamentary Assembly of the member states of the Commonwealth of Independent States on February 17, 1996.

The 1997 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, in its original edition, stipulated responsibility for lucrative killing, as well as for a murder for hire (clause «z», part 2 of article 96 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan). The Law of the Republic of Kazakhstan «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Combating Crime» dated May 5, 2000, sets forth this qualifying feature in the following edition «for lucrative motives, as well as for hire or associated with robbery, extortion or banditry».

On August 10, 1999, the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan approved a joint instruction «On an approximate unified approach of law enforcement agencies in assessing and classifying intended killings as «contract».

In the current domestic criminal legislation (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan 2014), the analyzed qualifying feature is retained in the previous edition — «for lucrative motives, as well as for hire, or associated with robbery or extortion».

The content of murders for hire, like all other aggravating signs of murder, is disclosed in the normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated May 11, 2007 «On the qualification of certain criminal offenses against human life and health».

However, the issues of qualification of murders for hire are still not clear enough, controversial and cause difficulties for law enforcement. In this regard, practical and scientific workers face difficulties in law enforcement when qualifying this type of murder, caused by the impossibility of an accurate interpretation of the qualifying signs of murders, the unclearness of their social grounds, unsuccessful legal expression of these grounds as part of a crime.

All of the above indicates the relevance of the research topic and the urgent need to solve many problems at the level of criminal law and law enforcement practice.

The purpose of this article is to develop a private criminal law theory, including a comprehensive study and analysis of criminal law and criminological problems arising in the process of qualifying and preventing murders for hire.

The object of the research is criminal law provisions stipulating liability for murders for hire, problems of their qualifications. We will also consider the issues of qualification of murder by association, since their defining feature is the subjective corpus delicti. A separate analysis of the data of official statistics, investigative and judicial practice for the designated category of cases was held.

Methods and Materials

The methodological basis of the research was formed by the dialectical method of cognition, which helped to reflect the relationship between theory and practice, the form and content of the research object, the dynamics of the development of quantitative and qualitative changes in the considered socio-economic and criminal-legal phenomena.

At the theoretical level of the research, the analysis and synthesis of historical, philosophical knowledge, criminal law and criminological views were used. In the course of the research, special methods were also used: the statistical method, the method of document research, the comparative jurisprudence.

Results

Responsibility for the murder was provided in all criminal laws in force on the territory of Kazakhstan. However, it should be noted that the first direct reference to the institution of murder for hire in the text of the law is given in Russian criminal law in the Voinsky Articles of April 26, 1715, published by Peter the Great, which provided liability for a murder committed by bribery.

Kazakh customary law distinguished between punishable and non-punishable murders; aggravated murder, mitigating murder and ordinary murder. Among all the types of murders in Kazakh society, the most widespread were revenge killings of feudal civil strife, usually accompanied by barimta and similar actions. At the same time, the murder has an open character.

The Criminal Codes of the RSFSR of 1922 and 1926, as well as the Criminal Code of the Kazakh SSR of 1959, highlighting the chapter «Crimes against life, health, freedom and dignity of the individual», provided responsibility for murder. The wording of aggravated killing varied:

- out of greed, jealousy and other base motives, etc. (Criminal Code of the RSFSR 1922 and 1926),
- out of lucrative motives (Criminal Code of the Kazakh SSR 1959).

We also consider it important to note that the Criminal Codes did not contain a general definition of murder, which many modern authors note as a disadvantage of these legislative acts.

A qualitatively new stage in the development of national criminal law should be considered the period from the moment of proclamation of the state sovereignty of Kazakhstan (Declaration «On the state sovereignty of the Kazakh SSR» of October 25, 1990) up to the present.

The 1995 Constitution of the Republic of Kazakhstan proclaimed a course for the creation of a democratic civil society in which human rights and freedoms are the highest values, and their observance and protection are recognized as the duty of the state. This approach determined the hierarchy of tasks of criminal legislation, the construction of the system of the Special Part of the Criminal Code.

On July 16, 1997, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was adopted, on January 1, 1998 entered into force.

It is necessary to highlight the role of the Model Criminal Code in the formation of national criminal legislation for the member states of the Commonwealth of Independent States, approved by the resolution of the Interparliamentary Assembly of the member states of the Commonwealth of Independent States on February 17, 1996. The chapter «Crimes against a person» begins precisely with the regulation of criminal liability for crimes against life. Article 111 of the Criminal Code provides the main, aggravating and special aggravating circumstances. Part 1 of Article 111 of the Criminal Code reveals the concept of murder, this is the deliberate deprivation of the life of another person. An aggravating sign of a criminal act is determined to be killing for lucrative motives, as well as for hire (clause «I», part 2 of article 111 of the Criminal Code). A feature of the Model Criminal Code is that it does not define specific types, terms and amount of punishments, but only indicates the category of the crime — all types of murder are designated as especially grave crimes.

At the same time, the adoption of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not mean that the reform of the criminal legislation has been completed. New stages in the development of national law are associated with the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 20, 2002) and the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 21, 2009). Social grounds for improving legislation were taken into account when making amendments and additions to Article 96 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan by the Laws of the Republic of Kazakhstan dated May 5, 2000, July 10, 2009, December 10, 2009, July 3, 2013.

The new Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was adopted on July 03, 2014, entered into force on January 01, 2015. In the original edition, the article for murder, as well as the considered qualifying feature, is retained in the previous edition — «for lucrative motives, as well as for hire, or associated with robbery or extortion». The changes were expressed only in the numbering of paragraphs of the articles in Arabic numerals.

The laws of the Republic of Kazakhstan dated November 7, 2014 and December 27, 2019, aimed at improving liability for murder, differentiated criminal liability depending on the form of complicity and the age of the victim.

According to Part 1 of Article 99 of the Criminal Code, murder is recognized as unlawful intentional cause of death to another person. This definition of murder most fully reflects all the signs of a crime, and allows you to distinguish it from other crimes against life.

All murders are traditionally divided into three types: simple, qualified and privileged. A simple murder is a murder committed in the absence of at least one mitigating or aggravating circumstance (part 1 of article 99 of the Criminal Code). Privileged murders include components containing signs that mitigate criminal liability and punishment (Articles 100–104 of the Criminal Code). Qualified murder is a component containing signs that aggravate criminal liability and punishment (part 2–3 of article 99 of the Criminal Code). These signs are used by the legislator to construct a more dangerous type of acts, to establish new limits of punishment in the law.

In the current criminal legislation, the qualifying signs of a murder are located depending on their connection with certain elements of the crime: characteristics of the victims; features of the method of commission; committing murder by association; the motive for the murder; the complex of murder and other crimes; the purpose of the murder; multiple crimes; the setting of the murder. The rules for constructing compound norms used to form qualified murder cases comply with the requirements of legal technology.

Discussion

Analysis of the criminal law literature indicates that there is no clear and reasonable approach to understanding murder for hire among scientists.

For example, E.F. Pobegailo considers «murder for hire» and «contract killing» as synonymous, interchangeable terms. Some researchers distinguish between these terms, proceeding from the fact that murder for hire presupposes material reward, and murder «for hire» can be committed without it [2; 41].

So, M.D. Shargorodsky notes that «The degree of public danger of a murder for hire (for material award) is much higher than contract killing, devoid of a lucrative basis. In our opinion, this is due to the fact that in case of a murder for hire, a higher degree of antisociality (individualism) is manifested both on the part of the hirer and on the part of the performer. Other, non-lucrative motives and motives that are; not specified in this qualified murder, cannot be ranked (and even by law enforcement officers) as aggravating or special aggravating circumstances» [3; 62].

A.N. Popov identifies three approaches to the relationship between the concepts of «murder for hire» and «contract murder»: 1) these concepts completely coincide; 2) the first concept in its content is covered by the second, because murder for hire presupposes material reward, and contract murder can be committed without material award; 3) the first concept in its content is broader than the second, because it is a contract murder that is lucrative, since it is committed for material reward, and murder for hire can be committed for other reasons. It seems that it is impossible to use something else instead of a legislative definition without a good reason, since such a substitution of concepts only leads to terminological confusion and does not contribute to the understanding of the provisions of the law [4; 97].

Generally, the disagreements between researchers are due to different interpretations of its motives.

We agree with M.V. Gevorgyan that, «creating this norm and placing murder for hire on a par with the commission of the same act out of lucrative motives and others, the legislator did not take into account the social danger and characteristic features of this type of crime. Secondly, in the theory of criminal law there is a problem of the ambiguity of the name of this type of murder, since first in the publicistic and then in the legal literature «murder but hire» received a more common name — «contract murder». Thirdly, «murder for hire» and «contract murder» are different types of murder, both in their etymological and criminal-legal content. Fourth, almost all types of qualified types of murders provided in Part 2 of Art. 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, can be committed for hire or by contract, which leads to an increased social danger of these crimes and the need for a more deeply scientific approach to their study» [5].

Some scholars refer to murder for hire only when the murder is committed for material reward. For example, L.A. Andreeva is fair to call murder for hire «a special case of murder for lucrative motives» and emphasizes that «it cannot be committed without an orientation toward material gain» [6; 8].

For example, R. worked as a sales representative at M.'s LLP. Due to the occurrence of financial problems at M.'s firm, he decided to conduct an audit and demanded that R. return the money, his debt amount was 3,055,219 tenge. Unable to pay the debts, R. asked the previously convicted A. to commit the murder of M.

A. told R. that this «job» would cost \$50,000, but R. said he could pay \$5,000.

A. agreed, invited Z. with him and called M. out of the house. A. got into M.'s car in the back seat and Z. sat next to him. A. told him that R. had ordered his murder, on this basis a quarrel arose between them. Z. intercepted M.'s hand, after which A. struck several blows with a screwdriver in the area of M.'s neck. Then they removed the gold ring from M.'s hand, pulled money out of his trouser pocket and fled the scene.

An act of forensic medical examination established that M.'s death occurred from acute blood loss, which developed as a result of a penetrating stab wound to the left lateral surface of the neck with complete intersection of the carotid artery.

By the decision of the collegium A. and Z. were sentenced to 19 and 16 years of imprisonment, respectively, with confiscation of property [7].

As we have already noted, most often, rewards are paid in money. But in separate cases, the courts face situations when a murder for hire and for lucrative motives is committed not for monetary, but for other material reward.

For example, U. hired G. and I. to kill her husband, promising them to hand over her husband's car. G. and I. in U.'s apartment strangled U.'s husband — V., who was in a state of strong alcoholic intoxication, after which V.'s corpse was drowned in the lake [8].

However, we cannot fully agree with L.A. Andreeva's statement that «lucrative motives are present only in the actions of the performer, and they are absent in the actions of the hirer» [6, 9], since judicial practice knows both examples of the presence of a lucrative interest in the organizer of the crime and the absence of such.

Other scholars admit the possibility of recognizing the murder as committed for hire and in cases where the murder was conditioned not only by material, but also by a different kind of reward. So, A.N. Krasikov adheres to the point of view that a murder for hire may not be associated with self-interest. In particular, he points out that a murder can be committed in the name of «moral gratitude» on the part of an influential hirer, in the name of like-mindedness, for a woman's consent to «pay off» for a murder with a criminal by sexual intercourse, etc. [9; 82]

There is no doubt that the murder can be committed on the grounds that A.N. Krasikov names. However, it is worth agreeing with the legitimacy of the issues raised in this regard by A.P. Popov: «Are there any signs of a simple murder in the cases indicated by A.N. Krasikov? Or, according to the scientist, for a murder to be recognized as committed for hire, it is enough to establish that the killer acted at the request of another person? Then where is the line between a murder for hire and a murder committed at the instigation of another person?» [10; 143]. Unfortunately, we did not find the answer to these questions in the cited publication.

Some scholars do not make the commission of a murder for hire conditional on any reward. The main sign of such a murder, in their opinion, is that the performer is not acting on his own initiative, but in the interests of the hirer. For example, E.A. Loginov believes that the characteristic feature of a murder for hire is not the motive of the performer of the crime, but his awareness that the murder is committed in the interests of another person in connection with the receipt of such order from the him. At the same time, the performer can be guided by any motives — both selfish and others (revenge, fulfillment of an official duty, solidarity, assertion of his authority in order to «show what he is capable of», etc.). Based on the above, E.A. Loginov concludes that the determining factor of a murder for hire should be considered the presence of the fact of the order (hiring) and the realization of this circumstance by the performer of the murder [11; 13]. If one follows this approach, then any murder that is not caused by the own initiative of the person executing it, should be classified as committed for hire.

As the analysis of the investigative and judicial practice shows, in the overwhelming majority of cases of hired murders there are «domestic» motives, long-term antagonism, there are also lucrative, political motives.

At the time, the Supreme Court of the USSR drew attention to the following mistakes that were made in determining the co-execution of a murder:

- participants in group beatings, whose intent was not aimed at taking the victim's life, are condemned as accomplices of the murder;

- do not prosecute persons who participated in the attack on the victim, but caused him less significant damage than other attackers; the circumstances indicating that these persons had intent to kill are not taken into account;

- actions of some of the co-perpetrators are regarded as complicity, despite the fact that they committed actions similar to those of other persons prosecuted for the murder;

- when the participants in the murder commit heterogeneous actions, it is not taken into account that co-perpetrators may also be persons whose actions were not only homogeneous, but also characterized by varying degrees of intensity or use of the instruments of crime;

- the persons who participated in the murder are not recognized as co-perpetrators of the murder (for example, A. held the victim with his hands, B. at that time hit him on the head with a hard object, which led to death); in this case, both persons are co-perpetrators of the murder, including A., although he did not strike the victim [12; 59].

As it can be seen, the Plenum of the Supreme Court of the USSR, referring to the variety of specific circumstances of co-execution in the murder, did not offer a generalized formulation of co-execution of this crime, limiting itself, in essence, to an analysis of the disadvantages of judicial practice.

It is also important to emphasize that co-executing does not exclude the distribution of roles between co-executors. It is necessary to establish that with the unity of intent, place and time of actions, each of them performed either the completely objective side of the murder, or some of its element.

The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan also explains that when committing the murder of several persons, the intent of the co-perpetrators of the crime was aimed at killing several people and for its implementation they assigned roles among themselves, as a result of which each participant in the crime was directly involved in killing only one person, then the actions of each of them are also subject to qualification under paragraph 1 of part two of Article 99 of the Criminal Code.

Above, we pointed out that a joint instruction of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan on August 10, 1999 approved the «Approximate unified approach of law enforcement agencies in assessing and classifying intended killings as «contract».

In particular, the following circumstances indicate the «contract» nature of the murder:

- the situation of the crime (the commission of murder during a «conflict» caused by the failure of one of the parties to comply with the terms of the contract), while intent is aimed at killing a specific person;
- the subject of the crime (sniper);
- weapons of a crime (sniper or automatic weapons, explosive devices and other means, the use of which leaves no chance for victims to survive);
- injured person (committed in connection with the socio-political or entrepreneurial activities of a person);
- the way the crime was committed (a «control» shot was fired, which is confirmed by the circumstances of the inspection of the scene of the incident and the corpse);
- motives for committing a crime.

Thus, a murder for hire can be defined as a murder committed by a person specially hired for this crime, acting primarily in the interests of the hirer with lucrative motives, in the most likely way for the unconditional deprivation of the victim's life.

It should also be noted that, according to the fair opinion of researchers, the characterization of murder «for hire» used by the legislator «obscures the grounds for establishing increased responsibility for this type of murder» and allows for ambiguous interpretation [13]. Considering the etymological, criminal-legal and criminogenic content of the concepts of a «contract murder» (joint instruction of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dated August 10, 1999), «murder for hire» [14] and «contract killing», we believe that the consolidation of the formulation of the qualifying feature «Murder by order» will clearly define the characteristics of the parties, reflecting the degree of public danger of this type of murder.

In accordance with the task set, we studied the statistical data of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. The dynamic number of murders committed in the period 2006–2014 shows a tendency for a consistent decrease in the registration of this crime: from 1760 crimes in 2006 to 904 crimes in 2014. As you can see, decrease is almost by half.

Only in the period from 2008 to 2014 was the commission of a murder «out of lucrative motives, for hire or associated with robbery, extortion or banditry» singled out as an independent sign (clause «z», part 2 of article 96 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) — Table 1.

Table 1

The structure of murders registered in Kazakhstan for 2006–2014

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Murders	1760	1677	1642	1604	1387	1420	1267	1120	904
Including murders out of lucrative motives, for hire			133/ 8,1 %	120/ 7,5 %	112/ 8,1 %	121/ 8,5 %	100/ 7,9 %	105/ 9,4 %	76/ 8,4 %

As it can be seen, the dynamics of lucrative murders was characterized by constant fluctuations, which is reflected in Figure 1.

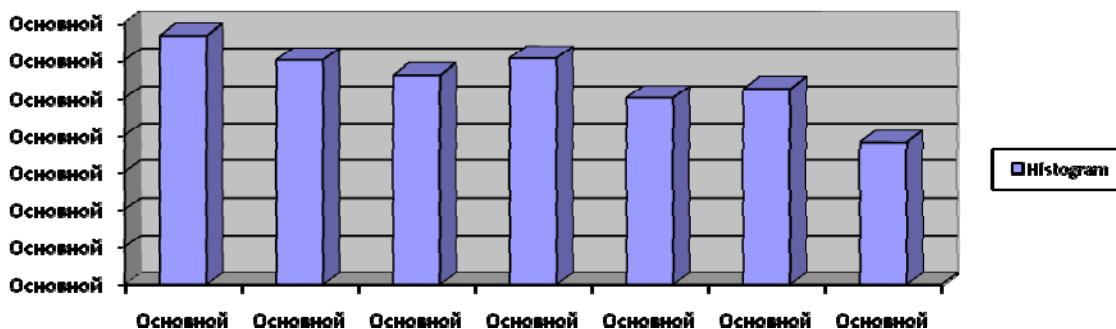

Figure 1. Dynamics of lucrative murders registered in Kazakhstan for the period 2008–2014

So, from 2008 to 2010, there is a decrease (by 8,3 %, by 7 %), then an increase by 7,4 %, again a decrease (by 21 %), a slight increase by 4,7 % and a significant drop by 38,2 % (from 105 to 76 crimes).

The proportion of murders committed for lucrative motives, in different years was 7,5 — 9,4 % of the total number of murders.

As A.A. Plaksina notes «most of the murders with aggravated circumstances are not widespread, and do not exceed five percent of the total number of murders, and the proportion of more than 2/3 of qualified types of murders is about one percent. The maximum related share is for murder associated with robbery — 10,32 %»[13].

The period of validity of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in 2014 is insignificant and comes to five years. Changes in the registration of murders do not allow to allocate a clear trend. In 2015–2016, the number of murders decreased (by 4,9 %), in 2017 increased by 8,6 %, and again decreased, first by 14,5 % in 2018, then by 10,2 % in 2019.

At the same time, the indicator «preparation and attempted murder» was added in the form of a statistical report. According to statistics, in 2018, 120 murders were interrupted at the stage of preparation and assassination, in 2019 the number of unfinished murders was 98 crimes. Of the total number of identified murders, 22 % were committed with the use of weapons, including edged weapons — 37 %, firearms — 16 %.

A generalization of the judicial practice of consideration by the courts of the Republic of Kazakhstan of criminal cases on crimes provided by Article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, based on the results of work for 2015, carried out by the Pavlodar Regional Court, showed the following. In the course of the generalization, the sentences and decisions under article 96, part 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 1997, article 99, part 2 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014 were studied. 39 sentences per 53 persons.

Criminological characteristics of the subjects of crime: the majority of the perpetrators are males — 45 persons (88,2 %), mainly at the age of 25 to 50 years — 26 persons (50,9 %), with secondary and secondary specialized education — 41 persons (80,3 %), while among the convicts — 1 person without education.

Most of the convicts are unemployed — 40 persons (78,4 %),

Most of the murders were committed by a group of persons, by a group of persons by prior agreement — 23 people (45 %), as well as in a condition of alcoholic intoxication — 39 people (76,4 %) [15].

The forms of state statistical reporting also contain information about the persons who committed crimes. So, according to the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan in 2019, the number of identified persons who committed murders was 681 people. 631 perpetrators were prosecuted with the referral of their criminal cases to the court.

In terms of age, they are represented by the following groups: «21–29 years old» — 189 people, «30–39 years old» — 205 people, «40–49 years old» — 148 people.

Persons prosecuted — males (611 people), unemployed (558 people), citizens of the Republic of Kazakhstan (625 people).

Conclusions

Murder for hire as a special case of murder by association should always imply a lucrative motive on the part of the performer, due to the receipt of a material reward. The essence of this type of murder lies in the hiring relationship that arises between the performer and the hirer in the person of the organizer or instigator. These relations are always characterized by: 1) the presence of complicity (an agreement is reached between the hirer and the performer to commit the murder); 2) award for the «labor» of the performer (the performer can receive a reward both before and after the murder); 3) the performer's lucrative motives; 4) the actions of the performer are aimed at satisfying the interests of the hirer.

As it can be seen, responsibility for murder is differentiated depending on the form of complicity, however, the combination of three forms of complicity in one part (although at different points) entails the same qualifications. In turn, the same qualification under part 2 of article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides the same punishment, which seems to be incorrect from the point of view of taking into account the social danger of the crimes committed. Thus, the punishment for crimes of different degrees of social danger is equally increased.

Roughly, our generalization of theoretical and practical material related to murder for hire allowed us to develop proposals for improving the criminal law and criminological measures to counter murders for hire.

The social grounds for «murder for hire» are based on consideration of their content and include the need for stricter criminal law protection of public relations, taking into account the characteristics of the object, the objective side, the subjects and the subjective side of the «contract murder» as real phenomena of social reality.

The expression «for hired» used by the legislator «obscures the grounds for establishing increased responsibility for this type of murder» and allows its ambiguous interpretation. The introduction of the formulation of the qualifying feature «murder by contract» will clearly define the characteristics of the subject composition, reflecting the degree of public danger of this type of murder.

It seems appropriate to provide a liability for murder for lucrative motives, contract murder, murder associated with robbery or extortion in certain paragraphs of Article 99 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

In order to inform the citizens of Kazakhstan about the criminal activities in an open format, we consider it necessary to highlight information on the spread of all types of qualified murders in the official criminal law and judicial statistics, including murder for hire.

Список литературы

- 1 Статистические отчеты о зарегистрированных преступлениях и лицах, их совершивших за 2006–2019 гг. Информационный сервис «Правовая статистика». Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://service.pravstat.kz/portal/page/>.
- 2 Побегайло Э.Ф. Уголовная ответственность за убийства и борьба с ними / Э.Ф. Побегайло. — Воронеж, 1968. — 194 с.
- 3 Шаргородский М.Д. Избранные труды (по уголовному праву) / М.Д. Шаргородский. — СПб., 2004. — 347 с.
- 4 Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н.И. Загородников. — М., 1961. — 274 с.
- 5 Геворгян В.М. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика убийства по найму: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2008. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/ugolovno-pravovaja-ikriminologicheskaja-harakteristika-ubijstva-po-najmu.html>.
- 6 Андреева Л.А. Квалификация убийств, совершаемых при отягчающих обстоятельствах / Л.А. Андреева. — СПб., 1998. — 317 с.
- 7 Постановление Коллегии по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 7 августа 2002 г. № 2а-365–02 [Электронный ресурс] // Информационная система «Параграф». — Режим доступа: https://prg.kz/jurist_info.
- 8 Верховный Суд Республики Казахстан — Судебный кабинет — Форум Талдау — Банк судебных актов [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml>
- 9 Красиков А.Н. Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А.Н. Красиков. — Саратов, 1999. — 183 с.
- 10 Попов А.Н. Квалификация убийства при отягчающих обстоятельствах / А.Н. Попов. — СПб., 2008. — 782 с.
- 11 Логинов Е.А. Правовые и криминалистические проблемы борьбы с убийствами, совершаемыми по найму / Е.А. Логинов. — СПб., 2011. — 418 с.
- 12 Рарог А.И. Вина в советском уголовном праве / А.И. Рарог. — Саратов, 1987. — 228 с.
- 13 Плаксина Т.А. Социальные основания квалифицирующих убийство обстоятельств и их юридическое выражение в признаках состава преступления: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Томск, 2006 / Т.А. Плаксина. [Электронный ресурс]

Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/sotsialnye-osnovaniya-kvalifitsiruyushchikh-ubiystvo-obstoyatelstv-i-ikh-yuridicheskoe-vyraz>.

14 Ежков А.В. Ответственность за убийство по найму по законодательству Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Нижний Новгород, 2006 / А.В. Ежков. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://docplayer.ru/35154227-Ezhkov-anatoliy-vadimovich-otvetstvennost-za-ubiystvo-po-naymu-po-ugolovnomu-zakonodatelstvu-rossiyskoy-federacii.html>.

15 Верховный Суд Республики Казахстан — Судебный кабинет — Форум Талдау — Обобщения судебной практики [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?content=classes&category=10&article=1099&view=generalization>.

А.А. Биебаева, А.М. Калгужинова, А.Т. Жұмашева

Қазақстан Республикасының жалданып кісі өлтіру жауапкершілігі туралы қылмыстық заңнамасын жетілдіру жөніндегі мәселеге

Мақала жалданып кісі өлтіру белгілерін, тапсырыспен кісі өлтірген кезде сыбайластарының түрлерін ажыратуды, кісі өлтіру кезіндегі жалдану ұғымын, осы кісі өлтіру жағдайларын саралау үшін жауаптылықты арттырудың әлеуметтік негіздерін қарастыруға арналған. Авторлар кісі өлтіргені үшін жауаптылықты реттейтін қазақтардың дағдылы құқығына, кеңестік және қазіргі заманғы отандық қылмыстық заңнамаға тарихи-құқықтық талдау жүргізді. Ауырлататын мән-жайлар кезінде кісі өлтіргені үшін қылмыстық жауаптылықты жіктеу негіздері айқындалды. Жалданып кісі өлтіру құрамы ұғымы және оның белгілері талданды, осы ауырлататын белгілерді заңнамалық тұжырымдаудың жетілмеу себептері анықталды. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің статистикалық деректері, аналитикалық шолулар, жалпыландырылған сот практикасы, қаралған кісі өлтіру туралы қылмыстық істердің жарияланған сот практикасы, сондай-ақ қылмыстық істердің материалдары, сот актілерінің сапасына, соттардың ағымдағы қызметтерінің нәтижелерінің талдауына, сот талқылауына қатысушыларды, тәжірибеден өтіп жүрген заңгерлерді ақпаратпен қамтамасыз етуге, ғылыми және зерттеу қызметтеріне пайдалануға мониторинг жүргізуді қамтамасыз етуге арналған «Талдау» форумының актілері зерттеудің эмпирикалық базасын құрады. Алынған нәтижелердің шынайылығы зерттеу әдістемесімен, теориялық және практикалық деректерді талдаумен анықталды. Жалданып кісі өлтіруді заң тұрғысынан дұрыс бағалау және тиімді алдын алу мәселелерін зерделеу, аталған белгінің қылмыстық заңның нормасындағы заңдық көрінісінің тәсілдерін талдау құқық құрудың эмпирикалық негізінен ғылыми негізіне өтуді қамтамасыз етуге тартылған, қылмыстық-құқықтық теорияны дамытудың маңызды бағытын құрайды.

Кілт сөздер: пайдакүнемдік ниетпен жасалған адам өлтіру, жалданып кісі өлтіру, тапсырыспен кісі өлтіру, саралау, сот практикасы, ескерту.

А.А. Биебаева, А.М. Калгужинова, А.Т. Жумашева

К вопросу о совершенствовании уголовного законодательства Республики Казахстан об ответственности за убийство по найму

Статья посвящена рассмотрению признаков убийства по найму, выделения видов соучастников при совершении заказных убийств, понятия найма при совершении убийства, социальных оснований повышения ответственности за данные квалифицирующие убийство обстоятельства. Авторами проведен историко-правовой анализ обычного права казахов, советского и современного отечественного уголовного законодательства, регламентирующего ответственность за убийства. Определены основания дифференциации уголовной ответственности за убийство при отягчающих обстоятельствах. Проанализированы понятие и признаки состава убийства по найму, выявлены причины несовершенства законодательной формулировки данного отягчающего признака. Эмпирическую базу исследования составили статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, аналитические обзоры, обобщения судебной практики, опубликованная судебная практика рассмотрения уголовных дел об убийствах, а также материалы уголовных дел, акты форума «Талдау», предназначенные для обеспечения мониторинга качества судебных актов, анализа результатов текущей деятельности судов, информационного обеспечения участников судебных разбирательств, практикующих юристов, использования в научной и исследовательской деятельности. Достоверность полученных результатов определяется методологией исследования, анализом теоретических и практических данных. Изучение вопросов правильной юридической оценки и эффективной профилактики убийств по найму, анализ способов юридического выражения данного признака в норме уголовного закона составляют важное направление развития уголовно-правовой теории, призванное обеспечить переход от эмпирической основы правообразования к научной.

Ключевые слова: убийство из корыстных побуждений, убийство по найму, заказное убийство, квалификация, судебная практика, предупреждение.

References

- 1 Statisticheskie otchety o zarehistrirovannykh prestupleniiakh i litsakh, ikh sovershivshikh za 2006–2019 hh. Informatsionnyi servis «Pravovaia statistika». Ofitsialnyi sait Komiteta po pravovoi statistike i spetsialnym uchetaм Heneralnoi prokuratury Respubliki Kazakhstan [Statistical reports on registered crimes and persons who committed them for 2006–2019. Information service «Legal statistics». Official website of The Committee on legal statistics and special records of the Prosecutor General's office of the Republic of Kazakhstan]. service.pravstat.kz Retrieved from <http://service.pravstat.kz/portal/page/> [in Russian].
- 2 Pobehailo, Je.F. (1968). Uholovnaia otvetstvennost za ubiistva i borba s nimi [Criminal liability for murders and the fight against them]. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskoho universiteta [in Russian].
- 3 Sharhorodskii, M.D. (2004). Izbrannye trudy (po uholovnomu pravu) [Izbrannye Trudy (selected works on criminal law)]. Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr Press [in Russian].
- 4 Zahorodnikov, N.I. (1961). Prestupleniia protiv zhizni po sovetskomu uholovnomu pravu [Crimes against life under Soviet criminal law]. Moscow: Hosurizdat [in Russian].
- 5 Hevorhian, V.M. (2008). Uholovno-pravovaia i kriminologicheskaiа kharakteristika ubiistva po naimu [Criminal-legal and criminological characteristics of murder for hire]. *Extended abstract of candidate's thesis*. www.dslib.net Retrieved from <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/ugolovno-pravovaja-i-kriminologicheskaja-harakteristika-ubiistva-po-najmu.html>. Moscow [in Russian].
- 6 Andreeva, L.A. (1998). Kvalifikatsiia ubiistv, sovershaemykh pri otiahchaiushchikh obstoiatelstvakh [Qualification of murders committed with aggravating circumstances]. Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr Press [in Russian].
- 7 Postanovlenie Kollehii po uholovnym delam Verhovnoho Suda Respubliki Kazahstan ot 7 avhusta 2002 hoda № 2a-365–02 [Resolution of the Criminal division of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan No. 2A-365–02 of August 7, 2002]. //Informacionnaja sistema «Paragraf». prg.kz Retrieved from https://prg.kz/jurist_info.
- 8 Verhovnyi Sud Respubliki Kazahstan — Sudebnyi kabinet — Forum Taldau — Bank sudebnykh aktov [The Supreme court of the Republic of Kazakhstan — Judicial office — Forum Caldau — Bank of judicial acts]. office.sud.kz Retrieved from <http://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml> [in Russian].
- 9 Krasikov, A.N. (1999). Otvetstvennost za ubiistvo po rossiiskomu uholovnomu pravu [The responsibility for the murder on the Russian criminal law]. Saratov: Izdatelstvo universiteta [in Russian].
- 10 Popov, A.N. (2008). Kvalifikatsiia ubiistva pri otiahchaiushchikh obstoiatelstvakh [Qualification of murder under aggravating circumstances]. Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr Press [in Russian].
- 11 Lohinov, E.A. (2011). Pravovye i kriminalisticheskie problemy borby s ubiistvami, sovershaemymi po naimu [Legal and forensic issues in the fight against murder]. Saint Petersburg: Yuridicheskii tsentr Press [in Russian].
- 12 Rarog, A.I. (1987). Vina v sovetskom uholovnom prave [Guilt in Soviet criminal law]. Saratov: Izdatelstvo universiteta [in Russian].
- 13 Plaksina, T.A. (2006). Sotsialnye osnovaniia kvalifitsiruiushchikh ubiistvo obstoiatelstv i ikh yuridicheskoe vyrazhenie v priznakakh sostava prestupleniia [Social grounds of circumstances that qualify murder and their legal expression in the elements of the crime]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. www.dissercat.com Retrieved from <https://www.dissercat.com/content/sotsialnye-osnovaniya-kvalifitsiruyushchikh-ubiistvo-obstoyatelstv-i-ikh-yuridicheskoe-vyraz>. Tomsk [in Russian].
- 14 Ezhkov, A.V. (2006). Otvetstvennost za ubiistvo po naimu po zakonodatelstvu Rossiiskoi Federatsii [Responsibility for murder for hire under the legislation of the Russian Federation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. docplayer.ru Retrieved from <http://docplayer.ru/35154227-Ezhkov-anatoliy-vadimovich-otvetstvennost-za-ubiistvo-po-naymu-po-ugolovnomu-zakonodatelstvu-rossiyskoy-federacii.html>. Nizhnii Novgorod [in Russian].
- 15 Verhovnyi Sud Respubliki Kazahstan — Sudebnyi kabinet — Forum Taldau — Obobshcheniia sudebnoi praktiki [The Supreme court of the Republic of Kazakhstan — Judicial office — Forum Taldau — Generalization of judicial practice]. office.sud.kz Retrieved from <http://office.sud.kz/forumTaldau/forum.xhtml?content=classes&category=10&article=1099&view=generalization> [in Russian].

L.K. Arenova*, G.B. Sultanbekova

*NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov»
(E-mail: super.hamka@mail.ru, gulia-sultan@mail.ru)*

Issues of the legal concept on the mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction and their financing

The scientific development of the problem of organizing activities to counter the financing of the proliferation of weapons of mass destruction in the Republic of Kazakhstan requires the development of a legal concept for a mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction and its financing, which will logically determine the countermeasures strategy, where the prevention of merging with international terrorism and extremism occupies a special place. The relevance of the article reflects the real need for the insurance of national security, for the society, and for the financial and political system of the state to prevent the emergence of a threat, to finance the proliferation of weapons of mass destruction and their merging with international terrorism and extremism, legal forces and means. Emphasizing relevance, especially in the current period of time when the world is under quarantine associated with the COVID-19 pandemic, we believe that it is necessary to dwell in more detail on the forms of terrorist attacks. Such a form of terrorist attack as biological terrorism encompasses the use of biological weapons, which can be an artificially created new form of life, as well as the deliberately concealed use and use of various biological agents and toxins, mutations of bacteria and viruses. It should be noted that in the course of scientific research, the author's contribution of each project participant to its implementation will be strictly formalized. All results obtained will be formalized and divided in accordance with the current civil legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of intellectual property.

Keywords: legal concept, financing of weapons of mass destruction, identifying and suppressing the financing of terrorism, biological terrorism, chemical attacks, biological attacks, pathogens, effective measures to counter the financing of terrorism and WMD, terrorist financing risks and WMD, terrorist organizations and groups, terrorists, exploitation of natural resources, payment products and services.

Introduction

It should be noted that the Republic of Kazakhstan, as an anti-nuclear, adheres to a peaceful foreign policy, constantly pays attention to this global threat and pursues a systematic policy of counteraction. One of the results of the implementation of such a policy was the adoption by the Government of the Republic of Kazakhstan of the Decree on the approval of the «State Program to Combat Religious Extremism and Terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2018 — 2022», practically carrying out the «red thread», the idea of the relevance of the subject of attention, namely terrorism and acts of terrorism.

The dominant goal of the application of biological terrorism comes down to one thing: harming human life, human, food, agricultural and environmental resources, including the genetic consequences of a biological attack, their complete or partial destruction, destruction of the gene pool and genetic structure.

In addition, like any form of terrorism, the act of biological terrorism is always aimed at creating controlled chaos and acts as a deterrent in order to achieve certain political goals, such as the threat of undermining the economy and invading the financial and economic system, both of an individual state and in the world scale, and as a result, the political manipulation of power, the constitutional system and the impact on them.

Historical analysis, traditionally shows that biological agents are the methods of biological terrorism, namely bacteria, viruses, fungi, protozoa — the causative agents of especially dangerous infections, as well as their genetic modification, up to the creation of a new biological life, which contributes to the emergence of epidemics, epizootics and pandemics (as an example, we can use the SINTIY bacterium, the Ebola virus, artificially created to absorb an oil spill by an American tanker in the Caribbean Gulf)

Currently, around the world there is a fairly extensive list of agents for use and application for biological terrorism.

There are a huge number of bacteria, viruses and toxins, their genetic modifications, which potentially and really serve as a weapon of biological terrorism.

*Corresponding author's e-mail: super.hamka@mail.ru

Plague, with an incubation period of one to eight days, with a mortality rate of 100 %, acute infectious disease of humans and animals transmitted by airborne droplets, its natural foci and reservoirs exist around the world, however, due to climatic features, they are absent on the Antarctic continents and Australia. Plague symptoms appear on the body of a sick person in the form of painful buboes (nodes — a medical term) with subsequent necrotization of organic material, while the immunity, designed to resist foreign intervention, on the contrary, begins to secrete a potent toxin that causes acute pulmonary failure, after which for eighteen hours the patient dies.

The method of infection is quite simple and convenient for terrorist purposes, namely, by spraying the compound in air, water and subject space. Moreover, in a natural reservoir, the focus of infection occurs through the bites of fleas and wild rodents.

Examples of viral diseases, the causative agents of which can now be used as agents of biological weapons, are smallpox and Ebola hemorrhagic fever.

It must be emphasized that, in comparison with nuclear weapons, as a fulfillment of a terrorist act, which is a theoretical and complex problem, chemical terrorism has the simplest manufacture and practical significance.

Currently, there are two forms of terrorist attacks aimed at mass destruction.

In the first case, terrorist organizations distribute toxic substances in the most numerous territories (for example, the provinces of Syria), in water supply and ventilation systems.

In the second case, a terrorist chemical attack has as its main target the spread of fear, blackmail and the potential and real threat of economic undermining (for example, a specific chemical is applied to a specific product, paper on correspondence, etc.)

The main essence of the project is the scientific justification and development of a legal concept to control the financing of the proliferation of weapons of mass destruction, as the main reason for illegal proliferation, which accordingly requires the development of a strategy to counter it and merge with terrorist and religious extremist activities.

The main objective of the project is to study the organization of activities to counter the financing of the proliferation of weapons of mass destruction in the Republic of Kazakhstan and to prevent its merging with international terrorism and extremism.

In accordance with the above, the development of a legal concept to control the financing of the proliferation of weapons of mass destruction requires a strategy to counter its merging with terrorist and religious extremist activities, and therefore the development of proposals in the current national legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

The implementation of the goals and objectives of the project involves the use of the following scientific methods and approaches.

The methodological basis of the study is the general scientific dialectic method.

In the process of legal analysis and assessment of counteraction to financing of weapons of mass destruction, identifying the causes and conditions that create a potential and real threat to their manufacture, use, transportation and storage, a set of factors inducing criminal actions in this area, a number of private scientific methods are also used, traditional for legal studies, formal-logical, comparative-legal, system-structural.

In this regard, the use of psychological and forensic methods in the study is quite effective and appropriate, given the presence of financial and economic elements, namely the definition of «financing the proliferation of weapons of mass destruction» in the criminal activity under consideration in the framework of identifying and detecting virtual traces in the financial monitoring system.

When conducting a survey of employees of judicial, law enforcement and other state bodies, the sociological research method will be used.

In addition, in order to complete and efficiently implement the project and carry out the research, there is a need for the active participation of members of the research group in various international seminars, forums and other events related to the problem of countering the financing of weapons of mass destruction, as well as the introduction of new educational disciplines in the educational process including the main points of the study.

Project participants commit themselves to strictly and steadily comply with the principles and requirements of scientific ethics, including through compliance with all standards of intellectual honesty.

It should be noted that in the course of scientific research, the author's contribution of each project participant to its implementation will be strictly formalized. All results obtained will be formalized and divided in accordance with the current civil legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of intellectual property.

Results

- consideration of the issue of organizing activities to counter the financing of the proliferation of weapons of mass destruction at the present stage of development of society on the basis of a legal concept and a control mechanism in the field of financing the proliferation of weapons of mass destruction;
- analysis of the existing legal approaches to the consideration of the organization of activities to counter the financing of the proliferation of weapons of mass destruction in the Republic of Kazakhstan;
- disclosure of basic concepts and definitions in the field of countering the financing of the proliferation of weapons of mass destruction;
- research of theoretical positions on the controversial issues of the problem under study and justification of their own judgments on them;
- development of methodological recommendations on measures to counter the financing of the proliferation of weapons of mass destruction.

Discussions

The UN Security Council Resolution adopted on April 28, 2004, better known as the 1540 Committee, is a fundamental international document in the field of non-proliferation of weapons of mass destruction. The provisions of the 1540 Committee determined the further direction in this area, laying the foundation for fairly universal provisions and recommendations of the UN Security Council regarding the prohibition of financing the proliferation of weapons of mass destruction, which are being considered and have their effective mechanism to date, and also determine the means of delivery of weapons of mass destruction, which include missiles and other unmanned systems capable of delivering nuclear, biological and chemical weapons, specially designed for such use [1].

Weapons of mass destruction are nuclear, chemical and biological weapons, which have a destructive effect on humans, flora and fauna, causing damage to the ecological system, as it causes irreparable damage for subsequent generations of biological species over a large area.

At present, the Republic of Kazakhstan, a power that has abandoned various types of weapons of mass destruction, and openly demonstrates its national policy, as peaceful and aimed at preserving the threat of destruction of ecological and biological habitat.

It should be noted that the basis of the priority directions of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan is the rejection of the use of nuclear, chemical and biological weapons.

Such an important political decision of Kazakhstan is based on the comprehensive strengthening of peace and international security, the development of international cooperation and legal assistance, and support in resolving military and other international conflicts (an example of this is the provision of a platform for international negotiations on the SAR).

This serves to realize the goal of preventing the financing and proliferation of weapons of mass destruction, the dynamic development of strengthening the regime for the destruction of nuclear, chemical and biological weapons on a global scale, as well as the development of a national concept to control the non-proliferation of weapons of mass destruction.

The Republic of Kazakhstan, following the national legal principles of refusing to finance the proliferation of weapons of mass destruction, demonstrates a stable political decision of the intra-national regime to counter the proliferation of weapons of mass destruction, which began with the decision of the Government of the Republic of Kazakhstan of August 29, 1991 to close the Semipalatinsk nuclear test site (SNTS).

The results of this political step were the implementation of the withdrawal of nuclear material from the territory of Kazakhstan, the placement of nuclear facilities of the Republic under IAEA safeguards, the creation of the National Nuclear Center of Kazakhstan, where observation and experiments in the field of atomic energy and radiobiology (NNC RK) are carried out.

It should be noted that there is a sufficiently developed nuclear infrastructure on the territory of the Republic of Kazakhstan, within which industrial production of natural uranium and uranium ore takes place, which has clear legislative regulation and is under the supervision and control of the relevant competent authorities.

In 1992, Kazakhstan embarked on the independent export of nuclear products, as well as their dual use, as well as the development of strict export control measures. The dominant principles of export control measures were:

- strict adherence to international obligations regarding the non-proliferation of weapons of mass destruction and other types of weapons;
- strict definition of priorities of political and legal interests in the implementation of export control;
- control of the export of nuclear materials and dual-use technologies at the state level;
- clarity, transparency and reliability of the export control system, including at the international level.

The formation of the export control system in the Republic of Kazakhstan was founded by the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Kazakhstan in 1993, and was marked by the adoption of a legislative act on the export and import of nuclear materials, materials and dual-use technologies. This led to the fact that Kazakhstan is a member of the Union of Independent States (hereinafter CIS), one of the first to adopt in 1996 the Law of the Republic of Kazakhstan «On export control of weapons, military equipment and dual-use products.»

In addition, in 2002, the Republic of Kazakhstan entered the international association the Group of Nuclear Suppliers (hereinafter referred to as NSG). The NAP group, which includes 48 states, is designed to limit the risk of nuclear proliferation by establishing control over the export of key materials, equipment and technologies. Kazakhstan, as a member of the YaP Group, pursues its goal to intensify measures to combat terrorism, counter the proliferation of weapons of mass destruction, strengthen control over the use and movement of nuclear materials, as well as dual-use products.

The Republic of Kazakhstan, which controls the means of transit, movement and delivery of weapons of mass destruction, systematically participates in the development of the International Code of Conduct against the Proliferation of Ballistic Missiles, which was launched at an international conference in The Hague in November 2002, including the Global Initiative to Combat Acts of Nuclear Terrorism. This was reflected in the holding in 2010 in Astana of the next International Conference of the Global Initiative to Combat Acts of Nuclear Terrorism. Already in 2012, at the International Anti-Nuclear Conference, also held in Astana, the Abolish Testing Our Mission (ATOM) initiative was launched, the main idea of which is to organize an international campaign aimed at providing accessible information on the consequences and threats of nuclear tests for the entire world community.

As an initiative to strengthen the non-proliferation of weapons of mass destruction, and its financing at the 2010 Washington Summit, the Republic of Kazakhstan presented a package of proposals for the development of fundamentally new international acts of nuclear disarmament, namely treaties on the universal horizontal and vertical non-proliferation of nuclear weapons, on the prohibition of production fissile materials for military purposes, as well as under the auspices of the UN to conclude a new Global Treaty on the general and complete prohibition of nuclear weapons.

In this regard, in the Republic of Kazakhstan, as well as in other neighboring states of the former Soviet Union, it became necessary to develop a national concept on the mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction and its financing, as a legal phenomenon.

Thus, the development of a legal concept on the mechanism of control over the proliferation of weapons of mass destruction and their financing should be based on two main vectors:

- international mechanisms of control of ROMU and its financing;
- national mechanisms of control of the ROMU and its financing.

As noted earlier, international mechanisms to control the proliferation of weapons of mass destruction and their financing are based on international treaties and resolutions, including the UN Security Council, as well as the adopted FATF standards.

However, the second vector, namely national control mechanisms, is currently not developed and does not have its own national concept, as well as methodology, not only in Kazakhstan, but in the CIS countries.

In our opinion, the urgency of developing a national concept of mechanisms for controlling the proliferation of weapons of mass destruction and their financing is obvious. This is due, first of all, on the one hand, with the observance and implementation of international FATF standards in national legislation, and on the other hand, with the maintenance of political and legal traditions and principles of Kazakhstan, as a sovereign, legal, secular and democratic state, compliance with the current legislation in the sphere of national security, one of the main threats of which is the proliferation of weapons of mass destruction.

There is a need for a more detailed consideration of issues related to international mechanisms for preventing the proliferation of weapons of mass destruction, as this will allow conducting a legal analysis to develop its own concept in the area under consideration, where integration into national legislation and taking into account the latter will be a feature.

It should be noted that certain reasons in world geopolitics create problems associated with the effectiveness in international control over the proliferation of weapons of mass destruction and their financing.

First of all, we believe that the problem lies in the fact that the financial aspect makes it possible to quickly produce and transport WMD, that is, it determines a large material resource.

In addition, the financial aspect is relevant, as it acts in the interests of protecting the security of states from external interference.

In particular, the development of international norms for limiting nuclear weapons got its start in the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT).

The NPT was developed and signed in 1968 by the UN Disarmament Committee, with the aim of limiting states possessing weapons of mass destruction (nuclear, chemical, biological), and thereby, to ensure effective international control over the fulfillment of treaty obligations by countries [2].

The states of the world that have voluntarily signed this treaty refuse to develop and create nuclear weapons, as well as to acquire them, and have assumed international obligations to use only the peaceful atom.

In accordance with the said treaty, a country having a nuclear weapon is a state that has produced nuclear weapons and also used them.

In this case, we are talking about restrictive measures to suppress the emergence and expansion of military conflict using the weapons of mass destruction in question, to allow various research in the field of chemistry, biology and physics in order to develop these sciences, as well as the so-called peaceful use of atomic energy.

It should be noted that India and Pakistan refused to sign the NPT, since, in the opinion of these countries, the international document under consideration defines only the rights for financially stable and developed countries with the status of nuclear powers.

In addition, Israel completely refused to comment on information about its own nuclear research, the Islamic Republic of Iran since 2004 appears to be a state that carries a potential threat to the development, production and use of nuclear weapons, North Korea is the treaty under consideration, and at the same time after the aggravation of the situation of relations with the IAEA withdrew its agreements and agreements.

The countries that have signed the NPT and have nuclear weapons and potential have undertaken to prohibit the transfer of nuclear weapons and devices to them, the sale, acquisition, production, as well as the transfer of control over weapons to states that do not have such and not to carry out provocative actions of using nuclear weapons, explosive devices, not to use it against states that do not have such weapons, except in a situation when they respond to a nuclear strike or an attack using conventional means committed in alliance with a nuclear state.

In this regard, there is an urgent need to develop a legal concept for controlling the proliferation of weapons of mass destruction at the national level. Emphasizing the relevance, especially at the present time, when the world is in quarantine conditions associated with the COVID-19 pandemic, we believe that it is necessary to dwell in more detail on the forms of terrorist attacks.

Such a form of terrorist attack as biological terrorism encompasses the use of biological weapons, which can be an artificially created new form of life, as well as deliberately concealed use and use of various biological agents and toxins, mutations of bacteria and viruses.

In addition, like any form of terrorism, an act of biological terrorism is always aimed at creating controlled chaos and acts as a deterrent in order to achieve certain political goals, such as the threat of undermining the economy and intrusion into the financial and economic system, both of an individual state and in the world. scale, and as a consequence, political manipulation of power, constitutional order and influence on them.

Historical analysis traditionally shows that biological agents act as methods of biological terrorism, namely bacteria, viruses, fungi, protozoa — causative agents of especially dangerous infections, as well as their genetic modification, up to the creation of a new biological life, which contributes to the emergence of epidemics, epizootics and pandemics (as an example, we can cite the bacterium «SINTIY», the «Ebola» virus, artificially created to absorb the oil spill by an American tanker in the Caribbean)

At the present time, all over the world there is a fairly extensive list of agents for use and application for the purposes of biological terrorism.

There is a huge number of bacteria, viruses and toxins, their genetic modifications, which potentially and actually serve as a weapon of biological terrorism.

Plague, with an incubation period of one to eight days, with a mortality rate of 100 %, an acute infectious disease of humans and animals, transmitted by airborne droplets, its natural foci and reservoirs exist all over the world, but due to climatic features are absent on the continents of Antarctica and Australia. Plague symptoms appear on the body of a sick person in the form of painful buboes (nodes is a medical term) with subsequent necrotization of organic material, while the immunity, designed to resist foreign interference, on the contrary, begins to release a potent toxin that causes acute pulmonary failure, as a result of which, within eighteen hours the patient dies.

The method of infection is quite simple and convenient for terrorist purposes, namely, by spraying the formulation in air, water and subject space. Moreover, in the natural reservoir, the focus of infection occurs through the bites of fleas and wild rodents.

Smallpox and Ebola haemorrhagic fever are examples of viral diseases that can currently be used as biological weapons.

It should be emphasized that, compared to nuclear weapons as the execution of a terrorist act, which is a theoretical and complex problem, chemical terrorism has the simplest manufacture and practical significance.

Currently, there are two forms of terrorist attacks aimed at mass destruction. In the first case, terrorist organizations will distribute toxic substances in the most numerous territories (for example, the province of Syria), in water supply and ventilation systems.

In the second case, a terrorist chemical attack has as its main target the spread of fear, blackmail and the potential and real threat of economic disruption (for example, a certain chemical is applied to a specific product, paper carriers on correspondence, etc.)

In this sense, the legal concept on the mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction should not be limited only to the regulation of legislative relations in this area, but also to include a separate aspect of a clause on countering their financing, which in turn complies with international standards in this specific area.

Traditionally, any concept is defined as a complex of views and fundamental ideas on any phenomenon, event, fact. Such a complex, in turn, forms an interconnected system and a certain way of interpreting them on the basis of a directive idea for their understanding and perception and awareness.

Thus, the legal concept on the mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction should contain issues related not only to the production, acquisition or sale of weapons of mass destruction, as defined in the national criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, but also to its transportation through the territory of Kazakhstan) in transit, logistics), as well as control of the availability of raw materials and a base on the territory of our country [3].

Financing the proliferation of weapons of mass destruction creates a potential and real threat to the national security of the Republic of Kazakhstan, as well as the EAG countries. This is due to the commonality of borders with many neighboring countries, a common historical past, and the manifestation of extremely negative factors of destabilization of states and the conduct of aggressive wars, with the use of such weapons, both in the Middle East and in other territories in the international community and requires a separate direction of consideration in the proposed concept.

Conclusion

In this regard, there is an urgent need to develop a legal concept for the control of the proliferation of weapons of mass destruction at the national level, which should contain areas related to the production, acquisition or sale of weapons of mass destruction, with its transportation through the territory of Kazakhstan) transit, logistics), as well as control of the availability of raw materials and a base on the territory of our country and forms of countering the financing of weapons of mass destruction as a potential threat and new risks for their use for terrorist and extremist purposes.

References

- 1 Резолюция Совета Безопасности ООН 1540 (2004). — [Электронный ресурс].— Режим доступа: / org. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/.
- 2 Противодействие финансированию распространения оружия массового уничтожения — отчет о ходе разработки политики и консультаций. — Февраль 2010 г. (Париж, Франция). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: / org. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/.
- 3 Уголовный процессуальный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 г. № 226-V (с изм. и доп. на 20.01.2020 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852.

Л.К. Аренова, Г.Б. Султанбекова

Жаппай қырып-жою қарудың таралуын және оны қаржыландыру бақылау тетігі бойынша құқықтық тұжырымдама мәселелері

Зерттеліп отырған проблеманың өзектілігі Қазақстан Республикасында жаппай қырып-жою қаруын өндіруге, сатып алуға немесе өткізуге, оны Қазақстан аумағы арқылы транзитпен, логистикамен тасымалдауға байланысты бағыттарды, сондай-ақ еліміздің аумағында шикізат материалы мен базаның болуын бақылауды және жаппай қырып-жою қаруын террористік және экстремистік мақсаттарда пайдалану үшін ықтимал қатер және жаңа тәуекелдер ретінде қаржыландыруға қарсы іс-қимыл нысандарын қамтуға тиіс жаппай қырып-жою қаруын бақылаудың құқықтық тұжырымдамасын әзірлеу қажеттігінен туындайды. Қазақстан Республикасында жаппай қырып-жою қаруын таратуды бақылауға байланысты мәселелерді реттеудің бірыңғай, ұлттық стратегиясын құруы тиіс бағыттарды айқындау болып табылады. Осыған байланысты құқықтық тұжырымдамада өндіріс, сатып алу, өткізу, тасымалдау (транзит және логистика), сондай-ақ еліміздің аумағындағы шикізат базасы мәселелерін реттеу қамтылуға тиіс. Жаппай қырып-жою қаруын таратуды қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мәселелерін зерттеудің жетекші тәсілі жүйелік-қызметтік тәсіл және қаралып отырған саладағы қолданыстағы ұлттық заңнаманы құқықтық талдау әдісі болып табылады. Зерттеу нәтижесінде Қазақстан қоғамындағы тыныс-тіршіліктің барлық салаларын құқықтық реттеу мәселелерін, оның ішінде эпидемиялар мен эпизоотияларға байланысты карантинді ұлттық деңгейде енгізу алгоритмдерін жаппай қырып-жою қаруын бақылау жөніндегі бірыңғай құқықтық тұжырымдама, халықаралық стандарттарға және Қазақстан Республикасы ұлттық заңнамасын ырықтандыру негізінде қол жеткізілді.

Кілт сөздер: жаппай қырып-жоятын қаруды қаржыландыру, терроризмді, биологиялық терроризмді, химиялық шабуылдарды, биологиялық шабуылдарды, қоздырғыштарды анықтау және жолын кесу, терроризм мен ЖҚҚ қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың тиімді шаралары, терроризмді қаржыландыру тәуекелдері мен ЖҚҚ, террористік ұйымдар мен топтар, террористер, табиғи ресурстарды пайдалану, төлем өнімдері мен қызметтері.

Л.К. Аренова, Г.Б. Султанбекова

Вопросы правовой концепции по механизму контроля за распространением оружия массового уничтожения и его финансированию

Актуальность исследуемой проблемы обусловлена необходимостью разработки правовой концепции контроля за оружием массового уничтожения в Республике Казахстан, которая должна содержать направления, связанные с производством, приобретением или сбытом оружия массового уничтожения, с его транспортировкой через территорию Казахстана (транзитом, логистикой), а также контролем наличия сырьевого материала и базы на территории нашей страны и формы противодействия финансированию оружия массового уничтожения, как потенциальной угрозы и новых рисков для использования его в террористических и экстремистских целях. Цель статьи заключается в определении направлений, которые должны образовывать единую, национальную стратегию регулирования вопросов, связанных с контролем распространения оружия массового уничтожения в Республике Казахстан. В этой связи правовая концепция должна содержать регулирование вопросов производства, приобретения, сбыта, транспортировки (транзита и логистики), а также сырьевой базы на территории нашей страны. Ведущим подходом к исследованию вопросов противодействия финансированию распространения оружия массового уничтожения являются системно-деятельностный подход и метод правового анализа действующего национального законодательства в рассматриваемой сфере. В результате исследования определены вопросы правового регулирования всех сфер жизнедеятельности в казахстанском обществе, в том числе алгоритмов введения карантина в связи с эпидемиями и эпизоотиями на национальном уровне, на основании единой правовой концепции по контролю за оружием массо-

вого уничтожения, в соответствии с международными стандартами и либерализацией национального законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: правовая концепция, финансирование оружия массового уничтожения, выявление и пресечение финансирования терроризма, биологический терроризм, химические атаки, биологические атаки, патогены, эффективные меры по противодействию финансированию терроризма и ОМУ, риски финансирования терроризма и ОМУ, террористические организации и группы, террористы, эксплуатация природных ресурсов, платежные продукты и услуги.

References

- 1 Rezoliutsiia Soveta Bezopasnosti OON 1540. (2004). [UN Security Council Resolution 1540.] *www.un.org* Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/ [in Russian].
- 2 Protivodeistvie finansirovaniu rasprostraneniia oruzhiia massovoho unichtozheniia — otchet o khode razrabotki politiki i konsultatsii. Fevral 2010 h. (Parizh, Frantsiia.). [Countering the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction — Status Report on Policy Development and Consultation — February 2010 Paris, France.] *www.un.org* Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/ [in Russian].
- 3 Uholovnyi protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 03.07.2014 h. No. 226-V V (s izmeneniiami i dopolneniiami na 20.01.2020 h.) [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (as amended and supplemented as of 20.01.2020)]. *online.zakon.kz* Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 [in Russian].

А.М. Хлус*

Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
(E-mail: hlus.home@mail.ru)

Пути оптимизации методического обеспечения расследования незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности

В статье рассмотрены проблемы частной методики расследования незаконного участия в предпринимательской деятельности. Методика расследования этого преступления, сформированная на основе его криминалистической характеристики, не содержит информацию о материальных составляющих структуры этого преступления. В основе построения методики расследования рассматриваемого преступления, по мнению автора, должны быть сведения об элементах его материальной структуры. Проанализировав уголовно-правовые признаки состава незаконного участия в предпринимательской деятельности и руководствуясь ст. 429 Уголовного кодекса Республики Беларусь и ст. 364 Уголовного кодекса Республики Казахстан, автор выделил элементы его материальной структуры. Материальная структура незаконного участия в предпринимательской деятельности, по его мнению, состоит из следующих элементов: субъект совершения преступления (должностное лицо, лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, а также лицо, занимающее ответственную государственную должность); объект преступного посягательства (государственные органы либо государственные или иные организации, в которых субъект преступления (должностное лицо и др.) осуществляет свою служебную и иную деятельность; средства совершения преступления (в большинстве случаев это документы) и предмет преступления (денежные средства или иные материальные ценности), получаемые субъектом в результате совершенного преступления. Выделение и анализ элементов преступной структуры будет служить теоретической основой как для построения информационной модели деяния, так и для совершенствования методического обеспечения раскрытия и расследования данного вида преступлений.

Ключевые слова: уголовное право, незаконное участие в предпринимательской деятельности, должностное лицо, криминалистика, криминалистическая характеристика, материальная структура преступления.

Введение

На сегодняшний день в Республике Беларусь коррупция, как фактор дестабилизации развития общества и государства, представляет угрозу для национальной безопасности и из многопланового явления приобретает статус институционального феномена. К видам коррупционного поведения, негативно влияющего на национальную экономику, относится незаконное участие должностного лица в предпринимательской деятельности (ст. 429 Уголовного кодекса Республики Беларусь (далее УК РБ), ст. 364 Республики Казахстан (далее УК РК)).

Актуальность темы исследования связана с проблемами, возникающими у правоохранительных органов в процессе раскрытия, расследования, предупреждения незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности. Имеющиеся трудности в практической деятельности по расследованию данного вида преступлений обусловлены низким уровнем знаний об элементах материальной структуры преступления и наличием многих неопределенностей в его криминалистической характеристике. Эти проблемные аспекты явились отражением недостаточно эффективной методики расследования данного преступления, которую необходимо совершенствовать.

Целью данного исследования является рассмотрение материальной структуры незаконного участия в предпринимательской деятельности, а также краткий анализ его материальных элементов. Определение на этой основе значения знаний о материальной структуре для построения частной методики расследования данного вида преступлений. В качестве объекта исследования рассматривается уголовно-правовая характеристика состава незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности, являющаяся базовой системой знаний для познания материальных составляющих рассматриваемого преступного деяния. Предметом исследования является структура

*Корреспондент автор. E-mail: hlus.home@mail.ru

преступления, как проявившаяся реальность уголовного права, и составляющие ее материальные элементы. Для достижения цели исследования определены следующие задачи:

- осуществить анализ объективной стороны состава незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности;
- выявить типичную материальную структуру данного вида преступлений;
- осуществить анализ элементов материальной структуры незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности;
- определить пути совершенствования методики расследования незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности.

Современные научные исследования, посвященные проблемам расследования незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности, акцентируют внимание на необходимости построения частной методики расследования данного преступления на основе его криминалистической характеристики. Различным аспектам борьбы с незаконным участием должностных лиц в предпринимательской деятельности посвящены работы таких ученых, как В.Н. Боркова, Н.А. Егорова, В.С. Изосимова, Е.Г. Матвеева, Н.В. Пановой, А.П. Спиридонова, А.М. Шувалова, А.С. Усенко, А.И. Фомина и других. Вместе с тем отсутствуют исследования, обосновывающие потребность первоначального выявления элементов преступной структуры, анализ и описание которых следует учитывать при формировании частной методики расследования преступления.

Методы и материалы

Методологическую основу работы составляют положения теории отражения, основываясь на которые в процессе исследования, выявляются элементы преступной структуры незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности. Система методов криминалистического исследования представлена общенаучными и частнонаучными методами исследования. Для достижения цели исследования данного преступления применялся криминалистический анализ элементов его материальной структуры. Кроме этого, использованы методы философского характера, синтеза и индукции, а также прогностический и содержательно-функциональный. Теоретическая база исследования представлена работами Р.С. Белкина, В.Н. Боркова, А.Е. Гучка, А.В. Дулова, В.С. Изосимова, В.В. Крюкова, Н.В. Пановой, В.Ю. Сокола, А.С. Усенко.

Результаты

Для незаконного участия в предпринимательской деятельности характерен высокий уровень латентности, что является одной из причин незначительного количества возбужденных уголовных дел в Республике Беларусь.

На результативность деятельности правоохранительных органов в борьбе с незаконным участием в предпринимательской деятельности влияют многие факторы, в том числе и наличие современной, эффективной методики расследования, формирование которой нельзя признать завершенным.

Общим вопросам методики борьбы с преступностью и расследования незаконного участия в предпринимательской деятельности посвятили свои труды многие российские и белорусские ученые-криминалисты: И.И. Басецкий, Р.С. Белкин, В.Н. Борков, И.А. Возгрин, В.Ф. Ермолович, Е.П. Ищенко, Е.Г. Матвеев, Г.М. Меретуков, Г.Н. Мухин, А.А. Облаков, Н.И. Порубов, А.В. Пучнин, В.П. Шиенок, А.С. Усенко, Н.П. Яблоков и другие.

Диссертационные и иные результаты исследования ученых, посвященные методике расследования преступлений коррупционной направленности [1; 8–10], в том числе и незаконного участия в предпринимательской деятельности [2; 188–194], основываются на первоначальном рассмотрении его криминалистической характеристики. Вместе с тем в них не упоминается материальная структура незаконного участия в предпринимательской деятельности. На необходимость выделения и исследования элементов материальной структуры преступления обратили внимание А.В. Дулов, А.Е. Гучок, Г.А. Зорин, А.В. Лапин, Г.А. Шумак и другие ученые. Но в их работах не рассматривается частная методика расследования незаконного участия в предпринимательской деятельности, которая сформирована на основе его криминалистической характеристики преступления и не содержит сведений о его материальных элементах.

По сложившейся традиции в основе построения частных методик расследования преступлений находятся сведения об их криминалистической характеристике, содержащей, как правило, несколько блоков самостоятельных сведений, не относящихся к криминалистике. На данное обстоятельство в

свое время обратил внимание Р.С. Белкин, отметивший, что схема изложения криминалистических характеристик включает данные уголовно-правового и криминологического характера. Он пишет, что «если провести операцию по удалению из такой характеристики данных уголовно-правового и криминологического характера, то в ней окажется лишь один действительно криминалистический элемент — способ совершения и сокрытия преступления и оставляемые им следы» [3; 222, 223].

Это один из множества недостатков криминалистической характеристики преступления (далее — КХП), служащих основанием для нескончаемой дискуссии о значении этой категории для науки и практики. Другим, на наш взгляд, существенным недостатком криминалистического описания преступлений является отсутствие сведений об элементах его материальной структуры. Их выделение и описание имеют первостепенное значение как для формирования методики расследования, так и для практики. На их установление ориентирован весь процесс следственной деятельности.

На необходимость выделения в преступлении элементов его структуры, в некоторых научных работах получившей название «материальная структура преступления» [4; 35], ученые обратили внимание в конце XX века. Начало XXI века ознаменовалось оформлением данной идеи в учение о материальной структуре преступления [5]. В соответствии с данным учением, в структуре преступления можно выделить следующие материальные элементы: субъект, объект, предмет и средства преступного посягательства. Для некоторых преступлений характерно наличие и такого самостоятельного элемента, как предмет преступления. Материальный характер этих элементов является их общим признаком, отличающим в ряде случаев от одноименных элементов состава преступления [5; 62]. Количество материальных элементов в структуре преступления зависит, во-первых, от вида преступления, а, во-вторых, от индивидуальных особенностей совершения конкретного преступления.

Выделение элементов материальной структуры преступления должно служить основой для формирования КХП определенного вида.

Отсутствие КХП по причине недавней криминализации деяния позволяет начинать процесс его описания с рассмотрения элементов материальной структуры. Аналогичным образом следует поступать в случае необходимости совершенствования КХП, не содержащей сведений о его материальной структуре.

Проанализируем элементы материальной структуры незаконного участия в предпринимательской деятельности. Для их определения необходимо основываться на уголовно-правовом составе преступления, содержащем сведения о признаках деяния. «Эти сведения дают возможность выявить в преступлении его элементы и их свойства, которые надо углубленно изучать, ибо они определяют основу криминалистического познания преступления» [4; 31], что, несомненно, указывает на взаимосвязь криминалистики и уголовного права.

Впервые на связь криминалистики и уголовного права указал Г. Гросс, который «применял слово «криминалистика» для названия лишь одной из частей «всеобщей науки уголовного права», занимавшейся «реалиями уголовного права»» [6; 42].

Связь криминалистики и уголовного права имеет объективный характер. Анализируя уголовно-правовые признаки преступления, можно сформировать более детальную «картину» элементов исследуемого преступления, знание о которых необходимо для построения частной криминалистической методики расследования. Для этого необходимо рассмотреть конструкцию уголовно-правового состава.

Статья 429 УК РБ устанавливает ответственность за «учреждение должностным лицом, находящимся на государственной службе, организации, осуществляющей предпринимательскую деятельность, либо участие его в управлении такой организацией лично или через доверенное лицо вопреки запрету, установленному законом, если должностное лицо, используя свои служебные полномочия, предоставило такой организации льготы и преимущества или покровительствовало в иной форме» [7].

Несколько иначе сконструирован аналогичный состав преступления в УК РК: «Учреждение лицом, уполномоченным на выполнение государственных функций, либо приравненным к нему лицом, либо должностным лицом организации, осуществляющей предпринимательскую деятельность, либо участие в управлении такой организацией лично или через доверенное лицо вопреки запрету, установленному законом, если это деяние связано с предоставлением такой организации льгот и преимуществ или с покровительством в иной форме» (ст. 364 УК РК) [8].

Основное отличие рассматриваемых норм УК связано с субъектом совершения преступления. Если белорусский законодатель субъектом данного преступления определил только должностных лиц, находящихся на государственной службе, то казахстанский законодатель значительно расширяет перечень лиц, которым может инкриминироваться деяние, предусмотренное ст. 364 УК РК. Кроме должностных лиц, к уголовной ответственности за незаконное участие в предпринимательской деятельности могут привлекаться лица, уполномоченные на выполнение государственных функций, либо приравненные к ним лица. В отличие от должностных лиц, последние две категории потенциальных субъектов уголовной ответственности не осуществляют функции представителя власти, не выполняют организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в государственных органах, органах местного самоуправления, а также в Вооруженных Силах, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан. Вместе с тем это государственные служащие, выполняющие государственные функции, на которые распространяется действие закона РК «О государственной службе», а также депутаты маслихата и лица, временно исполняющие обязанности, предусмотренные государственной должностью, до назначения их на государственную службу и др. Перечень субъектов, на которых распространяется действие ст. 364 УК РК, содержится в Законе РК «О противодействии коррупции» [9].

Следует заметить, что казахстанский законодатель к субъектам уголовной ответственности за совершение анализируемого нами деяния отнес также лица, занимающие ответственную государственную должность (ч. 3 ст. 364 УК РК). К этой категории субъектов относятся лица, «занимающие должность, которая установлена [Конституцией Республики Казахстан, конституционными и иными законами Республики Казахстан, для непосредственного исполнения функций государства и полномочий государственных органов, в том числе депутат Парламента Республики Казахстан, судья, а равно лицо, занимающее согласно законодательству Республики Казахстан о государственной службе политическую] государственную должность либо административную государственную должность корпуса «А»» [9].

В аспекте рассматриваемой нами темы не требуется детальное исследование субъекта ответственности за незаконное участие в предпринимательской деятельности. Дальнейшее рассмотрение конструктивных особенностей ст. 429 УК РБ и 364 УК РК позволяет выделить общие уголовно-правовые признаки преступления.

Уголовно-правовыми признаками преступления, предусмотренного ст. 429 УК РБ и ст. 364 УК РК являются следующие:

1. *Должностное лицо (лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, а также лицо, занимающее ответственную государственную должность) учреждает либо участвует в управлении организацией лично или через доверенное лицо (курсив по тексту мой. — А.Х.).* Анализ этого признака на основе действующего законодательства о государственной службе в Республике Беларусь позволило белорусским ученым (В.М. Хомичу) сформировать мнение, что «идти на создание предпринимательской структуры для публичного должностного лица — дело чрезвычайно рискованное и очевидное, как и предметно участвовать в управлении такой организацией. Очень трудно доказать факт участия в управлении предпринимательской структурой, поскольку оно предполагает осуществление и реализацию определенного рода функциональных полномочий. Можно участвовать в предпринимательской структуре и достаточно эффективно, оказывая ей содействие, без участия в управлении ее делами, что и делается повсеместно должностными лицами» [10; 59].

Но нельзя исключать, что «при учреждении организации должностное лицо, находящееся на государственной службе, может оказывать покровительство, облегчая и ускоряя процедуры по государственной регистрации юридического лица, по формированию уставного фонда... учредительных документов, получению лицензий, а также может использовать полномочия для учреждения организации на более выгодных условиях, наконец, в выгодных сферах предпринимательской деятельности» [11].

2. *Должностное лицо (лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, а также лицо, занимающее ответственную государственную должность) учреждает либо участвует в управлении организацией вопреки запрету, содержащемуся в законе.* Ответственность возможна в случае наличия запрета на участие должностного лица в предпринимательской деятельности, установленного законом. Такой запрет содержится в Законами РБ и РК «О государственной службе» [12; 13] и Законом РБ «О борьбе с коррупцией» [14] и Законом

РК «О противодействии коррупции» [9]. Указанные законы не допускают членство должностных лиц в органах управления коммерческой организации (если иное не установлено законом). Им запрещено заниматься предпринимательской деятельностью лично или посредством доверенных лиц.

3. *Организация, о которой идет речь в диспозиции ст. 429 УК РБ и ст. 364 УК РК, осуществляет предпринимательскую деятельность.* Это предполагает извлечение прибыли, в результате такой деятельности, и косвенно, несмотря на отсутствие в ст. 429 УК РБ и ст. 364 УК РК определения целевой направленности деяния, указывает на корыстную заинтересованность должностного лица в деятельности организации. Не подпадают под ст. 429 УК аналогичные действия должностного лица, совершенные в отношении иной, не коммерческой организации. Аналогичный вывод напрашивается при рассмотрении ст. 364 УК РК.

4. *Должностное лицо (лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, а также лицо, занимающее ответственную государственную должность) в результате своей деятельности незаконно предоставляет такой организации льготы и преимущества или покровительство в иной форме.* Предоставление льгот может быть связано с полным или частичным снятием ограничений для организации, освобождением ее от обременения. Предоставленные организации преимущества проявляются в условиях ее сравнения с иными аналогичными организациями. Для иного покровительства характерно «создание благоприятных условий для деятельности организации, незаконное содействие организации со стороны должностного лица в осуществлении ее деятельности» [15].

Основываясь на этих признаках, можно выделить материальные элементы структуры незаконного участия в предпринимательской деятельности, являющиеся отправной точкой для формирования информационной модели этого преступления в сочетании с данными его криминалистической характеристики.

Обсуждение

Центральным элементом системы анализируемого преступления выступает физическое лицо, рассматриваемое в качестве субъекта преступления. С точки зрения криминалистики, в отличие от уголовного права, субъектом преступления является конкретный человек, личность, имеющая статус должностного лица. Уголовный кодекс РБ (ст. 429) конкретизировал должностных лиц, отнеся их только к государственной службе. Не распространяется действие указанной нормы на иных должностных лиц, относящихся к иным сферам деятельности. Иначе рассматривается субъектный состав данного преступления по законодательству РК, на что уже было обращено внимание.

Осуществляя предварительное расследование незаконного участия в предпринимательской деятельности, в случае необходимости, изучению подлежит не только личность должностного лица (лица, уполномоченного на выполнение государственных функций, либо приравненного к нему лица, а также лица, занимающего ответственную государственную должность), но и доверенного лица. Им присущи различные свойства, информация о которых отображается в процессе служебной деятельности и деятельности, направленной на совершение преступления, результатами которой выступают идеальные и материальные следы.

Информация о должностном лице, собранная в процессе расследования, позволяет определить характер его служебной деятельности, деловые качества, допущенные нарушения. Эти сведения могут быть получены из материалов личного дела, служебных документов, а также свидетельских показаний сослуживцев и руководителей.

Субъект рассматриваемого преступления, являясь должностным лицом, в процессе осуществления противоправной деятельности, использует административно-хозяйственные полномочия по управлению государственным или коммунальным имуществом, распоряжению бюджетными средствами либо властные полномочия, связанные с осуществлением надзорных функций в отношении коммерческих организаций вследствие чего данное посягательство, является ярким проявлением коррупции. Аналогично субъекты, не являющиеся по законодательству РК должностными лицами, но которые выполняют возложенные на них государственных функции (приравненные к ним лица), а также занимающие ответственную государственную должность.

Уголовно-правовая конструкция анализируемого деяния предполагает взаимосвязь субъекта преступления с объектом, на который направлено преступное посягательство.

При совершении анализируемого преступления таким объектом, с точки зрения ученых в области уголовного права, являются общественные отношения, связанные с нормальным функционирова-

нием системы государственной службы и государственной власти — именно эти отношения являются родовым объектом рассматриваемого состава преступления [16; 119].

Рассмотрение в криминалистической характеристике данного преступления объекта посягательства в аспекте его уголовно-правовых представлений не имеет практического значения для расследования. Абстрактные по своей сути общественные отношения не содержат сведений об отражении преступных и иных действий субъекта на объекте, что представляет интерес с точки зрения криминалистики и имеет значение для расследования.

Объект как один из элементов материальной структуры «представляет собой материальную систему, на которую направлено преступное посягательство» [5; 64]. Иными словами, речь идет о таком материальном объекте, которому причиняется (или может быть причинен) вред, ущерб.

В конструкции уголовно-правовой нормы, предусматривающей ответственность за незаконное участие в предпринимательской деятельности, отсутствует прямое указание на материальный объект посягательства. Не может быть объектом посягательства упомянутая в статье Уголовного кодекса организация, осуществляющая предпринимательскую деятельность, так как в отношении нее должностное лицо совершает, хотя и неправомерные, с точки зрения закона, но «благие», действия: предоставляет льготы и преимущества или покровительство в иной форме (ст. 429 УК РБ и ст. 364 УК РК).

Субъектно-объектная связь элементов преступной структуры рассматриваемого преступления имеет свои особенности. Очевидна конструктивная связь должностного лица с организацией, осуществляющей предпринимательскую деятельность. Но данная связь отражает только объективную сторону преступного деяния: учреждение организации, осуществляющей предпринимательскую деятельность либо участие в управлении ею. Вред, ущерб такой организации не причиняется, а, наоборот, создаются благоприятные условия для ее деятельности.

Льготы и преимущества или покровительство в иной форме предоставляются организации, осуществляющей предпринимательскую деятельность, посредством использования должностным лицом своих служебных полномочий. Вот здесь обнаруживается связь с иным объектом, интересы которого затрагиваются.

Для понимания объекта посягательства с позиции криминалистики необходимо вспомнить, что общественные отношения, на которые посягает должностное лицо, незаконно участвующее в предпринимательской деятельности, связаны с нормальным функционированием системы органов государственной власти и местного самоуправления. Именно в рамках этого системного образования субъект рассматриваемого преступления осуществляет свою основную деятельность. Он реализует предоставленные ему полномочия, а в момент совершения преступления, используя их против этой системы, вопреки ее интересам и интересам государства. При этом нарушается нормальный, установленный законодательством, а также внутренними правилами, порядок функционирования государственного органа или организации.

Деятельность должностных лиц в любом государственном органе или организации регламентирована нормативными правовыми актами законодательного, а также подзаконного уровня. Она должна осуществляться с соблюдением ряда условий. Деятельность должностного лица: 1) осуществляется в пределах регламента, установленного нормами законодательства; 2) согласуется с интересами государства и общества.

Соблюдение этих условий обеспечивает *нормальное функционирование государственного органа (или государственной организации), элементом которого является должностное лицо (курсив мой. — А.Х.)*, входящее в его состав. Совершение действий, выходящих за пределы полномочий, предоставленных должностному лицу, приводит к нарушениям, влекущим различные виды юридической ответственности.

Расширение круга субъектов уголовной ответственности за незаконное участие в предпринимательской деятельности по законодательству РК соответственно увеличивает перечень объектов, на которые посягает субъект с точки зрения криминалистики. Кроме государственных органов и организаций, субъекты незаконного участия в предпринимательской деятельности в РК могут посягать на иные организационные структуры, которым в результате преступного деяния причиняется вред и отражающие следовую картину преступных и иных действий, позволяющих изобличить виновного (например, органы местного самоуправления в РК).

На этой основе мы приходим к пониманию объекта преступного посягательства как элемента материальной структуры незаконного участия в предпринимательской деятельности, в качестве кото-

рого следует рассматривать предусмотренное белорусским и казахстанским законодательством, множество государственных органов и организаций, представляющих собой субъекты управления различного уровня, должностные лица которых допустили совершение данного преступления, а также органы местного самоуправления в РК.

В процессе расследования уголовных дел о незаконном участии в предпринимательской деятельности подлежит выявлению и доказыванию факт использования должностным (и иным) лицом своих служебных полномочий (в чем это выразилось), в результате которого организации, осуществляющей предпринимательскую деятельность, предоставлены «льготы и преимущества или покровительство в иной форме» (ст. 429 УК РБ и ст. 364 УК РК).

Предоставляя «льготы и преимущества или покровительство в иной форме» должностное (и иное) лицо использует как непосредственные служебные полномочия, так и служебное положение в широком смысле этого слова. В последнем случае процесс доказывания затрудняется, но субъектно-объектная связь в структуре преступления не утрачивается.

Государственные органы либо государственные или иные организации при совершении данного преступления являются обязательным элементом их материальной структуры, но, учитывая особенности и различие предоставляемых льгот, преимуществ, покровительства, структура незаконного участия в предпринимательской деятельности может быть дополнена иными объектами посягательства.

Появление в структуре рассматриваемого преступления дополнительных объектов посягательства связано с тем, что «...предоставляемые курируемым организациям льготные условия осуществления предпринимательской деятельности и преимущества нарушают права других субъектов экономических отношений» [17; 12]. Например, покровительство должностного лица может выразиться в «создании условий для получения соответствующей организацией заказа на поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг для государственных нужд» [18; 48].

Выявление дополнительного объекта посягательства в структуре преступления зависит от способа предоставления преимуществ или покровительства организации, осуществляющей предпринимательскую деятельность. Следовая картина между субъектом и объектом преступления опосредуется организацией, в деятельности которой принимает участие должностное лицо. В ряде случаев следы противоправной деятельности могут быть выявлены в системе ее документального сопровождения.

Документы, регламентирующие деятельность должностного лица, могут способствовать выявлению информации о противоправных действиях, осуществляемых в интересах курируемой организации.

В преступной структуре рассматриваются и иные документы, используемые в качестве средства совершения незаконного участия в предпринимательской деятельности. Например, «установление налоговых, таможенных, экспортных льгот, льготного кредитования, необоснованных отсрочек по погашению кредитов, иных обязательных платежей» [18; 48] предполагает наличие соответствующих документов, отражающих эти права и оформленных в связи с реализацией предоставленных должностному лицу служебных полномочий.

На необходимость использования документов в качестве противоправного средства указывают действия, направленные на «создание препятствий конкурентам, устранение их экономическими или административными методами (например, посредством установления необоснованных препятствий для выдачи лицензий конкурентам, организации внеплановых проверок конкурирующих фирм контролирующими органами и т.п.)» [18; 49].

Анализ документов, сопровождающих деятельность должностного лица, позволяет в процессе расследования выявить признаки, указывающие на преступность его действий.

Можно выделить еще один элемент в материальной структуре анализируемого преступления, наличие которого не обязательно для решения вопроса о привлечении виновного к уголовной ответственности. Но в тоже время его выявление усиливает доказательство вины обвиняемого. Несмотря на отсутствие очевидности данного элемента в составе преступления, смысловая оценка незаконного участия в предпринимательской деятельности позволяет сделать вывод, что оно совершается из корыстной заинтересованности субъекта преступления. Это характерно для многих конкретных преступлений данного вида, но не исключается и иная, нематериальная, заинтересованность в незаконном участии должностного (или иного лица) в предпринимательской деятельности. Это те случаи, когда руководитель коммерческой организации находится в родственных или иных близких отношениях с субъектом, участвующим в предпринимательской деятельности этой организации.

Корыстная заинтересованность должностного (или иного лица) выражается в виде получаемых денежных сумм за предоставление льготы и преимуществ или покровительство в иной форме.

Руководствуясь учением о материальной структуре преступления [5], результат корыстной заинтересованности (денежные средства или иные материальные ценности) должностного лица, незаконно участвующего в предпринимательской деятельности, следует рассматривать в качестве предмета преступления.

Выводы

На основе проведенного исследования можно предложить некоторые выводы. В основе построения частной методики расследования незаконного участия в предпринимательской деятельности находятся данные о его криминалистической характеристике, которая не содержит сведений о материальной структуре этого преступления.

Материальная структура незаконного участия в предпринимательской деятельности состоит из следующих элементов: субъект совершения преступления (должностное лицо, лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, а также лицо, занимающее ответственную государственную должность); объект преступного посягательства (государственные органы либо государственные или иные организации, в которых должностное лицо (лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, либо приравненное к нему лицо, а также лицо, занимающее ответственную государственную должность) осуществляет свою служебную деятельность; иные субъекты хозяйствования, интересы которых затронуты в результате преступных действий должностного лица); средства совершения преступления (документы, отражающие факт предоставления льгот и преимуществ или покровительство в иной форме) и предмет преступления, в качестве которого рассматриваются денежные средства или иные материальные ценности, получаемые должностным (или иным лицом) за предоставленные льготы и преимущества или покровительство в иной форме.

Выделение элементов материальной структуры незаконного участия в предпринимательской деятельности должно находиться в основе формирования его криминалистической характеристики как информационной модели деяния и, соответственно, служить совершенствованию частной методики раскрытия и расследования данного вида преступлений.

Список литературы

- 1 Крюков В. В. Методика расследования должностных преступлений коррупционной направленности: автореф. ... канд. юрид. наук. — Челябинск, 2011. — 27 с.
- 2 Усенко А.С. Методика расследования незаконного участия должностного лица в предпринимательской деятельности через доверенное лицо / А.С. Усенко // Эпомен. Науч. журн. — 2019. — № 29. — С. 188–194.
- 3 Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. — М.: НОРМА, 2001. — 240 с.
- 4 Дулов А.В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А.В. Дулов. — Минск: Университетское, 1985. — 168 с.
- 5 Гучок А.Е. Основы криминалистического учения о материальной структуре преступления / А.Е. Гучок. — Минск: Тесей, 2012. — 228 с.
- 6 Сокол В.Ю. Ганс Гросс — основатель современной криминалистики / В.Ю. Сокол. Вестн. Краснодар. ун-та МВД России. — 2012. — № 3(17). — С. 39–50.
- 7 Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 г. № 275-3: [Электронный ресурс]. Режим доступа: / [https://pravo.by/document/? guid=3871&p0=hk9900275](https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275) (дата доступа 04.11.2020).
- 8 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.06.2014 г. № 226-V (с изм. и доп. по состоянию на 06.10.2020 г.): [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/? doc_id=31575252#pos=5196;-36 (дата доступа 04.11.2020).
- 9 О противодействии коррупции: Закон Республики Казахстан от 18.11.2015 г. № 410-V (с изм. и доп. по состоянию 06.10.2020 г.): [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/? doc_id=33478302&mode=p#pos=2;-106 (дата доступа 04.11.2020).
- 10 Асанова В.В. Коррупционная преступность: криминологическая характеристика и научно-практический комментарий к законодательству о борьбе с коррупцией / В. В. Асанова и др. / под общ. ред. В. М. Хомича. — Минск, 2008. — 504 с.
- 11 Незаконное участие в предпринимательской деятельности (ст. 429 Уголовного кодекса Республики Беларусь): [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://bypravo.ru/nezakonnoe-uchastie-v-predprinimatelskoj-deyatelnosti-statya-429-ugolovno-go-kodeksa-respubliki-belarus/> (дата доступа 30.10.2020).

12 О государственной службе в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь от 14.06.2003 № 204-З: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=h10300204> (дата доступа 04.11.2020).

13 О государственной службе Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 23.11.2015 г. № 416-V (с изм. и доп. по состоянию 06.10.2020 г.): [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=36786682 (дата доступа 04.11.2020).

14 О борьбе с коррупцией: Закон Республики Беларусь от 15.07.2015 № 305-З: [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://pravo.by/upload/docs/op/H11500305_1437598800.pdf. (Дата доступа 09.10.2020).

15 Незаконное участие в предпринимательской деятельности (ст. 429 Уголовного кодекса Республики Беларусь). (Ч. 2): [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://bypravo.ru/nezakonnoe-uchastie-v-predprinimatelskoj-deyatelnosti-statya-429-ugolovnogo-kodeksa-respubliki-belarus-chast-2/> (дата доступа 30.09.2020).

16 Изосимов В.С. Ответственность за незаконное участие в предпринимательской деятельности. Анализ международных нормативно-правовых актов и российского законодательства / В.С. Изосимов, А.М. Шувалова // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н.И. Лобачевского. — 2016. — № 6. — С. 118–124.

17 Борков В.Н. Механизм коррупционного обогащения должностного лица путем незаконного участия в предпринимательской деятельности (ст. 289 УК РФ) / В.Н. Борков, А.П. Спиридонов // Научный вестн. Омской акад. МВД России. — 2017. — № 3(66). — С. 10–14.

18 Панова Н. Предоставление льгот и преимуществ или покровительство в иной форме как признак состава незаконного участия в предпринимательской деятельности (обобщение судебно-следственной практики) / Н. Панова // Уголовное право. — 2015. — № 4. — С. 46–49.

А.М. Хлус

Лауазымды тұлғалардың кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысуын тергеудің әдістемелік қамтамасыз етілуін оңтайландыру жолдары

Мақалада кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысуды тергеудің жеке әдістемесінің мәселелері қарастырылған. Сот-криминалистикалық белгілері негізінде қалыптасқан осы қылмысты тергеу әдістемесінде бұл қылмыс құрамының материалдық құрамдары туралы мәліметтер жоқ. Автордың пікірінше, қарастырылып отырған қылмысты тергеу әдістемесін құру оның материалдық құрылымының элементтері туралы ақпаратқа негізделуі керек. Кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу құрамының қылмыстық-құқықтық белгілерін талдай отырып, Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексінің 429-бабын және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 364-бабын басшылыққа ала отырып, автор оның материалдық құрылымының элементтерін бөліп көрсеткен. Автордың пайымдауы бойынша кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысудың материалдық құрылымы келесі элементтерден тұрады: қылмыс субъектісі (лауазымды тұлға, мемлекеттік қызметті орындауға уәкілетті тұлға немесе оған теңестірілген тұлға, сондай-ақ жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын тұлға); қылмыстық қол сұғу объектісі (қылмыс субъектісі (лауазымды тұлға және т.б.) өзінің қызметтік және өзге де қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдар немесе мемлекеттік немесе басқа да ұйымдар; қылмыс жасау құралдары (көп жағдайда бұл құжаттар) және қылмыстың субъектісі қылмыс нәтижесінде алған ақша немесе басқа материалдық құндылықтар. Қылмыс құрылымының элементтерін айқындау және талдау іс-әрекеттің ақпараттық моделін құру үшін, қылмыстың осы түрін ашудың және тергеудің әдістемелік қамтамасыз етілуін жетілдіру үшін де теориялық негіз болады.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық, кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу, лауазым, криминалистика, криминалистикалық сипаттамалар, қылмыстың материалдық құрылымы.

A.M. Khlus

Ways of optimizing the methodological support of investigation of illegal participation of officers in business activities

The article deals with the problems of a private methodology for investigating illegal participation in entrepreneurial activity. The methodology for investigating this crime, formed on the basis of its forensic characteristics, does not contain information about the material components of the structure of this crime. According to the author, the construction of a methodology for investigating the crime in question should be based on information about the elements of its material structure. Having analyzed the criminal-legal signs of the composition of illegal participation in entrepreneurial activity, guided by Art. 429 of the Criminal Code of the Republic of Belarus and Art. 364 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the author highlighted the elements of its material structure. The material structure of illegal participation in entrepreneurial activity, according to the author, consists of the following elements: the subject of the crime (an official, a person authorized to perform public functions, or a person equivalent to him, as well as a person holding a responsible public position); the object of criminal encroachment (state bodies or state or other organizations in which the

subject of the crime (official, etc.) carries out his official and other activities; the means of committing a crime (in most cases, these are documents) and the subject of the crime (money or other material values), received by the subject as a result of the crime, the selection and analysis of the elements of the criminal structure will serve as a theoretical basis, both for building an information model of the act, and for improving the methodological support for the disclosure and investigation of this type of crime.

Keywords: criminal law, illegal participation in entrepreneurial activity, official, criminalistics, forensic characteristics, material structure of the crime.

References

- 1 Kriukov, V.V. (2011). Metodika rassledovaniia dolzhnostnykh prestuplenii korruptsionnoi napravlenosti [Methods of investigation of malfeasance corruption]. *Candidate's thesis*. Chelyabinsk [in Russian].
- 2 Usenko, A.S. (2019). Metodika rassledovaniia nezakonnoho uchastia dolzhnostnogo litsa v predprinimatelskoi deyatelnosti cherez doverennoe litso [Methods of investigation of illegal participation of an official in business through a proxy]. *Epomen. Nauchnyi zhurnal — Epomen. Scientific journal*, 29, 188–194 [in Russian].
- 3 Belkin, R.S. (2001). *Kriminalistika: problemy sehodniashnego dnia. Zlobodnevnye voprosy rossiiskoi kriminalistiki [Forensic science: today's problems. Topical issues of Russian forensic science]*. Moscow: Norma [in Russian].
- 4 Dulov, A.V. (1985). *Osnovy rassledovaniia prestuplenii, sovershennykh dolzhnostnymi litsami [Fundamentals of investigation of crimes committed by officials]*. Minsk: Universitetskoe [in Russian].
- 5 Guchok, A.E. (2012). *Osnovy kriminalisticheskogo ucheniia o materialnoi strukture prestupleniia [Fundamentals of the criminalistic doctrine of the material structure of a crime]*. Minsk: Tesei [in Russian].
- 6 Sokol, V.Yu. (2012). Hans Hross — osnovatel sovremennoi kriminalistiki [Hans Gross — the founder of modern criminalistics]. *Vestnik Krasnodarskogo universiteta MVD Rossii — Bulletin of the Krasnodar University of the Ministry of internal Affairs of Russia*, 3(17), 39–50 [in Russian].
- 7 Uholovnyi kodeks Respubliki Belarus ot 09.07.1999 h. No. 275-Z [The Criminal Code of the Republic of Belarus dated 09.07.1999, No. 275-Z]. *pravo.by* Retrieved from <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> [in Russian].
- 8 Uholovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 03.06.2014 h. No. 26-V [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated 03.06.2014 No. 26-V] (s izmeneniami i dopolneniami na 06. 10. 2020) *online.zakon.kz* Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=5196;-36 [in Russian].
- 9 O protivodeistvii korruptsii: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18.11.2015 h. No. 410-V [On anti-corruption: Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015 No. 410-V]. *online.zakon.kz* Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33478302&mode=p#pos=2;-106 [in Russian].
- 10 Asanova, V.V. (2008). Korruptsionnaia prestupnost: kriminologicheskaiia kharakteristika i nauchno-prakticheskii kommentarii k zakonodatelstvu o borbe s korruptsiei [Corruption crime: criminological characteristics and scientific and practical commentary on the legislation on combating corruption]. (Ed.) V. M. Homich. Minsk [in Russian].
- 11 Nezakonnoe uchastie v predprinimatelskoi deiatelnosti (st. 429 Uholovnogo kodeksa Respubliki Belarus) [Illegal participation in entrepreneurial activity (Art. 429 of the Criminal Code of the Republic of Belarus)]. *bypravo.ru* Retrieved from <https://bypravo.ru/nezakonnoe-uchastie-v-predprinimatelskoj-deyatelnosti-statya-429-ugolovnogo-kodeksa-respubliki-belarus/> [in Russian].
- 12 O hosudarstvennoi sluzhbe v Respublike Belarus: Zakon Respubliki Belarus ot 14.06.2003 No. 204-Z [On public service in the Republic of Belarus: Law of the Republic of Belarus dated June 14, 2003 No. 204-Z]. *bypravo.ru* Retrieved from <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=h10300204> [in Russian].
- 13 O hosudarstvennoi sluzhbe Respubliki Kazahstan: Zakon Respubliki Kazahstan ot 23.11.2015 h. No. 416-V [On the public service of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated 23.11.2015 No. 416-V]. *online.zakon.kz* Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=36786682 [in Russian].
- 14 O borbe s korruptsiei: Zakon Respubliki Belarus ot 15.07.2015 No. 305-Z [On the fight against corruption: Law of the Republic of Belarus dated 15.07.2015 No. 305-Z]. *pravo.by* Retrieved from https://pravo.by/upload/docs/op/H11500305_1437598800.pdf [in Russian].
- 15 Nezakonnoe uchastie v predprinimatelskoi deiatelnosti (st. 429 Uholovnogo kodeksa Respubliki Belarus) (Ch. 2) [Illegal participation in entrepreneurial activity (Article 429 of the Criminal Code of the Republic of Belarus) (Part 2)]. *pravo.by*. Retrieved from <https://bypravo.ru/nezakonnoe-uchastie-v-predprinimatelskoj-deyatelnosti-statya-429-ugolovnogo-kodeksa-respubliki-belarus-chast-2/> [in Russian].
- 16 Izosimov, V.S., & Shuvalova, A.M. (2016). Otvetstvennost za nezakonnoe uchastie v predprinimatelskoi deiatelnosti. Analiz mezhdunarodnykh normativno-pravovykh aktov i rossiiskogo zakonodatelstva [Responsibility for illegal participation in entrepreneurial activities analysis of international legal acts and Russian legislation]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N.I. Lobachevskogo — Bulletin of the Lobachevsky University of Nizhny Novgorod*, 6, 118–124 [in Russian].
- 17 Borkov, V.N., & Spiridonov, A.P. (2017). Mekhanizm korruptsionnoho obohashcheniia dolzhnostnogo litsa putem nezakonnoho uchastia v predprinimatelskoi deiatelnosti (st. 289 UK RF) [Mechanism of corruption enrichment of an official through illegal participation in entrepreneurial activity (Art. 289 of the Criminal Code of the Russian Federation)]. *Nauchnyi vestnik Omskoi akademii MVD Rossii — Scientific Bulletin of the Omsk Academy of the Ministry of internal Affairs of Russia*, 3(66), 10–14 [in Russian].
- 18 Panova, N. (2015). Predostavlenie lhot i preimushchestv ili pokrovitelstvo v inoi forme kak priznak sostava nezakonnoho uchastia v predprinimatelskoi deiatelnosti (obobshchenie sudebno-sledstvennoi praktiki) [Providing benefits and advantages or patronage in another form as a sign of the composition of illegal participation in entrepreneurial activity (generalization of judicial and investigative practice)]. *Uholovnoe pravo — Criminal law*, 4, 46–49 [in Russian].

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE

DOI 10.31489/2020L4/86-93

УДК 347.799.11

Е.Н. Ключева*

*Государственный университет инфраструктуры и технологий, Киев, Украина
(E-mail: klyuyeva0711@i.ua)*

Особенности определения маломерных и прогулочных судов по законодательству Украины

Целью статьи является анализ действующего законодательства Украины и международных нормативно-правовых актов в сфере морского и речного судоходства, а именно анализ определения понятий «судно», «маломерное судно», «прогулочное судно». Применение сравнительно-правового метода позволило осуществить сравнительный анализ норм действующего законодательства Украины, а также норм зарубежных нормативно-правовых актов. В результате проведенного анализа автором сделан вывод о многообразии определения, вернее, критериев, по которым транспортное средство отнесено к категории малое судно, маломерное судно или прогулочное судно. На основе анализа действующего национального законодательства, ряда законов и подзаконных нормативных актов министерств и ведомств, которые имеют отношение к деятельности водного транспорта, автор определил несоответствие и противоречие определений друг другу. Он считает необходимым приведение национального законодательства в соответствие международным и европейским стандартам. Есть необходимость обратить внимание на правовой режим деятельности водного транспорта в сфере регистрации рассматриваемых категорий судов. Подчеркивается, что в данной сфере необходимо привлечение дополнительных специалистов в области морского и речного судоходства и дальнейшее совершенствование национального законодательства в сфере регистрации и дальнейшей эксплуатации судов морского и речного флота.

Ключевые слова: маломерное судно, малое судно, прогулочное судно, регистрация судов, морское право, морское судно, яхта, регистр судоходства.

Введение

Определение понятия судна имеет важное практическое значение. Понятно, что оно не ограничивается юридическими признаками, в частности, предусмотренными в морском праве. Существует очень развитая техническая теория судна. В общем, между технической и юридической сферами можно всегда провести границу, но она недостаточно четкая, поскольку технические вопросы также регулируются правовыми нормами [1].

Целью данной работы является проведение анализа действующего законодательства Украины в рамках определения правового статуса судов, которые попадают под категорию маломерных (малых) и прогулочных. Необходимо сделать сравнительную характеристику данных категорий судов, чтобы определить их статус.

Исследователи по морскому праву (маринисты) в большинстве своем считают, что невозможно определить универсальное понятие судна. Это понятие толкуется в международных договорах и

*Корреспондент автор. E-mail: klyuyeva0711@i.ua

национальном морском праве в связи с целями, которые преследуются соответствующими правовыми нормами. Достаточно подробно раскрывается понятие по отдельным типам судов, но нет определения термина «судно» [1].

Вопрос урегулирования правового статуса маломерного, малого или прогулочного судна в научной литературе ранее не поднимался.

Методы и материалы

Для достижения цели настоящей статьи были использованы методы общего и частного характера. Так, общенаучными методами выступили: анализ, синтез, индукция, дедукция. С помощью системного анализа определялись главные направления в области определения понятийного аппарата. Частноправовыми методами, использованными в статье, являются методы: сравнительно-правовой, юридико-догматический, историко-правовой. Использование сравнительно-правового метода позволило осуществить сравнительный анализ норм действующего законодательства Украины, которое содержит основные определения категорий судов, с аналогичными определениями, которые содержатся в международных нормативно-правовых актах. За основу материальной базой исследования были взяты действующее законодательство Украины, международные акты в области морского и транспортного права и исследования из различных отраслей права.

Результаты

Существует много примеров юридического определения понятия «судно». Начнем с того, что даже обычный подход к судну как плавсредства можно поставить под сомнение. В статье 2 (4) Международной конвенции по предотвращению загрязнения с судов (02.11.1973 г.), которую коротко называют МАРПОЛ, судно определяется как эксплуатируемое в морской среде судно любого типа и охватывает суда на подводных крыльях, суда на воздушной подушке, подводные суда, плавучие средства, а также стационарные или плавучие платформы. Стоит обратить внимание на то, что к понятию «судно» относят стационарные платформы, которые, по сути, не являются плавучими средствами. К тому же это определение грешит тавтологией, поскольку понятие «судно» определяется как «судно».

Интересен подход в Конвенции СОЛАС, поскольку в ней отсутствует общее определение понятия «судно». Зато определяются отдельные категории судов и их правовой статус. Например, «пассажирское судно» означает судно, которое перевозит более 12 пассажиров; «грузовое судно» — это судно, которое не считается пассажирским. Кстати, СОЛАС не распространяется на прогулочные яхты, не занимающиеся коммерческими перевозками.

Статья 29 Конвенции ООН по морскому праву, принятой в Монтего-Бее (Ямайка) 10.12.1982 г., содержит очень четкое определение военного корабля. Согласно Конвенции, «военный корабль» означает судно, принадлежащее к вооруженным силам определенного государства, имеющее внешние знаки, отличающие такие суда его национальности, находится под командованием офицера, который состоит на службе правительства данного государства, фамилия которого занесена в соответствующий список военнослужащих или эквивалентный ему документ, имеющий экипаж, подчиненный регулярной военной дисциплине [2].

Статья 15 Кодекса торгового мореплавания Украины определяет, что торговое судно это самоходное или несамоходное плавучее сооружение, используемое:

1) для перевозки грузов, пассажиров, багажа и почты, для рыбного или иного морского промысла, разведки и добычи полезных ископаемых, спасания людей и судов, терпящих бедствие на море, буксировки других судов и плавучих объектов, осуществления гидротехнических работ или подъема имущества, затонувшего в море; 2) для несения специальной государственной службы (охрана промыслов, санитарная и карантинная службы, защита моря от загрязнения и т.п.); 3) для научных, учебных и культурных целей; 4) спорт 5) для других целей. Но это определение дается с привязкой именно к КТМ Украины.

Понятие «судно» неоднократно исследовалось, однако практика поднимает все новые и новые вопросы. Актуально стоят проблемы, связанные с регулированием правового статуса автоматизированных судов, в том числе судов-дронов. Так, Международным морским комитетом была создана рабочая группа по морскому праву для автоматизированных плавательных средств с целью решения вопроса о том, как международные конвенции могут быть адаптированы для правового обеспечения эксплуатации автоматизированных (безэкипажных) судов. Также достаточно часто возникает необ-

ходимость разъяснений в судебных и других инстанциях понятия судна в связи с его классом, типом и назначением, предоставляемых ниже, в формулировках, приведенных в отраслевых нормативных документах. Сложности также возникают, если физическим лицом была приобретена надувная лодка для собственных целей, потому, как следует оформить все документы на управление и права в соответствии с законодательством Украины. Практически все виды маломерных судов с мотором должны быть зарегистрированы в соответствующих инстанциях.

В конце апреля 2020 г. вступило в силу Постановление Кабинета министров Украины от 8 апреля 2020 № 289 «О внесении изменений в Порядок ведения Государственного судового реестра Украины и Судовой книги Украины» и соответственно внесены изменения в Порядок ведения Государственного судового реестра Украины и Судовой книги Украины, утвержденного Постановлением Кабинета министров Украины от 26 сентября 1997 № 1069.

Отныне, в соответствии с пунктом 2 раздела I, Положение указанного выше документа не распространяется на:

- военные корабли;
- катера, шлюпки и другие плавучие средства, принадлежащие любому судну;
- малые моторные суда, оснащенные механическим двигателем (двигателями) с общей максимальной мощностью до 10 кВт, кроме рыболовных судов, не подлежащих надзору классификационного общества;
- весельные суда длиной до 4 м, которые не используются для промысла водных биоресурсов, перевозки грузов и / или пассажиров с целью осуществления предпринимательской деятельности [3].

Регистрация других малых судов, спортивных судов, исторических копий судов, других судов, не подлежащих обязательной регистрации, осуществляется в Судовой книге Украины, по желанию владельца судна.

Кроме того, Постановлением предусмотрено упрощение подачи документов по регистрации судов в Судовой книге Украины, а именно в соответствии с подпунктом «б» п. 34 р. III Порядка, достаточно подать сертификат малого судна или технического паспорта или руководства по эксплуатации на судне или другой документ, выданный классификационным обществом, что подтверждает основные технические характеристики судна (идентификационный номер/строительный номер, марка, модель, наименование и категория транспортного средства, год изготовления, модель и номер двигателя, мощность и рабочий объем и тип двигателя, а также сведения о производителе, страну), а для рыболовных судов — Акт технического осмотра судна и техническую документацию на судно.

Исходя из определений, содержащихся в Постановлении, регистрации подлежат малые суда, хотя в других нормативно-правовых актах содержатся определения «маломерное судно» и «прогулочное судно». Наличие обязанности зарегистрировать судно (в том числе речное и маломерное) и ответственности за отсутствие такой регистрации, которая лежит на судоводителе, не вызывает сомнений. В части 1 ст. 116 Кодекса Украины об административных правонарушениях предусматривается ответственность за управление речными или маломерными судами, не зарегистрированными в установленном порядке. Согласно таможенным нормативным документам, яхты, принадлежащие физическим лицам, считаются маломерными судами.

Итак, рассмотрим определения этих категорий судов, которые содержатся в нормативно-правовых актах Украины. В Положении о классификации, порядке расследования и учета аварийных морских происшествий с судами, утвержденном приказом Министерства транспорта и связи Украины от 29.05.2006 г. малое судно определяется как судно, наибольшая длина корпуса которого не превышает 24 м, за исключением буксиров, толкателей, ледоколов, пассажирских, стояночных судов более чем 12 пассажирами на борту, грузовых судов, перевозящих опасные грузы, парусных и парусно-моторных судов с мощностью двигателей 100 кВт и более, несамоходных судов, плавкранов и судов технического флота (плавмастерские, земснаряды) [4]. В том же Положении содержится определение маломерного судна, а именно это — самоходное судно с главными двигателями мощностью менее 55 кВт, несамоходные и парусные суда валовой вместимостью менее 80 единиц, а также весельные и надувные суда [4].

Аналогичное определение содержится в Постановлении КМ от 27.07.1998 г. № 1147 «О пограничном режиме»: «Маломерное судно — самоходное судно, с главным двигателем мощностью менее 75 лошадиных сил и несамоходное судно, валовой вместимостью менее 80 регистровых тонн, а также моторное судно (независимо от мощности двигателя), парусное судно и несамоходное судно (гребная

лодка грузоподъемностью 100 и более килограммов, байдарки грузоподъемностью 150 и более килограммов, надувное судно грузоподъемностью 225 и более килограммов)».

В приказе от 01.08.2007 г. № 655 «Об утверждении Правил плавания и лоцманской проводки судов в северо-западной части Черного моря, Бугско-Днепровско-лиманском и Херсонском морском каналах», приказ от 03.02.2009 г. № 115 «Об утверждении Правил плавания и лоцманской проводки судов в Феодосийском заливе, на рейдах Феодосийского морского торгового порта и на подходах к нему», в приказе от 29.05.2006 г. № 516 «Об утверждении Положения о классификации, порядке расследования и учета аварийных морских происшествий с судами»: «Маломерные суда — самоходное судно с главными двигателями мощностью менее 55 кВт, и несамоходные суда и парусные суда валовой вместимостью менее 80, а также моторные суда, независимо от мощности двигателей, или валовой вместимостью не более 10, и несамоходные суда (гребные лодки грузоподъемностью 100 и более килограммов, байдарки — грузоподъемностью 150 и более килограммов и надувные суда — грузоподъемностью 225 и более килограммов) [5; 6; 4].

В части 6 ст. 116 Кодекса о административных правонарушениях Украины «Нарушение правил по охране порядка и безопасности движения на речном транспорте и маломерных судах». Под маломерными судами в частях первой, третьей, четвертой и пятой статьи 116, части второй статьи 116–1, части третьей статьи 116–2, части первой статьи 117, статьи 118, части третьей статьи 129, частях первой и второй статьи 130 настоящего Кодекса следует понимать самоходные суда, с главными двигателями мощностью менее 75 л.с. (55 кВт), и несамоходные суда и парусные суда, валовой вместимостью менее 80 регистровых т (или ед.), а также моторные суда, независимо от мощности двигателей, но валовой вместимостью не более 10 регистровых т (или ед.), и несамоходные суда (гребные лодки, грузоподъемностью 100 и более килограммов, байдарки — 150 и более кг и надувные суда — 225 и более кг), принадлежащих гражданам [7].

Приказ Министерства транспорта Украины от 16.07.2004 г. № 641 «Об утверждении Инструкции об осмотре баз для стоянки маломерных (малых) судов» содержит следующее понятие: «Маломерное (малое) судно — судно, наибольшая длина корпуса которого 20 м и менее, за исключением буксиров, толкателей, ледоколов, судов, перевозящих более 12 пассажиров, грузовых судов, плавкранов и судов технического флота [8]. В нормативно-правовом акте понятие малого и маломерного судна понимаются как одинаковые.

В то же время в Европейских правилах судоходства по внутренним водным путям (Резолюция № 24 принята Рабочей группой по вопросам внутреннего водного транспорта 15 ноября 1985 г.) «малое судно» означает любое судно, длина корпуса которого без руля и бушприта составляет менее 20 м, по исключению судов, построенных или оборудованных для буксировки, толкания или проведения счаленных судов, не классифицируются как малые суда, и за исключением судов, на которых разрешено перевозить более 12 пассажиров, паромов и толкаемых барж. В этих правилах указано, что спортивное или прогулочное судно — это любое судно, используемое в спортивных целях или для отдыха без намерения финансового заработка [9].

В приказе Государственного комитета рыбного хозяйства от 23.09.1998 г. № 129 «Об утверждении Положения о подготовке и повышению квалификации рулевых-мотористов маломерных судов Госкомрыбхоза Украины» содержится следующее определение: «Маломерное судно — самоходное и несамоходное судно, длина которого меньше 18 м» [10].

Если дальше анализировать украинское законодательство, то можно встретить следующие определения: маломерное судно — яхта, катамаран, спортивный и прогулочный катера, водный мотоцикл, принадлежащие физическим лицам (резидентам и нерезидентам) и зарегистрированные в соответствующих регистрационных органах по правилам страны регистрации. Так, нам трактует это понятие приказ Черноморской региональной таможни от 04.11.2002 г. № 733 «Об утверждении Технологической схемы таможенного оформления товаров и других предметов, которые перемещаются через таможенную границу Украины водными видами транспорта через пункт пропуска Ильичевский морской торговый порт (ИМТП)» [11].

Также в нормативно-правовых актах Украины встречаются понятия малого и маломерного судна, которые кардинально отличаются от названных выше. Так, в Постановлении Министерства здравоохранения от 20.12.2000 г. № 57 «Об утверждении Государственных санитарных правил для морских судов Украины» указывается, что малое судно — судно вместимостью менее 1000 регистровых т, а маломерное судно — судно вместимостью менее 100 регистровых т. В международных НПА не употребляется понятие «регистровая тонна», употребляется понятие «водоизмещение». Сущест-

вуют такие понятия, как *gross tonnage* и *net tonnage*. Регистровыми тоннами ранее, до вступления в силу Конвенции по обмеру судов от 23 июня 1969 г., измерялся общий объем судна и объем помещений, которые могли быть заняты под полезный груз. Для целей морских грузоперевозок используется другая мера объема — фрахтовая тонна. То есть это понятие, закреплённое в украинских нормативно-правовых актах, устарело.

Наряду с маломерным судном в нормативно-правовых актах существует понятие прогулочного судна, статус которого так и не определен, что вызывает путаницу в сравнении с маломерным судном. Техническим регламентом прогулочных судов, которой утвержден Постановлением Кабинета министров Украины от 09.11.2011 г. № 1147, определено, что прогулочное судно — судно любого типа, предназначенное для отдыха или занятий спортом, с корпусом длиной от 2,5 до 24 м [12].

Директива Европейского парламента и Европейского совета (ЕС) № 2016/1629 от 14 сентября 2016 г. об установлении технических требований к судам внутреннего плавания, о внесении изменений в Директиву 2009/100 / ЕС и об отмене Директивы 2006/87 / ЕС определяет прогулочное судно как судно, которое отличается от пассажирского судна и предназначено для спорта или развлечений [13].

Итак, в законодательстве Украины можно выделить следующие критерии, по которым судно может быть отнесено к категории малого или маломерного, или прогулочного:

1. Длина не должна превышать 24 м.
2. Длина не должна превышать 18 м.
3. Длина не должна превышать 20 м.
4. Количество перевозимых пассажиров не должно превышать 12 чел.
5. Использовано как критерий понятие «регистрационные тонны».

Как видим, в законодательстве Украины существует много определений одного понятия, чего не должно быть. Их необходимо привести к одному, универсальному, понятию и дать четко разграничение этим категориям судов.

В Законопроекте Украины «О внутреннем водном транспорте» предоставлены следующие определения: прогулочное судно — судно, не являющееся пассажирским судном, не используется в коммерческих целях и предназначено для спорта или отдыха с корпусом длиной до 24 м, и малое судно — любое судно с корпусом длиной без учета руля и бушприту до 20 м (за исключением судов, на которых разрешено перевозить более 12 пассажиров, судов, построенных или оборудованных для буксировки, толкания или ведения в сцепке судов, не являющихся малыми, судов, перевозящих грузы, ледоколов, паромов, плавучих кранов, судов технического флота, судовых шлюпок и плотов, спортивных судов, а также водных мотоциклов и средств развлечения на воде). Такое определение совпадает с определением, содержащимся в Европейских правилах судоходства [14].

В практике регистрации судов можно встретить такое понятие, как яхта. Яхта — самоходное пассажирское судно, которое имеет палубу и предназначено для эксплуатации в водной среде для коммерческих перевозок или некоммерческой деятельности (индивидуального или коллективного отдыха и спорта, прогулок и подобных целей гражданского судоходства). Но это понятие яхты как судна — результат практики определенных специалистов и попыток ее осмысления, а также теоретических размышлений [1].

Подготовлен проект решения Евразийской экономической комиссии (ЕЭК), который содержит понятие «яхта». Под яхтой предложено понимать парусное судно со вспомогательным двигателем или без него, моторную лодку или катер длиной более 7,5 м и массой более 100 кг, которые используются в некоммерческих целях на водных объектах и предназначены для отдыха, туризма и культурных мероприятий.

Проект находится на рассмотрении в Коллегии ЕЭК.

Выводы

Кабинет министров Украины упростил процедуру регистрации маломерных судов в Судовой книге. Правительство утвердило Постановление, которое предусматривает отмену обязательной регистрации маломерных судов с механическим двигателем максимальной мощностью до 10 кВт и весельных судов длиной до 4 м, которые не используются в промысле или перевозке пассажиров в коммерческих целях. И кроме того, отменена процедура обязательного прохождения собственниками таких судов техосмотра.

Однако, в соответствии с Правилами пользования водными объектами для плавания на маломерных (малых) судах в г. Киеве, утвержденными решением Киевского горсовета № 393/2968 от 26 мая 2005 г., моторным судном считается любое использующее собственную силовую установку судно, кроме судов, использующих ее для небольших перемещений в портах или увеличения маневренности при буксировании либо толкании. Скоростным судном считается любое самоходное судно (кроме водотоннажных), которое может развить скорость 35 км ч и более.

Важно отметить то, что выход маломерных судов в плавание разрешается при благоприятных погодных условиях, технической исправности судна, наличии соответствующего оборудования и снаряжения, а также наличии действительных судовых документов и свидетельства (диплома) на право управления судном. Кроме того, при плавании на беспалубном маломерном судне все пассажиры и члены экипажа должны быть одеты в спасательные нагрудники (жилеты) [15].

В соответствии с пунктом 6.5 Правил запрещается выход в плавание на незарегистрированном малом судне, без номерных знаков на бортах и на судах, не прошедших технический осмотр. Однако, согласно новым требованиям, прохождение техосмотра для определенных категорий судов является необязательным.

Сегодня маломерные и прогулочные суда составляют немалый флот, правовой режим деятельности которого требует пристального внимания со стороны специалистов и дальнейшего совершенствования.

Список литературы

- 1 Мельников М. Поняття «судно» та «яхта» у морському праві [Электронный ресурс] / М. Мельников, К. Ряшенцева // Юридична газета онлайн. — 2018. — Режим доступа: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/morske-pravo/popyattya-sudno-ta-yahta-u-morskomu-pravi.html>
- 2 Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text
- 3 Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку ведення Державного судового реєстру України і Суднової книги України» від 08 квітня 2020 № 289 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-2020-%D0%BF#n2>
- 4 Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 29.05.2006 року № 516 (ПРАМП-2006) «Положення про класифікацію, порядок розслідування та обліку аварійних морських подій з суднами». — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-06#Text>
- 5 Наказ від 01.08.2007р. № 655 «Про затвердження Правил плавання і лоцманського проведення суден у північно-західній частині Чорного моря, Бузько-Дніпровсько-лиманському та Херсонському морському каналах» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07#Text>
- 6 Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 03.02.2009р. № 115 «Про затвердження Правил плавання та лоцманського проведення суден у Феодосійській затоці, на рейдах Феодосійського морського торговельного порту та на підходах до нього» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07#Text>
- 7 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х- [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
- 8 Наказ Міністерства транспорту України від 16.07.2004р. № 641 «Про затвердження Інструкції про огляд баз для стоянки маломірних (малих) суден» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-04#Text>
- 9 Європейські Правила Судноплавства Внутрішніми Водними Шляхами Резолюція № 24 Прийнято Робочою групою з питань внутрішнього водного транспорту 15 листопада 1985 року [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/main/sc3/publications/CEVNI_5_Ukrainian.pdf
- 10 Наказ Державного комітету рибного господарства від 23.09.1998р. № 129 «Про затвердження Положення про підготовку та підвищення кваліфікації стернових-мотористів маломірних суден Держкомрибгоспу України» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0006-99#Text>
- 11 Наказ Черноморської регіональної митниці від 04.11.2002р. № 733 «Про затвердження Технологічної схеми митного оформлення товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон України водними видами транспорту через пункт пропуску Іллічівський морський торговельний порт (ІМТП) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0006-99#Text>
- 12 Постанова Кабінету Міністрів України; від 09.11.2011 № 1147 Про затвердження Технічного регламенту прогулянкових суден [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2011-%D0%BF#Text>
- 13 Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2016/1629 від 14 вересня 2016 року про встановлення технічних вимог до суден внутрішнього плавання [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-16#Text
- 14 Проект Закону «Про Внутрішній водний транспорт» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://w1.l1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66739
- 15 Сервис документов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=2806

Е.Н. Ключева

Украина заңнамасы бойынша шағын көлемді және серуендеу кемелерін анықтаудың ерекшеліктері

Мақаланың мақсаты Украинаның қолданыстағы заңнамасын және теңіз және өзен кеме қатынасы саласындағы халықаралық нормативтік-құқықтық актілерді талдау, атап айтқанда кеме, шағын кеме, серуендеу кемесі ұғымдарының анықтамасын талдау. Салыстырмалы құқықтық әдісті қолдану Украинаның қолданыстағы заңнамасының нормаларына, сондай-ақ шетелдік нормативтік құқықтық актілердің нормаларына салыстырмалы талдау жүргізуге мүмкіндік берді. Талдау жүргізу нәтижесінде автор анықтаманың әртүрлілігі туралы қорытынды жасайды, дәлірек айтқанда, көлік құралын шағын кеме, шағын көлемді кеме немесе серуендеу кемесі санатына жатқызу критерийлері бойынша. Қолданыстағы ұлттық заңнаманы, су көлігі қызметіне қатысы бар министрліктер мен ведомстволардың бірқатар заңдары мен заңға бағынышты нормативтік актілеріне талдау жасау негізінде автор анықтамалардың бір-біріне сәйкес еместігі мен қайшылықтары туралы қорытынды жасаған. Автор ұлттық заңнаманы халықаралық және еуропалық стандарттарға сәйкестендіру қажеттілігін атап өткен. Қаралып отырған кеме санаттарын тіркеу саласында су көлігі қызметінің құқықтық режиміне назар аудару қажеттілігі бар. Бұл салада теңіз және өзен кеме қатынасы саласындағы қосымша мамандарды тарту және теңіз және өзен флоты кемелерін тіркеу және одан әрі пайдалану саласындағы ұлттық заңнаманы одан әрі жетілдіру қажет екендігі атап өтілген.

Кілт сөздер: шағын көлемді кеме, шағын кеме, серуендеу кемесі, кемелерді тіркеу, теңіз құқығы, теңіз кемесі, яхта, кеме қатынасы тіркелімі.

Y.N. Klyuyeva

Features of the definition of small and pleasure vessels Ukraine's law

The purpose of the article is to analyze the current legislation of Ukraine and international normative legal acts in the field of sea and river navigation, namely, to analyze the definition of the concepts of a ship, small boat, pleasure boat. The use of the comparative legal method made it possible to carry out a comparative analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, as well as the norms of foreign regulatory legal acts. As a result of the analysis, the author concluded that there is a variety of definitions, or rather criteria, by which a vehicle is classified as a small vessel, a small vessel, or a pleasure boat. Based on an analysis of the current national legislation, a number of laws and by-laws of ministries and departments that are related to the activities of water transport, the author made a conclusion about the discrepancy and contradiction of definitions to each other. The author emphasizes the need to bring national legislation to international and European standards. There is a need to pay attention to the legal regime of water transport in the field of registration of the considered categories of vessels. It is emphasized that in this area it is necessary to attract additional specialists in the field of sea and river navigation and further improve the national legislation in the field of registration and further use of ships of the sea and river fleet. There is a need to pay attention to the legal regime of water transport in the field of registration of the considered categories of vessels. It is emphasized that in this area it is necessary to attract additional specialists in the field of sea and river navigation and further improve the national legislation in the field of registration and further use of ships of the sea and river fleet. There is a need to pay attention to the legal regime of water transport in the field of registration of the considered categories of vessels. It is emphasized that in this area it is necessary to attract additional specialists in the field of sea and river navigation and further improve the national legislation in the field of registration and further use of ships of the sea and river fleet.

Keywords: small vessel, small vessel, pleasure vessel, ship registration, maritime law, sea vessel, yacht, ship-register.

References

- 1 Melnykov, M., & Riashentseva, K. (2018). Poniattia «sudno» ta «iakhta» u morskomu pravi [The concept of «vessel» and «yacht» in maritime law] // Yurydychna hazeta onlain. *yur-gazeta.com*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/morske-pravo/ponyattya-sudno-ta-yahta-u-morskomu-pravi.html> [in Ukrainian].
- 2 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) from 10.12.1982. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text [in Ukrainian].
- 3 Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Poriadku vedennia Derzhavnoho sudnovoho reiestru Ukrainy i Sudnovoi knyhy Ukrainy» from 08.04.2020 No. 289 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Amendments to the Procedure for Maintaining the State Ship Register of Ukraine and the Ship's Book of Ukraine»]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-2020-%D0%BF#n2> [in Ukrainian].

4 Nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy vid 29.05.2006 roku No. 516 (PRAMP-2006) «Polozhennia pro klasyfikatsiiu, poriadok rozsliduvannia ta obliku avariinykh morskyykh podii z sudnamy» [Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine of 29.05.2006 No 516 (PRAMP-2006) «Regulations on classification, procedure of investigation and accounting of emergency maritime events with vessels»]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-06#Text> [in Ukrainian].

5 Nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy vid 01.08.2007r. № 655 «Pro zatverdzhennia Pravyl plavannia i lotsmanskoho provedennia suden u pivnichno-zakhidnii chastyni Chornoho moria, Buzko-Dniprovsko-lymanskomu ta Khersonskomu morskomu kanalakh» [Order from 01.08.2007 No655 «On approval of the Rules of swimming and lotsman holding of vessels in the northwestern part of the Black Sea, Bug-Dnieper-Lyman and Kherson sea channels»]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07#Text> [in Ukrainian].

6 Nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy vid 03.02.2009r. No. 115 «Pro zatverdzhennia Pravyl plavannia ta lotsmanskoho provedennia suden u Feodosiiskii zatotsi, na reidakh Feodosiiskoho morskoho torhovelnoho portu ta na pidkhodakh do noho» [Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine from 03.02.2009 No115 «On approval of the Rules of sailing and lotzmansk holding of vessels in the Gulf of Feodosia, raids of the Feodosia sea commercial port and on approaches to it»]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-07#Text> [in Ukrainian].

7 Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 No. 8073-X. [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

8 Nakaz Ministerstva transportu vid 16.07.2004r. No. 641 «Pro zatverdzhennia Instrukttsii pro ohliad baz dlia stoianky malomirnykh (malykh) suden» [Order of the Ministry of Transport «On approval of the Instruction on inspection of bases for parking small (small) vessels»]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-04#Text> [in Ukrainian].

9 Yevropeiski Pravyla Sudnoplavstva Vnutrishnomy Vodnymy Shliakhamy Rezoliutsiia No. 24 Pryiniato Robochoiu hrupoiu z pytan vnutrishnoho vodnoho transportu 15 lystopada 1985 [European Rules of Navigation by Inland WaterWays] *www.unece.org* Retrieved from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/main/sc3/publications/CEVNI_5_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].

10 Nakaz Derzhavnogo komitetu rybnoho hospodarstva vid 23.09.1998r. No. 129 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pidhotovku ta pidvyshchennia kvalifikatsii sternovykh-motorystiv malomirnykh suden Derzhkomrybhospu Ukrainy» [«On approval of the Regulations on training and retraining of helmsmen-motorists of small vessels of the State Committee for Fisheries of Ukraine»]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0006-99#Text> [in Ukrainian].

11 Nakaz Chernomorskoï rehionalnoi mytnytsi vid 04.11.2002r. No. 733 «Pro zatverdzhennia Tekhnolohichnoi skhemy mytnoho oformlennia tovariv ta inshykh predmetiv, shcho peremishchuiutsia cherez mytnyi kordon Ukrainy vodnymy vydamy transportu cherez punkt propusku Illichivskiyi morskyyi torhovelnyi port (IMTP) [On approval of the Technological scheme of customs clearance of goods and other items transported across the customs border of Ukraine by water modes of transport through the checkpoint Illichivskiy sea commercial port]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0006-99#Text> [in Ukrainian].

12 Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; vid 09.11.2011 No.1147 Pro zatverdzhennia Tekhnichnoho rehlamentu prohuliankovykh suden [About the statement of Technical regulations of pleasure boats]. *online.zakon.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13 Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) No.2016/1629 vid 14 veresnia 2016 roku pro vstanovlennia tekhnichnykh vymoh do suden vnutrishnoho plavannia [About the establishment of technical requirements for inland waterway vessels]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-16#Text [in Ukrainian].

14 Proekt Zakonu «Pro Vnutrishnii vodnyi transport» [Draft Law «On Inland Waterway Transport»]. *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66739.

15 Servis dokumentov [Service of documents]. *online.budstandart.com*. Retrieved from: http://online.budstandart.com/ru/catalog/doc-page?id_doc=2806 [in Ukrainian].

A.Zh. Issayeva*, B.Zh. Aitimov

*Zhetysu State University named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan
(E-mail: ayim_09@mail.ru, bola_30081978@mail.ru)*

The concept and classification of labor disputes

Various approaches to define the types of labor disputes are analyzed in this article, general criteria for the classification of both individual and collective labor disputes are offered. The purpose of the publication is to identify the practical orientation of these theoretical provisions. A study of the dependence of the definition of the method and procedure for resolving a labor dispute on its subject and subject composition is carried out. Various approaches of the legislator to the solution of this issue, both at the present time and in the historical aspect, are demonstrated. It is pointed out that it is necessary to admit the resolution of collective labor disputes on law in court; for individual labor disputes of interest, provide for a conciliation procedure. Moreover, attention is paid to the theoretical aspect of the labor dispute, including the concept and classification of labor disputes, as well as certain types of disagreements between the employee and the employer on the establishment and application of the current labor and other social legislation, which is not allowed in direct negotiations with the employer and was the subject of office work in specially authorized bodies.

Keywords: labor dispute, labor conflict, conflict situation, labor contract, labor offense, labor relations, classification, individual, collective.

Introduction

One of the most pressing and daily problems of modern society is the problem of resolving labor disputes, which is faced by every citizen, that is, an employee.

Today, taking into account the difficult economic situation, the problem of resolving labor disputes arising between the owner of an enterprise, institution, organization, an authorized body or an individual and a specific employee or workforce is extremely urgent. Basically, controversial issues related to the labor activity of individual employees or their teams arise as a result of violation of labor legislation by the owner of the enterprise and unawareness of employees on the legally guaranteed rights and assigned duties.

The aim of the study is to substantiate the theoretical aspects of labor disputes and determine the classifications of labor disputes, taking into account the analysis of legal regulation.

This study pursues the following objectives: the study of various approaches to determine the types of labor disputes, offers general criteria for the classification of both individual and collective labor disputes.

Method and materials

The research materials are scientific works of scientists, regulatory documents of the Republic of Kazakhstan; methods of analysis and synthesis, history, comparative analysis are applied.

Results

Such an understanding of the dispute, as a rule, presupposes the presence of an impartial arbitrator who, in the opinion of the disputing parties, is capable of correctly assessing the arguments of each of them. The signs of this concept are quite suitable for labor disputes.

Despite the sufficient variety of legal literature on this issue, a number of issues still do not find sufficient coverage. The concept of labor disputes has not yet been fully disclosed, its essence and meaning have not been fully clarified. All this suggests the need for further study of this issue.

To determine the subject of our research, it is necessary to clarify initially what we mean by the category of «labor dispute», which requires preliminary clarification of the meanings of several different terms.

For many decades, both in legislation and in the doctrine of labor law, there has been a debate regarding the relationship between the terms «dispute» and «conflict».

So, in the first years of Soviet government, all the differences in the field of labor relations in literature and legislation were called «labor conflicts.» Later, the term «labor disputes» was used. Both of these terms

*Corresponding author's e-mail: ayim_09@mail.ru

were initially used interchangeably. However, in essence, they denote concepts that are far from identical in the social sense. It would also be appropriate to point out that in the etymological sense there are significant differences between these words. The word «conflict», as indicated, for example, in the Great Soviet Encyclopedia, comes from the Latin word «conflictus» (collision) and denotes a clash of opposing interests, views, aspirations; serious disagreement, acute dispute, entailing more complex forms of struggle [1].

The convention of the International Labor Organization calls for these conflicts to be avoided, but if they do occur — to a just settlement of them through reconciliation [2].

In the legal literature of the countries of the Commonwealth of Independent States (hereinafter CIS), when defining the concept of «labor dispute», the term «conflict» is often used [3;11,14]. For example, some authors, under a labor dispute understand a conflict unresolved through direct negotiations between employees and employers [4;290].

Labor law does not consider such a concept as «labor conflict». There are different points of view in science, for example, E.Anderson defined «labor conflicts» as «disputes between workers and employees with their employer on the basis of the use of labor» [5; 25]. No matter how varied the collisions between workers and employers in labor disputes, «conflicts», the conflicts were divided into two types in terms of their content: conflicts based on law and conflicts based on conflicts of interest [6; 214]. In turn, S. Zharov understood labor conflicts as «disputes between an employer, on the one hand, and employed persons, on the other, arising from the use of hired labor» [7; 3].

The subject of a labor conflict can be both working conditions and the system of resource allocation, fulfillment of previously adopted agreements, etc. However, a labor conflict and a labor dispute are not equivalent concepts. It is necessary here to distinguish between the concepts of «labor conflict» and «labor dispute». A. Assadov notes that «... in labor disputes there is no clash of forces, there is only» psychological stress», and thus disagreements turn into conflicts» [8; 12]. Such psychological stress, of course, can cause a conflict, but the opposite is also possible, when a conflict that has nothing to do with labor relations will cause a labor dispute. Confusion arises not only due to the similarity of the concepts themselves, but also due to the fact that dispute and conflict often accompany each other and may even be the causes of each other.

The scientific concept of conflict and its various varieties is still being discussed by representatives of various sciences. This situation can be explained by the very scope of the concept (from conflict between states to intrapersonal conflict), the variety of approaches to its study. Thus, the American scientists R. Mack and R. Snyder, having analyzed many different concepts related to conflicts, made a conclusion: «Obviously,» conflict «is mostly a rubber-like concept that can be stretched and obtained to be used for their own purposes», which in turns confirms the impossibility of developing a single concept of this category [9; 38].

A distinctive feature of a labor dispute is that it is a dispute between an employee (staff member) and an employer (employers), and it is regulated by the current legislation (procedural, labor). In turn, the labor conflict also includes a clash of interests. Therefore, it is assumed that the labor conflict can be regulated by both legal and non-legal.

In S.I.Ozhegov's dictionary, a dispute is defined as «a verbal competition, a discussion of something in which everyone defends his opinion, his innocence,» and a conflict is «a clash, a serious disagreement, a dispute» [10; 299].

As Lysenko V. V. believes, «... if the parties who do not want to put up with the existing situation, having failed to resolve the problem through mutual concessions, turn to special bodies for its resolution, the labor conflict passes into the stage of a labor dispute» [11; 321].

Tolkunova V.N, agreeing with the opinion of Lysenko V.V., notes: Do not confuse a labor dispute with a conflict situation that may arise before a labor dispute in case of disagreement between the parties on a particular labor issue [12; 3].

We agree with this point of view, since very often labor conflicts arise (for example, when employees are untimely paid wages and other payments due), but its parties do not make any efforts to resolve it, i.e. they may simply be ignored by the parties or voluntarily resolved through negotiations. In such cases, it can be assumed that conflict situations do not turn into the stage of a labor dispute. This is especially true for individual labor disputes, when an employee directly dependent on the employer, fearing to be unemployed, does not seek protection of his labor rights, the relevant jurisdictional authorities. Thus, the current conflict situation does not develop into a labor dispute, since the dispute does not become a subject of consideration in special jurisdictional bodies. From this assumption, in our opinion, it follows that a labor conflict situation can become a labor dispute if an obstacle arises between the parties in the enforcement of rights and they cannot overcome it on their own, and then the intervention of a third party becomes necessary.

Moreover, we believe that the replacement of the term «labor conflict» with the term «labor dispute» that occurred in due time was correct and has its scientific justification. So, for example, a conflict from the point of view of philosophy, most likely, is some kind of insoluble contradiction that can threaten an «explosion» (for example, in labor relations — a strike), while labor disputes can end in reconciliation or agreement of the parties (depending on type of dispute).

Thus, it seems not entirely appropriate to take the concepts of «conflict» and «conflict situation» as the basis for the concept of «labor dispute».

Due to the fact that in legislation the term «labor conflicts» was still preserved in legal terminology, there are both terms in the periodicals during this period: «labor conflicts» and «labor disputes», denoting essentially the same concept. However, by 1940, the term «labor conflicts» was encountered less and less; the term «labor disputes» becomes dominant.

In addition to the concepts of «labor dispute» and «labor conflict» in the scientific literature there are different points of view regarding the relationship between the concepts of «labor dispute» and «labor disagreements», «labor dispute» and «labor offenses».

So, according to Balashov A.I., in the theory of labor law, the concept of labor disputes is usually distinguished from the previous labor disagreements of the parties, as well as from a labor offense, which is a direct reason for disagreements and one of the stages of the emergence of a labor dispute. A labor offense, in his opinion, is called a guilty failure or improper performance of his labor duties by an obliged subject, which led to a violation of the rights of another subject of this legal relationship [13; 7].

Agreeing with this statement, we believe that such a disagreement between subjects of labor law can develop into a labor dispute only in cases where it is not settled by the parties themselves and therefore referred to a special jurisdictional body, i.e. the action (inaction) of the obliged subject who violated the labor law of another was contested. So, for example, if an employer terminated an employment contract with an employee — a pregnant woman in accordance with subpar.2 of par.1 of the article 52 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the LC of RK) (on staff reduction) [14], then there was a labor violation. The employee knew that the termination of the employment contract with her was illegal, but she did not dispute this in court, since she was employed to another job. It follows from this example that a labor dispute did not arise here, despite the fact that there was a labor offense from employer's part.

In the latest legal literature, particular attention has begun to be focused on the problem of labor offenses as a generic category. This is understandable, since the essence of this problem has not been fully investigated, although it was raised in the works of Syrovatskaya L.A., Smirnov V.N., etc. In the field of labor law, there is not one (as in criminal law), but several types responsibility (at least — material and disciplinary), this means that the basis of the responsibility of each type is its own legal fact [15; 78].

Thus, an analysis of legal literature shows that it is objectively necessary to distinguish between such concepts as «labor dispute» and «disagreement».

In our opinion, the labor offense itself is not yet the subjects of the labor legal relationship, but is just a disagreement that the subjects can resolve on their own. A disagreement between the subjects of labor law can develop into a labor dispute only when it is not settled by the parties independently, and therefore is submitted to the jurisdictional authority. For example, if the employer terminated the employment contract with the employee during his/her stay on the «sick leave» for any reason provided for in Art. 52 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan (except in case of a dispute, a different assessment of his/her labor activities, liquidation or termination of an individual's powers) [15; 78], then there was also a labor offense, i.e. violation of Art. 52 of the LC of RK and labor disagreement, since the employee justly believes that the termination of the employment contract was illegal. At the same time, the employee may not be a legal entity, challenge this in the jurisdictional authority, but simply change the job, or do not work at all. In this situation, a labor dispute will not arise, although both a labor offense and a labor disagreement have taken place.

The disagreement between the disputing subjects of labor law develops into a labor dispute only when it is not settled by the parties themselves and is submitted to the jurisdictional authority. The appeal of an employee (employees) with an individual (or collective) disagreement to litigate it in the appropriate jurisdictional body is the most important form of self-protection of their labor rights. This appeal shows the manifestation of the initiative of the employee (employees) to self-defense (litigation) labor rights or their legitimate labor interests. Without the manifestation of such an initiative, there will be no labor dispute, even if the differences were not self-regulated [13; 8].

Иной точки зрения придерживается С.Ю. Чуча, по мнению которого «наличие разногласия между сторонами правоотношений само по себе означает наличие спора» [16; 7].

Chucha S.Yu. adheres to a different point of view., in whose opinion «the presence of a disagreement between the legal relations parties means the existence of a dispute itself» [16; 7].

Despite the fact that most scholars are of the opinion that not every disagreement should be considered as a labor dispute in the legal sense. The disagreement, in their opinion, develops into an individual (collective) labor dispute only in case of presence of different points of view on this issue, firstly, it was not possible to resolve it through negotiations, and, secondly, when the unresolved disagreement was referred for consideration and permission of the relevant jurisdictional authority [3; 14].

Thus, a labor offense, and then its different assessment by the subjects of the disputed legal relationship (disagreement), are not only other than the concept of «labor dispute» synonyms, but, as a rule, precede it.

So what is meant by labor disputes?

If we consider the scientific views of domestic scientists, then under labor disputes, according to the Kazakh scientist Uvarov V.N., disagreements between the employee (employees) and the employer (employers) on the application of labor legislation and (or) acts of the employer are understood. It is quite obvious that disagreements arising between the employee and the employer may lead to fulfill or change the terms of agreements, labor collective agreements, which can be resolved in the course of direct negotiations through mutual concessions and agreements. However, if such an agreement has not happened, then the disagreement is transferred to the appropriate bodies for the consideration of labor disputes [17; 444].

In modern Kazakhstan, the issue of regulation of an individual labor dispute has been deeply studied in the dissertation work of Yermagambetova Zh.B. «Individual labor disputes» [18; 139], which was written before the adoption of the codified act in the field of labor relations, while other authors only touch on some points without deep analysis. In this regard, today, the problem of modern legal regulation of the definition of labor disputes in general, and individual labor disputes, including in the conditions of the modern labor market, has practically not been fully studied.

Thus, in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, labor disputes are considered as disagreements between the employee (employees) and the employer (employers) on the application of the labor legislation of the Republic of Kazakhstan, the implementation or amendment of the terms of agreements, labor and (or) collective agreements, acts of the employer [14].

Based on the foregoing, in our opinion, labor disputes are disagreements between the employee and the employer about the establishment and application of the current labor and other social legislation, which were not settled in direct negotiations with the employer and became the subject of proceedings in specially authorized bodies.

Labor disputes are objectively conditioned by the ambivalence of relations in the sphere of wage labor. This circumstance is a consequence of internal contradictions between labor and capital, between the interests of workers and employers. However, the resolution of emerging disagreements in order to establish balance and stability in social relations between these subjects determines the need for effective legal regulation of these social relations. Social phenomena and relationships do not exist in isolation from each other, because their relationship determines their interaction. With regard to labor disputes, this thesis determines the dependence of the choice of the method for resolving a dispute on its type, and also predetermines the powers of a particular jurisdictional body to consider and resolve it. Since these issues are ambiguously resolved in the current labor legislation, it seems important to give a scientific classification of labor disputes [19; 50].

From the course of the theory of labor law, we know that there is a classification of labor disputes depending on the type of disputed relationship:

- disputes arising from labor relations;
- disputes arising from the employment relationship;
- disputes arising from legal relations on supervision and control over compliance with labor legislation and labor protection rules;
- disputes over legal relations on personnel training and professional development in production;
- disputes arising from legal relations on compensation for material damage by an employee to an enterprise;
- disputes arising out of legal relations between the trade union body and the employer on issues of labor, everyday life, culture;
- disputes over legal relations between the labor collective and the employer, administration;
- disputes from social partnership legal relations at five higher levels associated with the establishment of new, changes in existing working conditions [20; 13].

In addition to the above classification in the doctrine (primarily, in the doctrine of foreign countries), labor disputes are usually divided, depending on their subject, into two types: conflicts of interest (economic) and disputes over rights (legal).

Conflicts of interest often arise in the absence of agreements or other formal legal grounds for claims between the parties. Usually they are associated with the requirements of establishing new or changing existing working conditions. Disputes about rights, on the other hand, arise from the violation of agreements or laws and relate to the application or interpretation of the rules established by regulatory legal acts, contracts or agreements. Accordingly, individual labor disputes are most often disputes over rights, and collective ones are conflicts of interest.

In the scientific explanation of the above classification of labor disputes and their generalization, the opinion of Lushnikov A.M. and Lushnikova M.V.. So, in their opinion, labor claims are disputes about rights, and non-claims about interests. The essence of the dispute about the law (a dispute over the application of the current social and labor legislation, collective and individual contracts and agreements) is that workers demand either to restore the rights that belong to them by law or contract, or to remove obstacles to the exercise of these rights. Disputes about law by their nature, as a rule, require judicial methods of resolution or administrative and arbitration ones, which are similar in function. The judicial authority considers the conflict on the merits on the basis of the law, and its solution is ensured by compulsory enforcement proceedings. These can be specialized labor courts (Brazil, Germany, Spain, Mexico, Finland, France, Sweden, etc.) or general courts. At the same time, labor courts are usually created on a parity basis from representatives of employers, workers and the state, which is a manifestation of the principles of social partnership. Meanwhile, in many countries, conciliatory and mediation and arbitration procedures for resolving a dispute about law are allowed as a voluntary alternative. Interest disputes are usually considered in a conciliatory and mediatory manner. The essence of a dispute about an interest (a dispute over the establishment of new working conditions, conclusion, change of a collective agreement) is that the parties to the dispute, more often employees, apply to the employer to establish new working conditions, and the employer has the right, but is not obliged by law to grant this request. An interest labor dispute, by its nature, involves conciliation and mediation procedures. Conciliation and mediation bodies consider the labor dispute in a conciliatory manner on the principle of expediency, therefore it is important to find a common compromise solution that suits the conflicting parties [21; 1004].

Discussion

The researchers note that there is no clear line between different types of labor disputes. It is more correct to say that they are in different, partially intersecting planes. The most optimal classification, from our point of view, is offered by the Kazakh scientist Uvarov V.N., believing that labor disputes can be classified on various grounds: according to the subject composition, according to the nature (subject) of the disputes, according to the jurisdiction of their consideration.

According to the subject composition and subject matter, all disputes are divided into individual and collective.

The subjects (parties) of an individual labor dispute are an individual employee and an employer (manager, administration). The subject of such a dispute is the employee's demand for the restoration or recognition of certain labor rights, which, in his opinion, should belong to him on the basis of the law, other regulatory legal acts, including local acts, or the terms of the employment contract. At the request of the employee, an individual dispute may arise, for example, about the unlawfulness of the transfer or about reinstatement at work and payment for forced absenteeism, about the lifting of a disciplinary penalty, etc. Individual labor disputes, as a rule, arise over the application of regulatory legal acts, agreements, collective agreements, other local acts regulating the labor relations of employees with the employer, as well as the terms of the employment contract.

Collective labor disputes involve, on the one part, employees (its representatives), and on the other, the employer (its representatives). Collective labor disputes arise over the establishment and change of working conditions, conclusion, change and implementation of collective agreements and contracts. The subject of a collective dispute may be general requirements of employees in the field of wages, working hours and rest time, labor protection and other socio-economic requirements affecting the collective interests of employees or their individual categories or professional groups.

Taking into account the legislation on labor disputes and its application in the Republic of Kazakhstan, as well as relying on Western experience in resolving collective labor disputes (conflicts), it can be concluded that the subject of these disputes is based on conflicts of interest.

Individual labor disputes as legal disputes arising in connection with the application and interpretation of existing legal norms are referred to as conflicts of law.

Individual labor disputes arise, in most cases, from labor relations. Collective disputes may arise from the following legal relations derived from labor: a) legal relations between workers and the employer (their representatives) on collective negotiations and concluding a collective agreement, other organizational and managerial legal relations; b) legal relations of the respective trade union bodies with representatives of employers, as a rule, with the participation of executive authorities or local self-government bodies.

The above means that each labor dispute is individual, as are the labor relations from which it arises. At the same time, one should not forget that although collective labor disputes arise much less frequently than individual ones, they pose a much greater danger not only for employers, for the stability of their business, but also for society as a whole.

By their nature, labor disputes are divided into claims and non-claims. Disputes of a claim nature arising from the application of regulations, contracts and agreements are related to the filing of an application (filing a claim) with a jurisdictional authority. These are individual labor disputes of a claim nature.

Disputes of a non-claim nature arise on the establishment or change of working conditions, as a rule, they have a collective meaning and, accordingly, are collective labor disputes.

It is also possible that an individual labor dispute of a non-disruptive nature arises to establish new or change existing working conditions for an individual employee. In the current period, this norm is applied infrequently, since the establishment and change of working conditions is carried out on the basis of a collective agreement, other agreements concerning all workers, their individual categories or professional groups, and the arising dispute has a collective meaning.

As we have noted, depending on the type of labor dispute and its nature, the method (procedure) for its resolution is determined.

Individual labor disputes (conflicts of law) as disputes of a claim nature are subject to consideration by the conciliation commission on labor disputes elected in the organization. If the employee, independently or with the participation of the trade union organization representing him, did not settle the differences in direct negotiations with the head (administration) and applied to the conciliation commission, then an individual labor dispute arose, considered in the manner prescribed by the Labor Code of the Republic of Kazakhstan. In case of disagreement with the decision of the Conciliation Committee, the parties to the dispute have the right to apply to the court to consider an individual dispute. Directly in court, bypassing the CC, disputes affecting the most important rights are considered, for example, about reinstatement at work or about refusal to hire in cases established by the law.

The conciliation commission and the court resolve individual disputes by making decisions on the restoration or recognition of the right, or by rejecting the claim. These decisions are binding on the parties, otherwise they are subject to compulsory execution.

A different procedure is established for resolving collective labor disputes of a non-disruptive nature (conflicts of interest). First of all, the parties to the dispute are obliged to take part in its resolution by means of conciliation procedures, which include several stages. The first of them allows the parties in direct negotiations, without contacting other persons or bodies, to resolve the dispute. To this end, they form, on an equal footing, in equal representation, a conciliation commission, which can make a decision only through an agreement reached by the parties to the dispute.

The following stages in the settlement of a collective labor dispute indicate that the disputing parties failed to resolve the dispute and were forced to seek the help of neutral third parties: the mediator and (or) labor arbitration.

The participation of the mediator ends with the adoption of an agreed decision or a protocol of disagreements, and the recommendations developed by the labor arbitration become binding on the parties if the parties have entered into an agreement on their implementation.

Consequently, only an agreement reached by the parties in the course of resolving a collective labor dispute is binding on the parties.

Failure to reach an agreement through conciliation can lead to an aggravation of the dispute and a strike. During the period of the strike, the parties are obliged to continue conducting conciliation procedures until the collective labor dispute is fully resolved. The procedure for resolving collective labor disputes in the

Republic of Kazakhstan is aimed at reaching agreement between the disputing parties through a possible compromise, mutual concessions, fulfillment of obligations assumed, and consideration of mutual interests. In general terms, the procedure for resolving collective labor disputes should contribute to the development of social partnership relations between workers (their representatives) and employers. [22; 27]

Thus, it should be noted that the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, where in paragraph 16 of Art. 1 given a general concept of a labor dispute, however, the legislator, using in the future the concepts of «individual labor dispute» and «collective labor dispute», does not disclose them, which cannot be considered correct. It seems that the law should fix the general concept of labor disputes and disclose the definitions of their individual types.

One of the most controversial issues in the doctrine of labor law for a long time is the dispute about the need to consolidate the concept of labor disputes through the term «unresolved disagreement», as is done in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan. Initially, the need to resolve differences in direct negotiations was enshrined in the regulatory resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated October 6, 2017 No. 9. Through disagreement, the concept of dispute is also given in the ILO's Guide to Improving the System of Labor Dispute Resolution, where «dispute» is «disagreement and conflict between two or more parties on issues of mutual interest».

Thus, the Constitution of the Republic of Kazakhstan (Article 24, clause 3) and labor legislation recognize the right of an employee to resolve individual and collective labor disputes using the methods of their resolution established by law, including the right to strike.

Consideration of an individual labor dispute between an employee and an employer is established by Chapter 15, and the procedure for resolving collective labor disputes is provided for in Chapter 16 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan.

However, an analysis of all definitions shows that it is impossible to give the concept of a labor dispute in one definition, since individual and collective labor disputes have their own specific characteristics and they must be reflected in different concepts. In the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, Article 1, par. 1 reveals the concept of a labor dispute, but does not give a clear definition of the concepts of «individual labor dispute» and «collective labor dispute».

Conclusions

In this regard, in our opinion, at this stage of development, the Kazakhstani legislator needs to introduce a clarification of the concepts of «individual labor dispute» and «collective labor dispute» into labor legislation, to outline the procedural procedure for their consideration, which, in turn, will eliminate discrepancies and interpretation in law enforcement.

Индивидуальный трудовой спор — неурегулированные разногласия между работодателем и работником по вопросам применения трудового законодательства и иных нормативных правовых актов, содержащих нормы трудового права, коллективного договора, соглашения, локального нормативного акта, трудового договора (в том числе об установлении или изменении индивидуальных условий труда), о которых заявлено в орган по рассмотрению индивидуальных трудовых споров.

Individual labor dispute — unresolved disagreements between the employer and the employee on the application of labor legislation and other regulatory legal acts containing labor law, collective agreement, agreement, local regulatory act, labor contract (including the establishment or change of individual working conditions), which are reported to the body for consideration of individual labor disputes.

An individual labor dispute is a dispute between an employer and a person who previously had an employment relationship with this employer, as well as a person who has expressed a desire to conclude an employment contract with an employer, if the employer refuses to conclude such an agreement.

Collective labor dispute — unresolved disagreements between employees (their representatives) and employers (their representatives) regarding the establishment and change of working conditions (including wages), the conclusion, change and implementation of collective agreements, agreements, as well as in connection with the refusal of the employer to take into account the opinion an elected representative body of employees when adopting local regulations.

So, the study of the types of labor disputes is important for the correct determination of the parties to the dispute, concerned parties, the choice of the method of protecting the rights and legitimate interests of the subjects of relations regulated by labor law.

And only an agreement, taking into account mutual interests, can lead the subjects to the agreement of the disputing parties.

References

- 1 Смолярчук В.И. Законодательство о трудовых спорах / В.И. Смолярчук. — М.: Юрид. лит., 1966. — 106 с.
- 2 О праве на объединение и регулировании трудовых конфликтов на территориях вне метрополии: Конвенция № 84 Международной организации труда [Электронный ресурс] // Консультант Плюс: справ.-прав. система. (Дата обращения 26.09.2020 г.).
- 3 Куренной А.М. Практический комментарий к законодательству о трудовых спорах / А.М. Куренной, В.И. Миронов. — М.: Дело, 1997. — 384 с.
- 4 Трудовое право России / под ред. Р.З.Лившица, Ю.П.Орловского. — М.: Инфра-М, 1998. — 473 с.
- 5 Андерсон Э.Ф. Трудовые конфликты / Э.Ф. Андерсон. — М.: Моск. Губсуд, 1925. — 25 с.
- 6 Виноградова О.А. Проблемы терминологии индивидуального трудового спора: историко-правовой аспект / О.А. Виноградова // Вестн. Псков. гос. ун-та. Сер. Социально-гуманитарные и психолого-педагогические науки. — 2013. — № 3. — С. 212–218.
- 7 Жаров С. Примирительно-третейский порядок разрешения трудовых конфликтов / С. Жаров. — М., 1926. — 3 с.
- 8 Асадов А. Влияние оценок труда и распределение доходов на конфликтность в трудовых коллективах предприятий: дис. ... канд. экон. наук. — СПб., 1994. — 16 с.
- 9 Нечипоренко Л.А. Буржуазная социология конфликта / Л.А. Нечипоренко. — М.: Политиздат, 1982. — С. 38, 39.
- 10 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: ИТИ Технологии, 1992. — 944 с.
- 11 Лысенко В.В. Трудовое право: учеб. пос. для вузов / В.В. Лысенко и др. — М.: Экзамен, 2005. — 380 с.
- 12 Толкунова В.Н. Справочник судьи и адвоката по трудовым делам / В.Н. Толкунова. — М.: Проспект, 2004. — 288 с.
- 13 Балашов А.И. Трудовые споры и порядок их разрешения: учеб. пос. / А.И. Балашов. — СПб.: Изд-во ГУВШЭ, 2008. — 112 с.
- 14 Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года. № 414-V [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>. (Дата обращения: 09. 10.2020).
- 15 Оспанова Б. Правонарушения в сфере труда / Б. Оспанова // Заңгер. — 2013. — № 1(138). — С. 77–79.
- 16 Чуча С.Ю. Коллективные трудовые споры в Российской Федерации: автореф. ... канд. юрид. наук. — Омск, 1997. — 180 с.
- 17 Уваров В.Н. Трудовое право Республики Казахстан: учеб. — 2-е изд. / В.Н. Уваров. — Алматы: Раритет, 2008. — 616 с.
- 18 Ермагамбетова Ж.Б. Индивидуальные трудовые споры: дис. ... канд. юрид. наук. — 2004. — 139 с.
- 19 Мотина Е.В. Классификация трудовых споров в контексте оснований и правового значения / Е.В. Мотина // Вестн. ГрГУ. — 2016. — № 1. — С. 50–55.
- 20 Толкунова В.Н. Трудовое право: конспект лекций / В.Н. Толкунова. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 448 с.
- 21 Лушников А.М. Курс трудового права: учеб.: [В 2 т.] / А.М. Лушкинов, М.В. Лушникова. — Т.2. — М.: Статут, 2009. — 1151 с.
- 22 Бугров Л.Ю. Право на забастовку / Л.Ю. Бугров // Государство и право. — 2002. — № 1.

А.Ж. Исаева, Б.Ж. Айтимов

Еңбек дауларының түсінігі мен жіктелуі

Мақалада еңбек дауларының түсінігі мен түрлерін анықтаудың әртүрлі тәсілдері талданды, жеке және ұжымдық еңбек дауларын жіктеудің жалпы критерийлері ұсынылды. Жарияланымның мақсаты — теориялық ережелердің практикалық бағытын анықтау. Еңбек дауын шешу тәсілі мен тәртібін айқындау, оның нысанасы мен субъектілік құрамының тәуелділігіне зерттеу жүргізілді. Заң шығарушының қазіргі уақытта да, тарихи тұрғыдан да бұл мәселені шешуге деген әртүрлі көзқарастары көрсетілген. Ұжымдық еңбек дауларын құқықтық реттеу негізінде, оны сот тәртібімен шешуге жол берудің қажеттігі көрсетілді, ал жеке еңбек даулары үшін татуластыру рәсімін қарастырудың қажеттілігі зерттелді. Сонымен қатар, еңбек дауының теориялық аспектісіне, соның ішінде еңбек дауларының түсінігі мен оның жіктелуіне көңіл аударылған. Сондай-ақ, жұмыс берушімен тікелей келіссөздер кезінде шешілмеген және арнайы уәкілетті органдарда іс жүргізудің тақырыбы болған қолданыстағы еңбек және өзге де әлеуметтік заңнаманы белгілеу мен қолдану туралы жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы келіспеушіліктердің жекелеген түріне тоқталған.

Кілт сөздер: еңбек дауы, еңбек қақтығысы, жанжал жағдайы, еңбек шарты, еңбек құқық бұзушылығы, еңбек құқықтық қатынастары, жіктелуі, жеке, ұжымдық.

Понятие и классификация трудовых споров

В статье проанализированы различные подходы к определению видов трудовых споров, предложены общие критерии классификации как индивидуальных, так и коллективных трудовых споров. Целью публикации является выявление практической направленности данных теоретических положений. Проведено исследование зависимости определения способа и порядка разрешения трудового спора от его предмета и субъектного состава. Продемонстрированы различные подходы законодателя к решению этого вопроса как в настоящее время, так и в историческом аспекте. Авторами указано на необходимость допустить разрешение коллективных трудовых споров о праве в судебном порядке; для индивидуальных трудовых споров об интересе предусмотреть примирительную процедуру. Более того, обращено внимание на теоретический аспект трудового спора, в том числе на понятие и классификацию трудовых споров, а также на отдельные виды разногласий между работником и работодателем об установлении и применении действующего трудового и иного социального законодательства, которое не разрешено при прямых переговорах с работодателем и явилось предметом делопроизводства в специально уполномоченных органах.

Ключевые слова: трудовой спор, трудовой конфликт, конфликтная ситуация, трудовой договор, трудовое правонарушение, трудовые правоотношения, классификация, индивидуальный и коллективный трудовой спор.

References

- 1 Smoliarchuk, V.I. (1966). *Zakonodatelstvo o trudovykh sporakh* [Legislation on labor disputes]. — Moscow: Yuridicheskaia literatura [in Russian].
- 2 O prave na obedinenie i reulirovaniu trudovykh konfliktov na territoriakh vne metropolii: Konventsia No. 84 Mezhdunarodnoi orhanizatsii truda [Electronic resurs] [On the right for association and regulation of labor conflicts in territories outside the metropolis: Convention No84 of the International Labor Organization] Konsultant Plus: spravochno-pravovaia sistema [in Russian].
- 3 Kurennoi, A.M., & Mironov, V.I. (1997). *Prakticheskii kommentarii k zakonodatelstvu o trudovykh sporakh* [Practical commentary on labor law]. — Moscow: Delo [in Russian].
- 4 *Trudovoe pravo Rossii* [Labor law of Russia] R.Z. Livshitsa & Ju.P. Orlovskii (Eds.) Moscow: Infra-M [in Russian].
- 5 Anderson, Je.F. (1925). *Trudovye konflikty* [Labor conflicts]. Moscow: Moskov HubSud [in Russian].
- 6 Vinogradova, O.A. (2013). *Problemy terminologii individualnogo trudovogo spora: istoriko-pravovoi aspekt* [Problems of terminology of individual labor dispute: historical and legal aspect] Bulletin of the Pskov State University. Series «Social-humanitarian and psychological-pedagogical sciences» '03 Pskov: Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Sotsialno-humanitarnye i psihologo-pedahohicheskie nauki (p. 212–218) [in Russian].
- 7 Zharov, S. (1926). *Primiritelno-treteiskii poriadok razresheniia trudovykh konfliktov* [Conciliation and arbitration procedure for resolving labor conflicts]. Moscow [in Russian].
- 8 Asadov, A. (1994). *Vliianie otsenok truda i raspredelenie dokhodov na konfliktnost v trudovykh kolektivakh predpriatii* [Influence of labor assessments and income distribution on conflict in labor collectives of enterprises]. *Candidate s thesis*. Saint Petersburg: SPbSU [in Russian].
- 9 Nechiporenko, L.A. (1982). *Burzhuznaia sotsiologhiia konflikta* [Bourgeois Sociology of Conflict]. Moscow: Politizdat [in Russian].
- 10 Ozhegov, S.I., & Shvedova N.Yu. (1992). *Tolkovyi slovar russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow: ITI Tekhnologii [in Russian].
- 11 Lysenko, V.V. et al. (2005). *Trudovoe pravo: uchebnoe posobie dlia vuzov*. Moscow: Ekzamen [in Russian].
- 12 Tolkunova V.N. (2004). *Spravochnik sudi i advokata po trudovym delam* [Reference guide for judges and lawyers in labor matters]. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 13 Balashov, A.I. (2008). *Trudovye spory i poriadok ikh razresheniia: uchebnoe posobie* [Labor disputes and the procedure for their resolution: textbook]. Saint Petersburg.: Izdatelstvo GUVShJe [in Russian].
- 14 *Trudovoi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 23 noiabria 2015 hoda No414-V* [Labor Code of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015. No. 414-V] *adilet.zan.kz* Retrived from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (data obrashcheniia: 09. 10.2020) [in Russian].
- 15 Ospanova, B. (2013). *Pravonarusheniia v sfere truda* [Offenses in the labor sphere] *Zanger — Lawyer, 1(138), 77–79* [in Russian].
- 16 Chucha, S.Ju. (1997). *Kollektivnye trudovye spory v Rossiiskoi Federatsii* [Collective labor disputes in the Russian Federation] *Extended abstract of candidate s thesis*. Omsk [in Russian].
- 17 Uvarov, V.N. (2008). *Trudovoe pravo Respubliki Kazakhstan: uchebnik* [Labor law of the Republic of Kazakhstan: textbook]. Almaty: Raritet [in Russian].
- 18 Ermahambetova, Zh.B. (2004). *Individualnye trudovye spory* [Individual labor disputes]. *Candidate s thesis*. Almaty, 139 [in Russian].

- 19 Motina, E.V. (2016). Klassifikatsiia trudovykh sporov v kontekste osnovanii i pravovogo znachenii [Classification of labor disputes in the context of the grounds and legal significance]. *Vestnik GrGU, 1, 50–55* [in Russian].
- 20 Tolkunova, V. N. (1998). *Trudovoe pravo: konspekt leksii* [Labor law: lecture notes]. Moscow: Infra-M [in Russian].
- 21 Lushnikov, A.M., & Lushnikova, M.V. (2009). *Kurs trudovogo prava: uchebnik: [V 2 t.]* [Course of labor law: textbook: in 2 volumes]. Moscow: Statut [in Russian].
- 22 Bugrov, L.Yu. (2002). Pravo na zabastovku [The right to strike]. *Hosudarstvo i pravo, 1, 2, 1* [in Russian].

МЕРЕЙТОЙ ҚАРСАҢЫНДА К ЮБИЛЕЮ TO THE ANNIVERSARY

Халықаралық құқықтық білімнің қайнар көзі — халықаралық құқық кафедрасына 30 жыл!

Биылғы жылы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық қатынастар факультетінің құрылғанына 25 жыл, ал халықаралық құқық кафедрасына 30 жыл толды. Осындай айшықты мерейтой қарсаңында халықаралық қатынастар факультеті мен халықаралық құқық кафедрасы жайлы аздаған ақпаратпен бөліскім келеді.

Еліміз тәуелсіздік алған соң халықаралық қатынастар жолға қойылып, халықаралық қатынастар және халықаралық құқық бойынша мамандар даярлау қолға алына бастады. Осы себептен 1990 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті құрамында халықаралық құқық кафедрасы құрылды. Ол Қазақстан тарихындағы алғашқы мамандандырылған халықаралық құқық кафедра болды. Кафедраның бастауында з.ғ.д., профессор М.А. Сәрсембаев тұрды және ол кафедраны 1990 жылдан 2000 жылға дейін басқарды.

Қазақстан әртүрлі мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен байланыстарды тереңдеткен сайын халықаралық заңгерлерді дайындаудың маңыздылығы арта түсті, осы себептен халықаралық құқық бойынша жаңа мектеп қалыптастыру жолға қойылды. Кафедраны әр жылдары з.ғ.д., профессор С.Ж. Айдарбаев, з.ғ.к., доцент М.С. Досымбекова басқарды, қазіргі кезде з.ғ.к., профессор м.а. Ж.Т. Сайрамбаева жетекшілік етуде. Кафедра ұжымы әр кезде де университеттің алдына қойылған мақсаттарға жету жолында жұмыла жұмыс істеп, жақсы нәтижелерге қол жеткізіп келеді. Университет басшылығымен ұйымдастырылатын ішкі рейтингтерде әрқашан алдыңғы орындарды иеленіп жүр.

Кафедра отыз жыл ішінде халықаралық құқық саласындағы жоғары білікті мамандар дайындау бойынша Қазақстанның жетекші ғылыми орталығына айналды. Кафедрада халықаралық құқық саласындағы ғылыми-зерттеу жұмыстарының басым бөлігі атқарылуда, осы сала бойынша барлық алғашқы оқулықтар, монографиялар, басқа да оқу-әдістемелік жұмыстар жазылуда.

Халықаралық құқық кафедрасы осы мамандық бойынша білім берудің түрлі модельдерін республикада бірінші болып апробациялады. Осылайша 2000 жылы бакалавриат бағдарламасы бойынша мамандарды дайындау басталды, ал 2001 жылы кафедра базасында «Халықаралық құқық және сыртқы экономикалық қызмет», «Халықаралық қылмыстық құқық», «Халықаралық құқық және дипломатия» бағыттарында маманданумен «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша алғаш рет магистратура ашылды. 2005 жылы отандық ғылыми жетекшімен қатар, шетелдік жетекші тағайындау және ізденушінің Еуропа, АҚШ және Қытайдың жетекші ғылыми орталықтарына оқу іссапарлары көзделген оқу мерзімі үш жылдық PhD докторантура өз жұмысын бастады.

Кафедра құрылғалы бері ұйымдық, ғылыми және әдістемелік тұрғыда нығая түсті. 1990 ж. кафедра құрамы 4,5 штаттық бірлікке тең болса, қазір бұл көрсеткіш бірнеше есе ұлғайған. Халықаралық құқық бөлімінің оқу процесінде әртүрлі білім беру технологиялары белсенді қолданылады. Қазіргі кезде Covid-19 пандемиясына байланысты кафедраның барлық жұмысы онлайн негізде іске асырылуда. Бұл мәселеде де кафедра ұжымы қажырлылық танытып, барлық пәндердің онлайн нысанда, жоғарғы деңгейде өткізілуін қамтамасыз етуде.

Кафедра шетелдік университеттермен, халықаралық ұйымдар және қорлармен ғылыми байланыстар орнатқан. Кафедра мүшелерінің еңбектері қазақ, орыс, ағылшын, неміс, қытай, түрік тілдерінде және бірқатар шет елдерде шығарылды. Кафедра әртүрлі шет елдік ғалымдармен байланыс орнатып, бірлескен зерттеу жұмыстарын табысты жүргізуде. Оның жарқын мысалы ретінде кафедраның француз және корей ғалымдарымен бірлесе Еуропа мен Азия елдерінің құқықтық-саяси жүйелерін зерттеу бойынша атқарған жұмыстарын атап өтуге болады. Осынау жүйелі жұмыстардың нәтижесінде еуропалық «Peter Lang» баспасынан төрт ұжымдық монография жарық көрді және оның екеуі Scopus деректер базасына енді. Бұл өз кезегінде кафедраның халықаралық деңгейде өзге елдердің халықаралық құқық саласындағы ұйымдарының арасындағы танымалдығын арттырып, кафедраның ғылыми потенциалының артуына оң әсерін тигізді.

Жыл өткен сайын кафедра ұжымы қазақ, ағылшын, орыс тілдерін жетік меңгерген мамандармен толығып, кафедраның тек қана өз еліміздің ғана емес алыс жақын шет елдердің білім іздеушілерін оқуға қабылдауға әлеуеті артуда. Бұл өз кезегінде халықаралық құқық кафедрасының тек өз елімізде ғана емес алыс жақын шет елдерде де мәртебесінің артып, болашақта бұдан да жақсы нәтижелерге қол жеткізетіндігіне жол ашары сөзсіз! Кафедра ертеңгі күнге сеніммен қарайды және алдына жаңа міндеттер қояды.

Ж.Т. Сайрамбаева, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.к., профессор

О факультете международных отношений и кафедре международного права КазНУ имени аль-Фараби

В ноябре 2020 года исполняется 25 лет со дня создания факультета международных отношений Казахского национального университета им. аль-Фараби. Казахский национальный университет им. аль-Фараби, являясь ведущим вузом Республики Казахстан, входит в ТОП – 200 лучших вузов мира, и это единственный в этом списке представитель не только стран-участниц СНГ, но и Восточной и Центральной Европы, а также, наряду с Сингапуром и Японией, представляет весь Азиатский континент. Необходимо отметить, что в этом есть большая заслуга и коллектива факультета международных отношений.

История факультета берет начало с периода образования и становления казахстанской государственности. Этот период пришелся на непростые 1990-е гг., на переломное время в истории страны. Казахстан — новое суверенное государство — делал первые шаги на международной арене, заявляя о себе с трибуны ООН инициативами в области безопасности, ядерного нераспространения, СВМДА и т.д. Новые направления в деятельности государства, выход Республики Казахстан на международную арену, процесс вхождения в международное сообщество поставили вопрос о подготовке собственных специалистов в области международного права, международных отношений и дипломатии, которых молодому независимому государству крайне не хватало. Именно в то время был решен вопрос о создании отделения, а затем и факультета международных отношений, который был выделен из состава исторического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Факультет международных отношений стал первым структурным подразделением в рамках классического университета в Республике Казахстан, в котором началась подготовка высококвалифицированных специалистов, сочетающих фундаментальные университетские знания с практическими навыками в сфере международных отношений, международного права, мировой экономики и регионоведения.

Идея открытия специальностей международного профиля в КазНУ принадлежала доктору исторических наук, профессору Ж.У. Ибрашеву. В 1992 г. при историческом факультете была начата подготовка новых кадров по специальности «Международные отношения».

Кафедра международного права, которая начала подготовку юристов-международников, была образована в 1990 г. на юридическом факультете КазГУ по инициативе первого в Республике Казахстан д. ю. н. по специальности «Международное право», профессора М.А. Сарсембаева.

Таким образом, первый в Республике Казахстан факультет международных отношений был создан в 1995 г. в соответствии с решением Ученого совета КазНУ им. аль-Фараби и на основании ходатайства МИД Республики Казахстан.

С 2001 г. в состав факультета международных отношений была включена специальность «Мировая экономика», а с 2002 г. — специальность «Регионоведение».

Становление факультета международных отношений всецело связано с именем его первого декана доктора исторических наук, профессора Г.Ш. Жамбатыровой, которая была талантливым и опытным организатором. Благодаря ее усилиям новый факультет сразу стал активно сотрудничать с дипломатическими представительствами, посольствами зарубежных стран, международными организациями. С первых дней существования факультета здесь начали преподавать кадровые дипломаты Министерства иностранных дел Республики Казахстан — К.-Ж.К. Токаев, М.И. Исиналиев, М.М. Атанов, Н.Ж. Даненов и другие, что явилось существенной поддержкой в становлении факультета. Именно при Г.Ш. Жамбатыровой сложилась практика приглашения иностранных преподавателей, дипломатов и сотрудников зарубежных посольств, укрепление международных связей через программу «Болашак» и т.д. Заложенные Г.Ш. Жамбатыровой традиции факультета были продолжены последующими деканами: д.э.н., проф. Е.Б. Жатканбаевым (2001–2005), д.и.н., проф. К.И. Байзаковой (2005–2009), д.ю.н. проф. К.Н. Шакировым (2009–2017), д.ю.н., проф. С.Ж. Айдарбаевым (с 2017 г. по настоящее время).

В современный период факультет является крупным образовательным и научным центром, который вносит значительный вклад в подготовку высококвалифицированных специалистов-международников. На факультете функционируют три кафедры — международных отношений, международного права и дипломатического перевода.

Подготовка специалистов в рамках трех ступеней обучения (бакалавриат — магистратура — доктор философии PhD) осуществляется на казахском, русском, английском языках по четырем специальностям: «Международные отношения», «Международное право», «Мировая экономика», «Регионоведение». Кроме этого, в процессе обучения студенты по выбору могут изучать один из семи иностранных языков (английский, немецкий, французский, испанский, итальянский, китайский, арабский).

Научная и педагогическая деятельность факультета пользуется заслуженным признанием и уважением в Республике Казахстан и далеко за ее пределами. Преподавателями факультета ежегодно публикуется большое количество монографий, учебников и учебных пособий, научных статей, в том числе статей в международных рецензируемых научных журналах по актуальным проблемам международных отношений, международного права и мировой экономики, которые вносят свой вклад в развитие данных направлений науки.

За годы своего существования факультет установил устойчивые партнерские отношения с ведущими зарубежными университетами ближнего и дальнего зарубежья, реализует совместные образовательные программы двойных дипломов. Международное сотрудничество факультета способствует развитию международной научно-образовательной мобильности студентов и преподавателей и сотрудников факультета, что является одним из важных направлений международной и образовательной деятельности.

Факультет имеет тесные научные связи с зарубежными вузами и научными центрами из 25 стран Европы, Америки и Азии. Визитной карточкой факультета являются многочисленные программы международного академического обмена, высокий уровень подготовки студентов и магистрантов, обеспечиваемый высококвалифицированным профессорско-преподавательским составом. Внешняя академическая мобильность факультета международных отношений охватывает все регионы и направлена на основные вузы-партнеры университета в США, странах Западной и Восточной Европы, Азии и др. Основными партнерами факультета в ближнем зарубежье являются Российский университет дружбы народов (РУДН), Московский государственный институт международных отношений (МГИМО), Московский государственный лингвистический университет (МГЛУ), Университет Шанхайской Организации Сотрудничества (Университет ШОС, УШОС).

Плодотворно развивается научно-практическое сотрудничество факультета с представителями международных и региональных организаций — ООН, ОБСЕ, Европейским союзом, НАТО, ШОС, Комитетом Красного Креста, а также с международными фондами и образовательными центрами: ДААД, Фондом Ф. Эберта, Фондом К. Аденауэра, Британским Советом, Французским Альянсом и др.

Выпускники факультета востребованы в академических учреждениях и деловых кругах, трудятся в органах законодательной и исполнительной власти нашей страны, в частности, в Аппарате Парламента, Правительства Республики Казахстан, МИД РК, дипломатических представительствах страны за рубежом, международных организациях, и уже успели снискать славу и гордость факультету.

В 2020 г. отмечает свой 30-летний юбилей и кафедра международного права ФМО, которая была создана на пять лет раньше факультета. Целью кафедры является подготовка специалистов, призванных защищать интересы государства, его граждан и организации в зарубежных странах и на международной арене: бакалавров международного права; магистров юридических наук; докторов философии PhD. Кафедра успешно готовит кадры для министерств и ведомств Казахстана, научных учреждений, правоохранительных органов, университетов, банков и иных частных структур, является ведущим в Казахстане центром по подготовке юристов, специализирующихся в области международного права.

На базе кафедры сформировалась научная школа международного права, основы которой были заложены д.ю.н., проф. М.А. Сарсембаевым, а функционирование продолжено усилиями д.ю.н., проф. С.Ж. Айдарбаева и всего коллектива преподавателей, студентов и выпускников кафедры. Коллектив кафедры международного права вносит неопределимый вклад в развитие специальности «Международное право», сохраняя традиции профессионализма, компетентности и честности.

Благодаря профессионализму профессорско-преподавательского состава кафедры, КазНУ им. аль-Фараби неизменно занимает первые места по специальности «Международное право» во всех международных и национальных рейтингах. В 2020 г. Казахский национальный университет совершил феноменальный прорыв, поднявшись в глобальном рейтинге QS на 165-ю позицию. Таким обра-

зом, ведущий казахстанский университет успешно выполнил задачу, поставленную Елбасы Н.А. Назарбаевым и заложенную в Госпрограмме развития образования и науки РК по вхождению к 2020 г. как минимум двух казахстанских вузов в ТОП – 200 лучших университетов мира. КазНУ подтвердил свое соответствие высокому уровню в мировом научно-образовательном пространстве. И в этом есть большая заслуга профессорско-преподавательского состава кафедры международного права. Хочется отметить, что Международным аккредитованным агентством FIBAA программы бакалавриата, магистратуры и докторантуры PhD специальности «Международное право» были признаны соответствующими всем предъявляемым международным требованиям.

Кафедра международного права осуществляет стратегическое партнерство с такими организациями, как Представительства ООН и ОБСЕ в РК, Казахстанская ассоциация международного права, Международная и Европейская ассоциация студентов-юристов, Международный комитет Красного Креста и др.

При кафедре функционируют Центр международного гуманитарного права, созданный при участии Региональной делегации Международного комитета Красного Креста в Центральной Азии, а также Центр Европейского права, созданный по инициативе посла Франции в Республике Казахстан г-на Франсиса Этьена на основе международного договора между КазНУ им. аль-Фараби и Университетом Гавра (Франция). Для чтения лекций на постоянной основе приглашаются известные зарубежные ученые в сфере международного права, среди которых можно назвать имена таких ученых, как М. Хартвиг (Германия), В.М. Шумилов (РФ), У. Наган (США) и другие.

Парламент Республики Казахстан, МИД РК, Министерство юстиции и его территориальные подразделения, Генеральная прокуратура РК и ее территориальные подразделения, судебные органы, адвокатура, учреждения нотариата, департаменты внутренних дел городов и областей РК, Институт государства и права КазНУ им. аль-Фараби, национальные и зарубежные компании, международные общественные организации, юридические компании и банки второго уровня неизменно являются базами практик студентов.

Остепененность профессорско-преподавательского состава кафедры международного права, осуществляющего образовательную деятельность, представлена на сегодняшний день 3 докторами, 15 кандидатами юридических наук и 5 докторами философии (PhD). Многие педагогические работники, имея опыт обучения и стажировок в зарубежных учебных заведениях и научных организациях, могут оказать высококвалифицированную консультативную помощь.

Преподавателями кафедры ежегодно публикуются монографии, учебники и учебные пособия по различным отраслям международного права, разрабатываются авторские спецкурсы. Научные статьи, опубликованные в журналах ККСОН, в зарубежных журналах, а также в международных рецензируемых научных журналах, вносят большой вклад в развитие науки международного права.

Девиз кафедры международного права — «Равный среди первых, первый среди равных» — отражает стремление поддерживать и повышать достижения и имидж флагмана казахстанского образования в сфере международного права. 30-летний юбилей кафедры — это возможность, с одной стороны, подвести некоторые итоги, а с другой — наметить новые планы. Кафедра международного права КазНУ им. аль-Фараби уверенно идет вперед, оставаясь первой среди равных.

Таким образом, факультет международных отношений Казахского национального университета им. аль-Фараби продолжает развиваться. Современные реалии ставят новые задачи перед высшим образованием, а накопленный опыт и имеющийся высокий потенциал профессорско-преподавательского состава факультета раскрывают перспективные возможности для их реализации. Высокий уровень образования и богатые научно-исследовательские традиции позволяют факультету международных отношений с уверенностью и оптимизмом смотреть в будущее.

Тусупова А.Ж., к.ю.н., доцент кафедры международного права КазНУ им. аль-Фараби

Поздравление от коллектива юридического факультета Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова

Сегодня факультет международных отношений КазНУ им. аль-Фараби отмечает свой 25-летний, а кафедра международного права, входящая в состав факультета, — 30-летний юбилей.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби является ведущим вузом Республики Казахстан, входит в ТОП – 200 лучших вузов мира, является единственным представителем стран-участниц СНГ, Восточной и Центральной Европы, а также с Сингапуром и Японией представляет весь Азиатский континент. В этой связи следует отметить, что в этом есть и большая заслуга коллектива факультета международных отношений.

Достоянием казахстанской науки в сфере международных специальностей являются научные школы факультета, охватывающие в своей деятельности самый широкий спектр международных проблем. На факультете успешно функционируют свыше 10 ресурсных центров, в числе которых можно выделить Ресурсный центр американских и демократических исследований, Европейский информационный центр, Ресурсный и информационный центр о НАТО, Центр германских исследований, Ресурсный центр содействия ООН, Центр Евразийских исследований, Центр «КазНУ-G-global» и другие. Деятельность названных центров обеспечила прочную связь факультета с ведущими зарубежными вузами и научными центрами более чем 25 стран.

КазНУ удостоен чести быть Глобальным хабом ООН и Региональным хабом ЮНЕСКО по устойчивому развитию в сфере образования и науки, и факультет международных отношений вносит свой весомый вклад в развитие данных программ.

Факультет на постоянной основе привлекает известных казахстанских и зарубежных дипломатов для чтения лекций в рамках «Посольского часа», постоянными гостями факультета являются представители дипломатического корпуса США, Великобритании, Франции, Германии, Италии, КНР, Кореи, Японии и многих других стран, коллеги из зарубежных вузов.

Значительное число выпускников факультета прошли программу «Болашак». Многогранная деятельность факультета подтверждена участием его преподавателей в международных научных форумах, посвященных актуальным международным проблемам. Преподаватели и студенты факультета на постоянной основе становятся обладателями международных грантов таких авторитетных программ, как Фулбрайт, Айрекс, ДААД, Эразмус Мундус. Многие преподаватели факультета удостоены звания МОН РК «Лучший преподаватель вуза». В Диссертационном совете данного факультета, много лет успешно функционирующем при КазНУ им. аль-Фараби, защитил свою диссертацию нынешний Президент Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаев, а также другие известные в стране ученые и практики.

Сегодня факультет международных отношений успешно готовит кадры для госучреждений, а именно для МИД РК, исследовательских центров, университетов и бизнес-структур. Главное, чему учат на факультете, — это способность к государственному мышлению, осознанию и защите национальных интересов Республики Казахстан, пониманию процессов интеграции с другими странами.

Сохраняя преемственность и уважение к опыту своих предшественников, на факультете международных отношений успешно реализуется университетская стратегия развития, направленная на компетентностный подход в обучении.

25-летие факультета и 30-летие кафедры международного права — это не только повод для подведения определенных итогов, но и возможность добиться решения новых, еще более амбициозных, проектов и задач на будущее.

Коллектив юридического факультета Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова сердечно поздравляет коллектив вуза с юбилеями, отмечает неопределимый вклад факультета международных отношений в развитие науки международного права и международных отношений и успешную подготовку специалистов-международников.

Желаем факультету международных отношений Казахского национального университета им. аль-Фараби успехов, процветания, выдающихся выпускников, роста объемов научно-исследовательских резервов и инновационных кластеров, а также новых побед и свершений в научно-образовательной сфере!

А.М. Серикбаев, декан юридического факультета Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, к.ю.н., доцент

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Aitimov, B.Zh.** — PhD, head of the Department of criminal law disciplines, Zhetysu state University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan.
- Akhmetova, N.S.** — Candidate of juridical sciences, Associate professor, Professor of department of theory and history of state and law, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Arenova, L.K.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Baisalova, G. T.** — Candidate of juridical sciences, Professor of the Kazakh National Agrarian University Almaty, Kazakhstan.
- Baizhanova, K.T.** — Master of jurisprudence, Senior lecturer of department of theory and history of state and law, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Biyebayeva A.A.** — Candidate of juridical sciences, Associate professor, Director of the Scientific and Educational Center for Criminal Law Disciplines Academy of Justice under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Botagarin, R.B.** — Doctor PhD, the Head of chair of the constitutional and international law, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Ilyassova, B.K.** — Candidate of juridical sciences, Professor of the Eurasian Law Academy named after D.A. Kunaev, Almaty, Kazakhstan.
- Issayeva, A.Zh.** — PhD student, Zhetysu State University named I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan.
- Kalguzhinova, A.M.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Khlus, A.M.** — Candidate of juridical sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Criminalistics, Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Klyueva, Ye.N.** — Doctor of juridical sciences, Associate professor, State University of infrastructure and technology, Kiev, Ukraine.
- Mamedov, R.Yu.** — Doctor PhD, Associate professor, Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of The Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan.
- Nurbekova, G.T.** — Senior lecturer of department of chair of the constitutional and international law, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Shakirova, A.B.** — Master of jurisprudence, Senior teacher of chair of the theory and history of state and law, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Starozhilova, N.P.** — Senior lecturer of department of chair of the constitutional and international law, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Sultanbekova, G.B.** — Master of jurisprudence, Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Taitorina, B.A.** — Doctor of juridical sciences, Professor, Professor of the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan.
- Turlayev, A.V.** — Candidate of juridical sciences, Associate professor, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.
- Zhumasheva, A.T.** — Senior Lecturer, Department of Criminal Law, Process and Criminalistics, Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov, Kazakhstan.

2020 ЖЫЛҒЫ
«Қарағанды университетінің хабаршысы. Құқық сериясы»
журналында жарияланған мақалалардың көрсеткіші

Указатель статей, опубликованных в журнале
«Вестник Карагандинского университета. Серия Право» в 2020 году

Index of articles published in
«Bulletin of the Karaganda University. Law Series» in 2020

№ с.

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

<i>Amandykova S.K., Bukalerova L., Korpebayev Zh.</i> The role of political parties in the election of deputies Parliament of the Republic of Kazakhstan.....	2	6
<i>Beibitov M.S., Taitorina B.A., Baisalova G.T., Azretbergenova I.Zh.</i> Legal field of the institution of constitutional review: past and present.....	2	13
<i>Taitorina B.A., Abdulkarimova Z.T., Beisenbayeva M.T., Bogatyreva L.B.</i> Problems of increasing the efficiency of the parliamentary control mechanism in the Republic of Kazakhstan.....	1	21
<i>Taitorina B.A., Baisalova G.T., Assanova A.A., Bogatyreva L.B.</i> State control: issues of constitutional and legal regulation.....	1	6
<i>Yerzhanova F.A., Abdakimova M.Yu.</i> Constitutional and legal aspects of the ratio of international and domestic law.....	1	12
<i>Ержанова Ф.А., Жамиева Р.М., Ильясова Г.А.</i> Некоторые вопросы совершенствования избирательного законодательства Республики Казахстан: анализ судебной практики.....	1	27
<i>Мамедов Р.Ю., Нурбекова Г.Т.</i> Некоторые вопросы правового регулирования банковской системы на современном этапе: на примере Азербайджанской Республики и Республики Казахстан.....	4	16
<i>Мусилимова К.С., Кубеев Е.К., Билялова М.И.</i> Обжалование и отмена решений и действий в ходе избирательного процесса.....	3	6
<i>Салпеков А.С.</i> Роль судей Республики Казахстан в борьбе с пандемией.....	3	14
<i>Тайторина Б.А., Байсалова Г.Т., Ильясова Б.К.</i> Правовые и этические основы пересадки органов и тканей человека.....	4	8

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Akhmetova N.S., Starozhilova N.P.</i> Development of the system of sources of Kazakh law.....	4	25
<i>Birmanova A.I., Balgimbekova G.U., Lavnichak A.</i> Cultural rights and freedoms of the individual enshrined in the Constitution abroad: a comparative analysis.....	1	37
<i>Shaimukhanova Zh.T., Dussipov Ye.Sh., Njiki Michel Remi.</i> Concept and essence of the educational service as a legal category.....	3	31
<i>Turlayev A., Akhmetova N.</i> The role and principles importance of the bays court activity as an institution of Kazakh customary law for modern legal relations.....	1	44
<i>Turlayev A.V., Volgina A.P., Morozov N.V.</i> The legal responsibility genesis as an institution of the law theory (historical and theoretical analysis).....	3	23
<i>Амандықова С.К., Алтынбасов Б.О.</i> Жаһандану жағдайында жоғары оқу орындарын басқарудың модельдері: тарихи-құқықтық аспектілері.....	2	49
<i>Байжанова К.Т., Ботагарин Р.Б.</i> Байқоңыр қаласының ерекше құқықтық мәртебесінің кейбір мәселелері.....	4	39
<i>Серікбаева С.С., Шәкірова А.Б.</i> Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет: өзара әрекеттестік және өзара ықпал шектері.....	2	62
<i>Сидорова Н.В., Мағдатова К.Ж., Мейрманова Д.Ш.</i> Правовые основы становления и развития транспортной прокуратуры Казахстана.....	1	50

<i>Турлаев А.В., Шакирова А.Б.</i> Білім беру саласындағы жеке тұлға құқықтарының пайда болуы мен дамуының генезисі (тарихи-теориялық талдау)	4	50
---	---	----

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО
ENVIRONMENTAL LAW**

<i>Sopykhanova A.B., Shoshayeva, L.S., Zhussipova B.A.</i> Revisiting the concept of a recreational zone	1	61
<i>Tussupbekova S.K., Taitorina B.A., Baisalova G.T.</i> On the question of the justification of the principles international legal protection of atmospheric air from pollution	1	68

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE**

<i>Akimzhanova M.T., Ilyassova G.A., Chankova D.</i> Mediation as an alternative method for resolving disputes about children	1	85
<i>Alieva L.R., Kizdarbekova A.S., Klyueva E.N.</i> The concept, essence and types of tourist activity in the Republic of Kazakhstan	3	66
<i>Issayeva A.Zh., Aitimov B.Zh.</i> The concept and classification of labor disputes	4	94
<i>Murat S., Aidarbekov B.A., Kemelbay A.B.</i> The problem of resolution of legal collisions and conflict in the context of property rights protection	2	102
<i>Rakhmetollov A.K., Kizdarbekova A.S., Bekisheva S.D., Tyll L.</i> On the issue of responsibility of officials for violation of the rights of entrepreneurs	1	76
<i>Идрышева С.К., Климова Т.В.</i> Публичные компании как субъекты частноправовых отношений в Республике Казахстан	3	73
<i>Ильясова Г.А., Тоқатов Р.А.</i> Азаматтық құқықтың қазақ тіліндегі қайнар көздеріне түсінік беру мәселелері	3	50
<i>Клюева Е.Н.</i> Особенности определения маломерных и прогулочных судов по законодательству Украины	4	86
<i>Нукушева А.А.</i> Право на обязательную долю в наследстве: сравнительно-правовой анализ	3	59

**ӘКІМШІЛІК ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW**

<i>Karipbaev Zh.B., Mussin K.S.</i> The concept of administrative responsibility of minors	2	32
<i>Taitorina B.A., Baisalova G.T., Assanova A.A.</i> Application problems of legislation on administrative offenses in the field of customs	2	40
<i>Жусупов А.Д., Карыбаев С.К.</i> Финансовый рынок Республики Казахстан и его правовая защита в Евразийском экономическом союзе	2	24

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURE**

<i>Arenova L.K.</i> Forms of interaction between state and law enforcement agencies on the use of information on countering the financing of weapons of mass destruction	2	91
<i>Arenova L.K., Nabieva E.A.</i> Actual issues of countering the financing of terrorism and extremism: a psychological and forensic aspect	2	74
<i>Arenova L.R., Sultanbekova G. B.</i> Issues of the legal concept on the mechanism for controlling the proliferation of weapons of mass destruction and their financing	4	68
<i>Biyebayeva A.A., Kalguzhinova A.M., Zhumasheva A.T.</i> Revisiting the improvement of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan on liability for the murder for hire	4	58
<i>Kalguzhinova A.M., Amanzholova B.A., Ualiyeva Zh.B.</i> On trends of criminal and legal policy for countering extremist crime in the Republic of Kazakhstan	2	82
<i>Жумабаева Ж.Ж., Жамиева Р.М., Кудрявцева А.В.</i> Проблемы обеспечения права несовершеннолетнего на квалифицированную юридическую помощь в уголовном процессе ...	3	39
<i>Хлус А.М.</i> Пути оптимизации методического обеспечения расследования незаконного участия должностных лиц в предпринимательской деятельности	4	76

**ЖАС ҒАЛЫМ МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДОГО УЧЕНОГО
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST**

<i>Zhumabayeva Zh.Zh.</i> Theoretical and legal problems of legal representation institution of juveniles in criminal proceedings.....	3	80
<i>Алимханова С.К.</i> Положение трудовых кодексов в структуре нормативно-правовых актов стран-участниц Евразийского экономического союза.....	3	90

**МЕРЕЙТОЙ ҚАРСАҢЫНДА
К ЮБИЛЕЮ
TO THE ANNIVERSARY**

<i>Сайрамбаева Ж.Т.</i> Халықаралық құқықтық білімнің қайнар көзі — халықаралық құқық кафедрасына 30 жыл!	4	104
<i>Серикбаев А.М.</i> Поздравление от коллектива юридического факультета Карагандинского университета имени академика Е.А.Букетова	4	109
<i>Тусупова А.Ж.</i> О факультете международных отношений и кафедре международного права КазНУ им. аль-Фараби.....	4	106